

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՔԻՍ ԱՄՍԵԱՅ

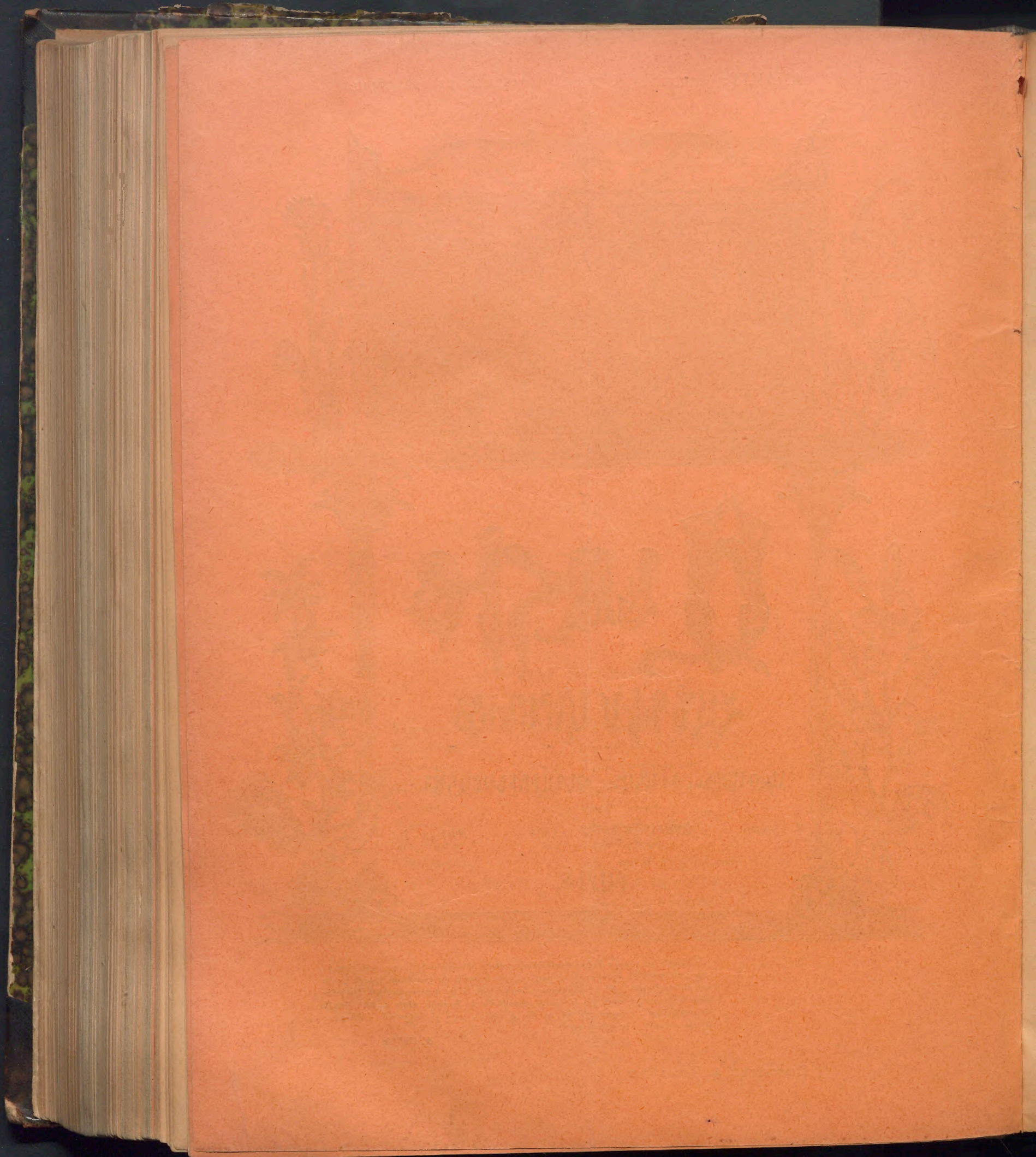
ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Գ. ՏԱՐԻ ԱՊՐԻԼ—ՄԱՅԻՍ 1901 ԹԻԻ 4-5

ԲԱՐԻՉ

«խօսք» եւ «լոյս» երկու համանման բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յախտնական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : ԵՅէ հոգին չճարգամանէր, չլուսաւորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ, այդ չհասկցուած մտին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ճ. ՄԻՇԼԷ

ԱՆԱՏԻՏ

ՀԱՆՏԵՍ ԱՍՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Պ. ՅԵՒԻ

ՄԱՐՏ - ԱՊՐԷԼ 1900

ԹԻԽ 4-5

ԱՆԿՈՐՆՁԵԼԻՆ

— 0 —

Քանի մը ամիս առաջ, սկիզբացի միլիարա-
աէր մը, Անարիու Քէրնըկի, մտածելով որ իր
հարստութիւնը շատ մեծ էր ամբողջութեամբ իր
ժառանգորդներուն ձգուելու համար, փափաքե-
ցաւ անոր կէսը յատկացնել հանրագում նպա-
տակի մը: Բայց չկրցաւ անձամբ որոշել այդ
նպատակը: Շուարած մնացեր էր, երբ անգ-
լիական խոշոր վաճառատան մը ծանուցմանց
բաժնին վարելը, Պ. Ուաք, օգնութեան հա-
սաւ իրեն. խորհուրդ տուաւ Անգլիոյ, Սկոթ-
տիոյ եւ Իրլանտայի ութը միլիոն բնակիչնե-
րուն կարծիքը հարցնել այդ մասին եւ քուէ-
ներու մեծամասնութիւնն ստացող գաղափարին
յատկացնել նուիրուելիք գումարը: Պ. Ուաք
յանձն առաւ այդ դժուարին քուէարկութիւնը
կատարել, պայմանով որ այդ հարցը Անգլիոյ
հանրային կարծիքին ենթարկող տետրակին
մէջ, որ ութ միլիոն օրինակ պիտի տպուէր եւ
ցրուէր, իր վաճառատան մասնագիտութիւնը
եղող օչարակին ազդը հրատարակուէր: Քէրնըկի
ընդունեցաւ Ուաքի խորհուրդն ու պայմանը եւ
տետրակը ցրուեցաւ: Ութը միլիոնէն, եօթը
չպատասխանեցին: Մէկ միլիոնի չափ քուէ-
թուղթ ստացուեցաւ, որոնց մեծագոյն մասը
ձերմակ էին կամ ուշադրութեան անարժան, եւ
որոնց 45000ը միայն նկատողութեան կարելի

կղաւ անել: Ահաւասիկ արդիւնքը այս հսկայ
քուէարկութեան.

- 7, 700, այլ եւ այլք, կամ անդասաւորելի.
- 12, 246 հոգի կ'ուզէին որ գումարը իրենց
տրուէր (! !)
- 5, 296 հոգի կ'առաջարկէին որ Ուաքի ներկայա-
ցուցած վաճառատան օչարակը ձրի բաժնուէր
այդ գումարով.
- 3, 268 հոգի կ'ուզէին որ այդ գումարը ուրիշ
ներուն տրուէր. (?)
- 3, 077 հոգի կը փափաքէին որ գումարը եկե-
ղեցիներու, մատուռներու, կրօնական առա-
քելութիւններու նուիրուէր.
- 1, 965, «Աղքատներուն տուէք».
- 1, 458, Թրանսվալի պատերազմին մէջ մեռած
ղինուորներու այրիներուն եւ որբերուն.
- 1, 320, բանուորներու հանգստեան թոշակի
յատկացնել.
- 986, Հիւանդանոցներու.
- 651, Հնարիչներու.
- 629, Հնդկաստանի սովեալներուն.
- 403, Ծերանոցներու.
- 389, Քիւլպներու.
- 332, Գաղթումը դիւրացնելու.
- 237, Ազգային պարտքը թեթեւցնելու.
- 236, Ազգային պատերազմական սնտուկ մը
կազմելու.
- 204, Հանրային բնթերցատուններ հիմնելու:

Առաջարկուած գաղափարներու այս շարքին
մէջէն Քէրնըկի ընտրեց վերջինը, այն որ ամե-
նէն քիչ քուէ ընդունած էր. իր որոշած գու-

մարը նուիրեց հակառակ ընթացատուներ հիմնելու: Հակառակ որ գրծած կ'ըլլար ամենէն շատ քուէ ունեցող զաղափարն ընդգրկելու իր խոստումին, այս անկախ ընտրութիւնով Քերնը կի իր ժամանակին ոգին ըմբռնող ու բարձրորէն մարգասէր մտքի մը ապացոյցը տուած եղաւ. եւ զարմանալի իսկ կը թուի արեւելն որ այսպիսի ընտրութիւն մը ընելու կարող ըլլալով հանգերձ, հանրային կարծիքին խորհրդատուութեանը դիմելու անիմաստ գաղափարն ունեցած ըլլայ (*):

Կ'ուզէի որ Քերնը կի այս արարքին վրայ մեր հայ հարուստները պահ մը խորհրդածէին Նախ, մեր «բարերար»ները, որ ընդհանրապէս կ'ուզեն մահերնէն յետոյ միայն իրենց հարստութիւնէն մաս մը հանրութեան շահերուն ծառայեցնել, կրնան դաս առնել աղին օրինակէն մարդու մը որ ցանկացած է դեռ չմնած իր հարստութեան կէսը նուիրել մարդասիրական ձեռնարկի մը, իր ըրած գոհարերութեանը արդիւնքը անձամբ տեսնելու վեհ հաճոյքն ունենալու համար: Այնպիսի շրջանի մը մէջ ուր մեր ժողովուրդը, ստիպողական անհրաժեշտ պէտքերով ծանրաբեռն, առաւել քան երբեք կարօտ է անմիջական օգնութեան, մեծապէս բաղձալի էր որ մեր հարուստներն ըմբռնէին գեղեցկութիւնը այս բարձր դասին:

Յետոյ, ու մանաւանդ, մեր հարուստները պէտք է նկատի առնեն ձգտուել որ Քերնը կի անաջնորդած է իր նախընտրութեանը մէջ: Ամէն տեսակ բարեգործութիւններուն մէջէն ան գերադաս է համարել իր ազգակեցններուն մտաւոր հաց բաշխելու բարեգործութիւնը: Եւ բարեգործութիւններուն ամենէն բարձրը, ամենէն բեղունը, ամենէն թանկագինը, մըտքերու մշակման, իմացականութիւններու զարգացման նպաստելու ձգտող բարեգործութիւնն է անշուշտ:

Հիւանդանոցներ, ծերանոցներ, որբանոցներ, եկեղեցիներ հիմնել, աղքատներու օգ-

(1) Նորանոր սեղաններ իրեններէ զոր լրագիրները կը հրատարակեն Քերնը կի մասին, կ'իմաստավորէ անգլիացի միլիարատէրը գրքե ու տարածումին համար իր խոշոր նուիրատուութիւնն ընելէ առաջ՝ կարգ մը ամերիկեան զբոսորդներու արդէն հարիւր միլիոն յատկացուցած է եզեր, եւ վերջին պահուն զարմեալ յիստուն միլիոն նուիրեր է որպէս զի Սկոպիտոյ համայնարաններուն մէջ բազմաթիւ աղքատ աղաք ձրի ընդունուին:

նել, բանւորներու հանգստեան թոշակին նւագաստել, այս բոլորը գերազանցապէս աղին արարքներ են, բայց այն արարքը որ աւելի աղին է քան այս բոլորը եւ մանաւանդ աւելի ընդարձակ ու բազմազգիւն, մարդկային զանգուածներու մտաւոր լուսաւորման գործին աջակցելու արարքն է: Գեղեցկութիւն պարունակող բարութիւն քարոզող, ճշմարտութիւն ուսուցանող զրքեր հրատարակել, մարդկային մտածման հրաշակեցնները հանրային մասնագործաներու մէջ մատչելի դարձնել ամենուն, հիմնել զպրոցներ՝ այսինքն կենդանի զրքեր՝ գիտութեանց ու արուեստներու բարիքը մարդոց մէջ աւելի մեծ չափով տարածելու համար, ահա՛ մեծագոյն բարեգործութիւնը, որովհետեւ այդ բարեգործութիւնը իր մէջ կը պարունակէ բոլոր միւսները. երբ լաւ կազմակերպուած զբոսորդներէ ելլող ու աղին գրքերու ընթերցումովն ամբացած մտքերը բազմաան մարդկութեան մէջ, հիւանդանոցները, որբանոցները, ծերանոցները, մարդասիրական բոլոր հաստատութիւնները ինքնին պիտի բազմապատկուին, աղքատութեան դէմ պայքարը ինքնին պիտի մտրակուի եւ իր յալթանակին մերձեանայ, մարդկային անհասներու, ինչպէս եւ ազգերու միջեւ դժբուած ոճիրները ինքնին պիտի ձգտին անհետանալու. ինչու որ ամենէն մեծ հիւանդութիւնը, եւ ամենէն մեծ դժբաղդութիւնը, սոցիալութիւնն է: զպրոցը եւ գիրքը, որ անոր դէմ մաքառող ամենէն հզօր ուժերն են, պէտք է առաջին տեղն ունենան սրտին մէջ անոնց որ իրենց զբամական կարողութիւնը կ'ուզեն ի սպաս դնել մարդասիրական գործի մը:

Այն բոլոր արտադրութիւններուն միտքը, բոնց ծնունդ տուած է մարդկային միտքը, Գիրքը ամենէն մեծը, ամենէն արդաւանդն ու ամենէն տեւականն է: Գիրքը կը բովանդակէ ամբողջ մարդկային ճիգը՝ տիեզերքը հասկնալու, կեանքը դիւրացնելու եւ աղնուացնելու: Գիտութիւնը, արուեստը, կրօնքը, մարդասիրութիւնը անոր մէջ կը գտնեն իրենց գերագոյն թարգմանը եւ իրենց ամենէն զօրեղ տարածիչը: Մարդկային շատ մը մեծութիւններ, փառքեր, ուժեր կը կործանին ու կը չքանան. Գիրքը պիտի տեսէ այնչափ որչափ մեր երկրագունդը տեսէ: Անկորնեցիկն է ան: Եւ ինչ որ ժամանակին մաշուածն աղատելով կը մնայ ու կը յաւերժանայ մարդկային ամէն կարգի արարքներէն, Գիրքն շնորհիւն է որ այդ

բաղդին կ'արժանանայ . վիթխարի ազգեր , զօրութեան զենքիթը հասնելէ յետոյ , անհետացած զացած են , իրենց հարստութենէն , քաջութենէն , զօրութենէն ոչինչ թողով բայց կթէ մէկ քանի գիրք , կամ պարխապներու , կոթողներու , տաճարներու ճակատը քանդակուած արձանագրութիւններ , որ անոնց յիշատակը կը պահպանեն : Այն հիւանդանոցներէն , որբանոցներէն , ծերանոցներէն զոր կանգնեց մեր Ներսէս Պարթեւը , ոչ մէկ նշխար կը մնայ այսօր , բայց ի յարգուած յիշատակէն այդ մեծ մարդասէրին որ այդ բոլոր բարիքն իր շուրջը սփռեց , (եւ այդ յիշատակն ալ կրցած է տեսել շնորհիւ իրմէ ետքը եկող գործիչներուն որոնք գրքերու մէջ արձանագրեցին իր գործը) : Բայց ճիշդ զոր թափեցին Յ. դարու գրողէաները՝ Սահակի եւ Մեսրոպի մղումով , կը մնայ անթառամ ու մշտնջենական : Եթէ այսօր դեռ գոյութիւն ունի հայ ազգ մը , եթէ դեռ կրցած ենք պահպանել մեր լեզուն , մեր աւանդութիւնները , մեր ցեղային կազմակերպութիւնը , եւ եթէ մարդասիրութեան , ազատասիրութեան , զեղեցկասիրութեան ձգտումներ ունեցող ժողովուրդ մըն ենք , ապա սարտինք մէջն քաննէ աւելի այն նուիրական թղթի կտորուանքներուն զոր թողուցին Սորենացիները , Եղիշէները , Նարեկացիները , Շնորհալիները , Եւ նոր ժամանակներու հայ բարերարներուն մեծագոյնը , Մխիթար արքան է՝ անվիճելի կերպով :

Մեր ժողովուրդը այս ճշմարտութիւնը բմբունած ըլլալուն ապացոյցը յաճախ առած է : Պէտք է յարգանքով յիշենք Հովնատայի , Իտաւլիոյ այն հին հայ դաղթականները որոնք տրպազրութեան գիւտէն քիչ յետոյ հայերէն լեզուով գրքեր տպագրեցին՝ իրենց հայրենիքի եզրայրներուն մէջ մտածումին բարիքը տարածելու եւ հայրենի լեզուին պահպանումը ապահովելու համար : Ու վերջացող դարուն մէջ ալ , առաջին կէսին մէջ մանաւանդ , պէտք է չմոռնալ որ Տիւղեաններ , Տատեաններ , Պալեաններ իրենց գրամը կը նուիրէին գրական , գիտական , պատմական գործերու հրատարակութեանը :

Պէտք է չմոռնանք այն սքանչելի ճիւղերը զոր Տէտեան թափեց , Մամուրեաններու , Զիրինկիրեաններու , Նուպարեաններու գործակցութեամբ , հայ զրականութիւնը եւրոպական հրաշակերտներու թարգմանութիւններով ու եւրոպաձեւ հայերէն արտագրութիւններով ճա-

խացնելու : Պէտք է չմոռնանք Իզմիրեանցը , որ պատմական աշխատութիւններու համար մրցանակ մը հաստատեց , — ինչպէս եւ Լազարեանը , Մամուէլ Մուրատը , Ռափայէլը , Սանասարեանը որ իրենց հարստութենէն բաժին մը յատկացուցին իրենց ազգին մտաւորական վառարաններ նուիրելու : Այդ անձերը Քերնըկիին վիթխարի հարստութիւնը չունէին , բայց անկից առաջ ունեցեր էին այն ուղղութիւնը որով Քերնըկի իր գրամը ուզեց մարդկութեան օգտակար դարձնել : Մեր արդի հարուստները ուրիշն պէտք չունին նոյն իսկ օտար մարդասէրի մը օրինակէն օգտուելու , կը բաւէ սր այդ գրասէր հայ բարերարներուն օրինակը աչքերնուն առջեւ ունենան :

Այս բոլորը պէտք կը ղգամ ըսելու , որովհետեւ այս վերջերս հայ հարուստները բոլորովին հեռացած ըլլալ կը թուին իրենց նախորդներուն զեղեցիկ ուղղութենէն . ոռւսահայութիւնը հարուստները իրենց կտակներն ինչպէս նուիրատուութիւններ կը յատկացունեն միմիայն եկեղեցիի , վանքի , հիւանդանոցի , որբանոցի եւ ազգատներու (1) : Կովկասցի հարուստ Հայ մը , Պ. Բուտաղեան , վերջերս 500,000 ռուպլի կտակեց ազգին . այդ խոշոր գումարին մէջէն , որուն ամբողջութիւնը յատկացուած էր վանքի , եկեղեցիի , հիւանդանոցի եւ ազգատներու , մէկ շատ փոքր մասը միայն նուիրուած էր արհեստագիտական դպրոց մը կառուցանելու . գաղափարին , եւ միմիայն 5000 ռուբլի՝ գրական գործերու : Տարակոյս չկայ որ այդ գումարը շատ աւելի օգտակար կ'ըլլար ազգին՝ եթէ կտակողն անոր մեծամասնութիւնը որոշած ըլլար գործածել Հայոց մտաւորական գործունէութիւնը խրախուսելու :

Ըսել չեմ ուզեր թէ այսօր հայ հարուստները միմիայն գրական ու դպրոցական գործերու պէտք է նուիրեն իրենց գրամը . մեր ժողո-

(1) Կ'ըմբռնեն որ Տաճկահայոց վերջին հսկայ աղէտքներէն ի վեր , որբերու եւ փախստականներու օգնելու ձգտումը առաջնակարգ տեղ մը բռնած ըլլայ մեր հարուստներուն բարեգործութեանը մէջ . բնական էր որ այսպէս ըլլար , արուած ըլլալով Հայոց արգի կացութեան արտատուոր հանգամանքը : Բայց իմ նրկատողութիւնս ընդհանուր տեսակէտէ մը կը մեկնի , տեսակէտէ մը որ արգի վայրկեանին մէջ չի սահմանափակուիր , այլ մշտական պայմաններու վրայ կը հիմնուի :

վրդին ազգային գոյութիւնը վտանգի մէջ է, եւ այդ վտանգէն զայն փրկելու համար կայ ձիգ մը զոր պարտինք կատարել եւ որ մ'ըր աւմենուս համար ամենէն կարեւոր, ամենէն տիրական ճիգը պէտք է ըլլայ. եթէ ես ունենայի ֆերնըկիի միլեարը, զայն լոկ զպրօցի եւ ընթերցարաններու չէի գործածեր անշուշտ, այլ նախ՝ իրականացնելու Թուրքիոյ մէջ մեր ազգային գոյութեան ապահովումին համար հարկաւոր ճիգը, ինչ որ արդէն արտադրել պիտի ըլլար ամենէն գեղեցիկ գիրքը, կեանքով շինուած գիրք մը, եւ ինչ որ միայն կարող պիտի ըլլար մեր ժողովրդին համար ստեղծել այն ցանկացեալ կացութիւնը որ թոյլ պիտի տայ մեր յաջորդներուն ազատօրէն կանգնել իրենց ուզած զպրօցն ու հրատարակել իրենց երազած գրքերը: Բայց մեր հարուստները, յանդուզն երեւակայութենէ զուրկ, այս գաղափարին քովէն իսկ անցնիլ կը դողան. իրենցմէ դեռ չէլաւ մէկը որ քաջութիւնն ունենար իր դրամը այս մեծ ու գեղեցիկ Անձանութիւն կլափը նետել՝ անկից ամբողջ նոր կեանք մը ծնուցանելու յոյսովը: Իրենց նշանաբանն է իրենց նըւերատուութիւնն ու կտակները յատկացնել միմիայն: այնպիսի գործերու որոնք ո եւ է քաղաքական ձգտում չունենան. թող ուրեմն այդ ոչ-քաղաքական գործերուն մէջէն գոնէ գիտնան ընտրել օգտակարագոյնը, թող շարունակին Սամուէլ-Մուրատներուն, Իլմիրեանցներուն աւանդութիւնը:

Մենք յաճախ կը պարծենանք օտարներուն առջեւ թէ շատ ճոխ գրականութիւն մը ունինք եւ թէ եւրոպական մատենագրութեանց բոլոր ուշադրաւ գործերը հայերէնի թարգմանած ենք. բայց իրականութիւնը հետու է համապատասխանելէ մեր այդ գոռոզ հաստատումին: Բազմատմամբ ֆիւրտերուն, Թուրքերուն, կամ նոյն իսկ Պուլկարներուն ու Սերպերուն, անշուշտ իրաւունք ունինք այդպէս պարծենալու, բայց բազմատեւրով մեր մինչեւ հիմա ըրածը այն ամբողջ գործին հետ զոր դեռ չենք ըրած, ամօթ պէտք է զգանք. քանի՞ հասգիրք ունինք, հայերէն լեզուով, որ նոր կազմուող երիտասարդի մը հոգին, միտքը, ճաշակը զարգացնելու բնոյթ ունենան: Հնդկական ու պարսկական, յոյն ու լատին հրաշակերտներէն դրեթէ ոչինչ ունինք մեր նոր լեզուին թարգմանուած. նոր ժամանակներու եւրոպական գրականութենէն հաշիւ մէկ հա-

րիւրերորդը հայերէնի վերածած ենք. մեր լեզուով կատարուած գիտական, պատմական, քրննադատական աշխատութիւնները մատի վրայ կը համրուին. դեռ հաշիւ այբուբենն սխառ ենք մեր ժողովրդին անցեալը գիտականօրէն ճանչնալ փորձելու. ու մեր նախնեաց ձեռագրերն իսկ դեռ ամբողջութեամբ չենք տպագրած: Մեր հայկական մատենագրարաններուն մէջ, ամենէն կենսական գրքերը կը պակասին: Ու հայ պատանիները օտար լեզուով է որ ստիպուած են ճանչնալ մարդկային մտածումին վեհագոյն արտագրութիւնները:

Այս խնդիրը ամենէն կարեւորներէն մէկն է մեր ազգին համար: Մենէ ամէն անոնք որ մեր ժողովրդին վերականգնումը կը բաղձան, պէտք է նպաստեն այդ պակասը լրացնելու: Ատի ոչ միայն մարդասիրական շատ մեծ գործ մըն է, այլ եւ «հայրենասիրական» ամենակարեւոր ջանք մը: Եղթայուած ազգերու վերակենդանացման գործին մէջ, փիրքը ա՛նկալկենսական գերերէն մին խաղացած է:

Շատ շահեկան յօդուածի մը մէջ (որուն թարգմանութիւնն ի մօտոյ պիտի հրատարակենք «Անահիտ»ի մէջ), Պ. Պարպեթա, Ֆիլիքսեյի համբաւաւոր տպարանապետին որդին, կը բացատրէր վերջերս այն անսահման դերը զոր գրքերն ու թերթերը կատարեցին Իտալիոյ վերակենդանացման հսկայ ջանքին մէջ: Այս գաղափարն ըմբռնած ըլլալուն համար է որ Լեհերը այնքան մեծաղորդ հանդիսաւորութեամբ մը տօնեցին մէկ քանի ամիս առաջ յորելեանն իրեց Սենքիեվիչին, այսինքն այն գրագէտին որ իրենց ազգային պատմութեան ամենէն նշանակալից գրուածներն յաւերժացուց իր վէպերով եւ որ իր գրական տաղանդովն աշխարհի համակրութիւնը շահելով լեհ ազգութեան մշտատեւ կենսականութիւնն ապացուցանելու անգնահատելի ծառայութիւնը մատոյց իր ազգին:

Այդ վիթխարի խանդավառութիւնը զոր Լեհերը ցոյց տուին Սենքիեվիչի յորելեանին առթիւ, պէտք էր ամօթի սեղմումով մը կծկէր ամէն հայ սիրտ: Մենք մեր Սղամբանը թողուցինք որ օտար հիւանդանոցի մը մէջ մեռնէր, ամէն օգնութենէ զուրկ. ու հանգանակութիւնը զոր Գամառ-Քաթիպայի մահարձան մը կանգնելու համար կովկասի Հայերը բացեր են մէկ քանի տարիէ ի վեր՝ դեռ ողորմելի գուժար մը միայն կրցած է գոյացնել:

Այն հայ մտքերը որ կ'ուզեն գիտական, գրական, պատմական կամ զեղարուեստական աշխատութիւններով ծառայութիւն մատուցանել իրենց ազգին, այսօր բացարձակապէս գուրկ են մնացած ոեւ է աջակցութենէ. օգնութիւն կը գտնեն անոնք միայն որ մուրալ, քծնիլ, խպլիկնալ կը զիջանին. անոնք որ իրենց ճիգը, իրենց տաղանդը, իրենց բարի կամեցողութիւնը միայն մէջտեղ կը դնեն ու իրոխտաբար կը խնդրեն աջակցութիւնը ուրուն իրաւունք ունին, ոչ մէկ ձեռք կը գըտնեն իրենց օգնող: Ահա երեք տարի է որ Պ. Բրոֆ-Քալֆայիան, որ երգահանի կարողութիւններու ապացոյցը տուաւ եւ վենսան տ'էնտիի պէս վարպետի մը համակրութիւնը կըրցաւ շահիլ, չէ յաջողած՝ հակառակ իր բարեկամներուն բոլոր զիմուսներուն, գտնել այն փոքրիկ ամսականը որ իրեն կարելի դարձընէր իր ստացած ուսումնասիրութիւնները կանոնաւորապէս շարունակել: Եւ այն ազնիւ կոչը զոր տարի մը առաջ Պ. Մելիք-Կարազեօզեան կ'ուզէր «Մշակին» մէջ հայ հարուստներու՝ որպէս զի Հ. Ս. Պարոնեանի «Հայկական Մատենագիտութեան» տպագրութեան ծախսերը հայթայթեն, ոչ մէկ արձագանք չգտաւ տակաւին. օրինակները, այս ուղղութեամբ, կարելի է յանդուս երկարել:

Մեր բարքերուն այս կարեւոր թերութիւնը սրբագրելու բաղձանքը բարեբաղդաբար սկսած է տարածուիլ շատ մը զիտող ու մտածող Հայերու մէջ: «Հայկական Միութեան» գլխաւոր ջանքերէն մէկը պիտի ըլլայ այդ ձգտումն ընդհանրացնել մեր մէջ, եւ իր գործունէութեան մէջ մեծ տեղ մը պիտի բռնեն ճիգերը զոր պիտի փորձէ մտաւորական աշխատութեանց, մեր ազգին մտաւորական մակարդակը բարձրացնել նկրտող ձեռնարկներու վրայ դարձընելու համար հայ բարերարներու առատաձեռնութիւնը:

«Մատենագրարան»ը զոր «Անահիտ»ը կը հիմնէ, միեւնոյն ձգտումը պիտի ունենայ: Պիտի ջանանք մեր ուժերուն համեստ չափին մէջ, հարստացնել մեր ժողովրդին մտաւոր, բարոյական եւ գեղեցկագիտական պաշարը՝ գրական, գիտական, գեղարուեստական շինիչ գործեր մատչելի դարձընելով մեր հասարակութեան բոլոր խաւերուն: Պիտի խոստովանիմ որ այս ձեռնարկին յաջողմանը համար հարուստներու վրայ չէ որ յոյս դրած եմ. յոյսս ըն-

թերցող հասարակութեան վրայ է: Ժողովուրդ մը որ գիտէ ըմբռնել իր իրական շահերը եւ իրեն ճշմարտապէս օգտակար եղող գործերու կը յատկացնէ իր թէպէտ հիւլէներով կազմուած բայց լեռներ ձեւացնել կարող օժանդակութիւնը, լաւազոյն «բարերար»ն է՝ ինք իրեն համար, եւ մտաւոր ձեռնարկներուն համար: Ազգ մը այն ատեն իր մտաւոր հասունութեան, իր բարոյական առողջութեան ապացոյցը կուտայ երբ իր գործերը իր հաւաքական աջակցութեամբ կարող կ'ըլլայ կատարել, առանց հարուստներու՝ ողորմութեան ըսպասելու:

Այս վերջին ատեններս, մեր ժողովուրդը, մէկ քանի առիթներու մէջ այդ հաւաքական ինքնօգնութեան ազնիւ եւ ուշիմ ձգտումը ցոյց տուաւ. երբ Պոլսոյ «Հայրենիք»ը նանտի հայ վարժուէիներ պատրաստելու զազափարին ի նպաստ հանգանակութիւն բացաւ, երբ «Տիգրիս»ը Ջէյթունի ի նպաստ հանգանակութիւն բացաւ, թրքահայ հասարակութիւնը շատսիրուն խանդավառութեամբ մը իր աջակցութիւնը փութացուց այդ զազափարներուն իրականացմանը, ինչպէս եւ հիմա «Բրո Ս. րմենիա»յին տարածմանը համար Սմերիկայի եւ Եւրոպայի հայ գաղթականներն իրենց նուիրատուութիւնները շատ ազնիւ եւ շատ ուշիմ եռանդով մը կը բազմապատկեն: Պէտք է միայն մաղթել որ ո՛ր եւ է գործի իրական արժէքը զատելու եւ գնահատելու կարողութիւնը ա՛յնպէս զարգանայ մեր ժողովրդին մէջ որ մի՛ շտ, ամէ՛ն պարագայի մէջ, գիտնայ որչափ այն ձեռնարկները որ իր զարգացմանը կամ բարօրութեանը ամենէն լուրջ կերպով կարող են նպաստել, եւ զանոնք իր օժանդակութեամբը տեւական դարձընէ:

Գայով մեր հարուստներուն, կը մաղթէի որ անոնք կարենային ըմբռնել այս գազափարին ճշգրտութիւնը՝ նոյն իսկ իրենց շահուն համար:

Նուիրատուութիւն մը ընող կամ կտակ մը ձգող հարուստը, գրեթէ միշտ այդ բանը կ'ընէ եսական մղումով մը, իր անունը անմահացընելու փափաքովը: Արդ, մեր հարուստները պէտք է ըմբռնեն թէ մտաւորական արատաւորութեանց օգնող հարուստներու անուններն են որ ամենէն անկորուստ, ամենէն տեւական յիշատակը կը թողուն մարդոց մտքին մէջ եւ ամենէն խորին ու ամենէն անկեղծ երախտագիտութիւնը անոնց սրտին մէջ: Ա-

մենքն ալ կը բաղձան պսակուիլ «մեկենաս» բառովը, որ «բարերար»ին ամենէն հրապուրիչ ձեւն է: Թող ուրեմն գիտնան շարունակել այն գործը զոր կատարեց Մեկենաս եւ որ այդ վեհոգի Հռոմայեցիին անունը Գեղեցկութեան Բարեկամի հոմանիշ դարձուց:

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

2.

Տէր Մկրտիչի մտատանջութիւնը անհիմն չէր: Մարկոս էֆէնտի երբ կ'ընթացէ իմացեր էր տաներեցին այցելութիւնը եւ ռուսահայ նաւթի հորատերին պատմութիւնը, փոխանակ Թագուկ հանրմին ու Սաթենիկին պէս մէկէն ի մէկ շլանալու, ընդհակառակն շատ վերապահութեամբ եւ շատ կասկածանքով մըտիկ ըրեր էր Թագուկ հանրմին, եւ անոր յափըշտակութեան վրայ պաղ ջուր լեցուցեր էր, խորտակիչ, ցուրտ խօսքով մը:

— Կեցէ՛ք նայինք, իրար մ'անցնիք, օյի՛ն մը չըլլայ ասոր տակը...

Հետեւեալ առաուն երբ քահանան ներկայացաւ, Մարկոս էֆէնտի իրեն կը սպասէր հիւրասենեակը:

— Բարեւ, ո՞վ է նայինք Սաթենիկին համար գտած հարուստ մարդդ, հարցուց Տէր Մկրտիչին՝ երբ անխկա դեռ հազիւ սենեակէն ներս մտած էր:

Այս ընդունելութիւնը, որ գրեթէ յարձակում մըն էր, անմիջապէս զգացուց իրեն թէ ի՛նչ աստիճան ճշմարիտ էին իր վախերը խաղալիք խաղին նկատմամբ: Այսու հանդերձ Տէր Մկրտիչ, որ դաւի ու մեքենայութեանց մէջ սնած ու անոնցմով սրած էր իր կարողութիւնները, կէս ճամբէն դասալիք ըլլալով ետ դարձող մարդ չէր, մանաւանդ երբ քննախնդրութեան ու շահամոլութեան կրկին մղումներուն առջեւ կը գտնուէր: Տեսակցութիւնը գրեթէ ճակատամարտ մը պիտի ըլլար, եւ պատրաստուեցաւ ատոր:

— Գտած մարդս չէնք շնորհք մարդ է եւ ոչ թէ ո՛ր եւ է Մարտիրոս Սարըպըլըքեան մը, պատասխանեց խորիւտ ու անբարտաւան կերպով մը:

— Մարտիրոս ազան անշնո՞րհք:

— Չէ՛, բայց չի կրնար բաղդատութեան զբրուել Ղարաբաղի Մելիքներէն իջած ազնուական եւ ուսումնական երիտասարդի մը հետ:

— Մելի՛ք, ազնուակա՛ն, ուսումնակա՛ն, պատասխանեց Մարկոս էֆէնտի ձեռքի արհամարհոտ ճօճումով մը, ատոնք փոր չեն կշտացներ, ատոնք պախալը չ'առներ... ասիկա նայինք, ասիկա ունի՞ր...

Ու կերմերեան աջ ձեռքի բթամատը ցուցամատին շփշփեց: Այս շփումը, ինչպէս յայտնի է, զրամը կը խորհրդանշանէ:

— Նիւթական կացութեանը մասին արդէն տեղեկութիւններ տուած եմ Թագուկ հանրմին, ըսաւ ատներէցր:

Եւ միշտ աւելի տրամադիր իր թեկնածուին նիւթական վիճակէն աւելի ազնուականի եւ ուսումնականի արժանիքները առաջ քշելու, աւելցուց:

— Խամսայի Մելիքներէն, մեծ ընտանիքէ մարդ է, Մարկոս էֆէնտի, եւ կատաքեալ ուսմունք առած... համալսարանակա՛ն մը:

— Ինձի նայէ, տէր հայր, շարունակեց կերմերեան, ես մօրուքս չարըրին մէջ ճերմկացած մարդ եմ, սա միլիթութիւնը, ուսմունքը, եւն. մէկ կողմ ձգէ եւ լրջօրէն խօսինք... Ի՞նչ է այդ մարդուն անունը:

— Մելիք Ղուկաս Կորկոտեանց:

— Հարո՞ւստ է:

— Եղբա՛յր, հաշիւները ընտղը ես չեմ, միայն թէ լսած եմ որ Կորկոտեանները հարուստ ընտանիք են:

Այս անորոշ հաստատութիւնը չգօհացուց Մարկոս էֆէնտին որ իր հարցաքննութիւնը առաջ տարաւ՝ ատանց սակայն կարենալ ճըշգրիտ բան մը հասկնալու Կորկոտեանցի նիւթական կացութեան մասին: Այսու հանդերձ տէրտէրը բուական ճարպիկ գանուեր էր իր սարքած խաղը առաջ վարելու, եւ նոյն իսկ, իվերջօյ կրցեր էր Մարկոս էֆէնտին հաշտեցնել Սարըպըլըքեանի նշանուէրը եւ ընելու գաղափարին հետ:

Կերմերեան, ատանց տակաւին կատարելապէս համոզուելու Տ. Մկրտիչի խօսքերուն, ուղեց որ հորատէրը իրենց տունը գայ անգամ

մը որպէս զի երես առ երես տեսնուին :

Այդ նախնական տեսակցութեանն ետքը , Մարտիրոս սգայի հետ խզումի խնդիրը պիտի նկատողութեան առնէր :

Տէր Մկրտիչ զուրս ելաւ աւելի մտատանջ քան իր այցելութեանն առաջ : Քանի կը մը խըրձէր իր դաւին մէջ , այնքան կը զգար հեազհետէ ծագելիք դժուարութիւնները :

Հիմակ ա՛լ փախուստի ճամբայ չկար : Պէտք էր անպատճառ հարուստ ուսանայ հորատերը ներկայացնել Մարկոս էֆէնախին , ինչ որ ալ ըլլար հհտեւանքը : Կորկոտեանց անունը զոր աւագերէցը մէջտեղ նետած էր , բոլորովին մտացածին բան մը չէր . իրաւ այդ անունով ուսանայ երիտասարդ մը վերջերս ներկայացած էր իրեն , Թիֆլիզի քահանաներէն մէկուն յանձնարարագրովը : Ղարաբաղցի էր եւ ուսումնական , ու ամէն ինքզինքը քիչ շատ յարգող Ղարաբաղցի պէս , իշխանական ցեղէ : Ինչպէս կ'երեւայ , Տ. հայրը ծայրէ ծայր սուտ պատմութիւն մը չէր հնարած , միայն թէ պէտք զգացեր էր քիչ մը իրողութիւնը բարեփոխելու եւ չպարելու : Այսպէս , օրինակի համար , Կորկոտեանց ամուսնութեան դիտաւորութիւն չունէր բնաւ , եւ յետոյ , պզտիկ անպատեհութիւն մը անշուշտ , հարուստ հորատէր մը չէր , այլ անգործ մանկավարժ մը որ հացը ճարել կը յուսար Տ. Մկրտիչի ուղղուած յանձնարարականին շնորհիւ Պոլիս կամ՝ գաւառները պաշտօն մը ձեռք ձգելով :

— Աս տղան պիտի կրնայ իս ազատել , միայն թէ վարպետութեամբ գործը վարելու է , մտածեց քահանան :

Խնդիրը անշուշտ բաւական պիտի զիւրանար իթէ երիտասարդը հաւանէր զաւակից ըլլալ իր սարքած խողին , բայց Տ. Մկրտիչ , որ մանկավարժին նկարագիրը ճանչցած էր , կը զգար որ բացարձակապէս անկարելի էր ատիկա , եւ նոյն իսկ մտքէն չանցուց փորձ մը ընել այդ մասին :

Կորկոտեանց այն տիպարներէն էր որոնք ընդհանրապէս «սպուշ» մակդիրով կը մկըր . տունին կերմերեանի տեսակէն գործի մարդոց կողմէ . այն սարօրինակ տիպարներէն որոնք կը յամտին միշտ ուղիղ ճամբէն քալելու եւ հետեւապէս իրենց ամբողջ կեանքին մէջ հազիւ քանի մը քայլ կրնան ընել : Արդէն ի բնէ ուղղամիտ ու պարկեշտ , իրաւամբ կրթութիւնը ա՛լ աւելի մխրճած էր զինքը պարտաւորու-

թեան եւ բարոյականի աղետալից խորխորատին մէջ : Կանուխէն կորսնցուցած էր ծնողքը եւ անոնց թողած փոքրիկ հարստութեան շնորհիւ կրցեր էր իր ձգտումներուն եւ ճաշակին համեմատ ուսմանց պարապիլ առանց բռնակալ ազգականներու կամ անտանելի «բարերար»ներու նուառացուցիչ ձեռնառութեան պէտք ունենալու : Այս պարագան նպաստեր էր զարգացնելու իր մէջ խրոխտ ու անկախ նկարագիր մը որ երբեք իրաւախօհութեան կամ զիջողութեան տրամագիր չէր , երբ մանաւանդ խնդիրը իր դաւանած բարոյականի սկզբունքներուն վրայ ըլլար :

Եթէ նիւթական վիճակը իր պարուստը ապահովէր մինչեւ ետքը , բնականօրէն անպատիժ պիտի կրնար շարունակել իր այլանդակ կեանքը , անվնաս փախուկի մը լուսապսակը յօրինելով զլիւին շուրջը : Բայց դժբախտաբար հօրը ձգած ժառանգութիւնը որ արդէն մեծ բան մը չէր եւ որուն մէկ կարեւոր մասն ուլ հօրեղբայրները , գործի մէջ եփած վարպետ վաճառականներ , կրցեր էին իրենց կոկորդանցընել , շուտ անյայտացաւ , զինքն առանձին ձգելով իր բարոյական սկզբունքներուն հետ :

Այն ատեն սկսաւ իրեն համար պարկեշտօրէն կեանքը ճարելու գերմարդկային պայքարը : Նախ հօրեղբայրները ուղեցին օգուտ քաղել իրենց կըթօրորդիին չքաւոր վիճակէն՝ զայն իրենց քով աշխատցնելով իբրեւ գրագիր եւ ջանալով մարդու կարգ մացնել այդ գծացած տղան որ իր արտառոց վարքուբարքով կը սպաննար ընտանիքին անունը աղարտելու : Սակայն փորձը անյաջող դնաց . երիտասարդ Կորկոտեանցը անուղղայ ուղղամիտ մըն էր եւ բնաւ չհաւանեցաւ ճկիլ առեւտրական խարդաւանանքներու առջեւ :

Հօրեղբայրները կտաւեղէնի մեծ խանութ մը ունէին՝ որուն փետրակները պիտի բռնէր երիտասարդը , սակայն օր մը պատահեցաւ որ աշկերտի մը բացակայութեան պատճառաւ , ուղղակի գործ ունենայ յաճախորդի մը հետ : Խանութին վաղեմի ծուխերէն մէկն էր որ կ'ուղէր զանազան կեւպասներ գնել : Կորկոտեանց ցուցուց նմոյշները . մարդը անոնց մէջէն ընտրեց երեք կտոր , կապոցները բերել տուաւ ու իբրեւ սովորական նաքարաս մը եւ առանց ստիպողաբար պատասխանի սպասելու՝ հարցուց .

— Դիմացկուն եւ լաւ տեսակէ կերպասներ են, անանկ չէ՞:

Երիտասարդը որ շաբաթ մը առաջ հօրեղբայրներուն հետ խանութին վաճառացուցակը պատրաստած ըլլալով ամէն պարանքներուն որպիսութիւնը տեղիկացեր էր քիչ շատ, բնական կերպով մը պատասխանեց.

— Ո՛չ պարոն, այս պարանքները երկարատեն խանութը մնացած ըլլալով, մանաւանդ խոնաւ տեղ, բոլորովին փտտած են:

Մարդը ափիբերան գրագրին երեսը նայեցաւ:

— Փտտած են...

— Այո՞, եւ նոյն խի անցած օր երբ հօրեղբորս հետ պարանքներու ցուցակը կը գրէինք, ճիշդ ասոնց համար ըսաւ որ կոյր մը պէտք է որ այս կերպասները կարենանք քշել:

Վաղեմի յաճախորդին շրմորումը գրեթէ վախի փոխուեցաւ: Երիտասարդին հօրեղբայրներուն ծանօթ ըլլալով, լսած էր անոնցմէ որ այդ խեղճ տղան շատ հաւասարակչիւ միտք մը չունէր, բայց չէր կարծեր որ կապելու ատիճան խենթ մը ըլլայ. հիմակ հետզհետէ իրեն ուղղած խօսքերէն գող ելաւ ու պատշաճ դասեց երիտասարդին ու իր միջեւ եղած անջըրպեալ քիչ մը աւելի լախնցնել, հետու հետու երթալով:

Նոյն միջոցին կորկոտեանցի հօրեղբայրներէն մին մտաւ խանութ:

— Օ՛, բարեւ, պարոն Ղուկաս, դոչեց խօսքը յաճախորդին ուղղելով, ապրանք գնելու եկած էք, տեսնե՞ք ի՞նչ ընտրեցիք:

— Ահաւասիկ հաւնածներս, պատասխանեց մարդը, ցոյց տալով երեք կապոցները:

Վաճառականը մօտեցաւ կապոցներուն, մէկիկ մէկիկ ձեռք առաւ ու ամէն մէկին հիացողական ակնարկներ ուղղեց.

— Վա՛յ անօրէն մարդ, դոչեց ծիծաղելով, խանութին ամենէն լաւ ապրանքները զատեր պիտի տանի:

— Բայց ձեր եղբորորդին քիչ մը առաջ կ'ըսէր որ այս կերպասները երկարատեն խոնաւ տեղ մնացած ըլլալով բոլորովին փտտած են:

Վաճառականը, այնչափ խաբեբայ որչափ դերասան, չընկճուեցաւ այս հարուածին տակ. ահագնադոչ քահքահ մը ձգեց եւ իր եղբորորդիին դառնալով գոչեց.

— Ա՛յ, տխմա՛ր, ապո՛ււշ, խելագա՛ր, մի-

թէ չե՞ս գիտեր որ պարոն Ղուկասը մեր խանութին ամենէն հաւատարիմ յաճախորդներէն է եւ անոր պէտք չէր ըսել այդ խօսքերը: Գնա՛ շուտ տետրակներովդ պարապէ. հասկցայ որ դուն յաճախորդները զեռ չիս ճանչնար ու հետերնին վարուիլ չես գիտեր:

Երիտասարդը հեռացաւ չկրնալով մեկնել թէ ինչո՞ւ հօրեղբայրը իր կերպասներուն գէշերը խանութին հաւատարիմ ծուխերուն կը պահէ:

Երբ վաճառականը առանձին մնաց գնորդին հետ, բացատրեց իրողութիւնը:

— Այս կերպասները մեր խանութին լաւագոյն ապրանքներէն են, հետեւաբար չենք ուզեր որ պատահական գնողներու տանք, այլ կը պահենք մեր սովորական ու բարեկամ ծուխերուն. ասոր համար պատուիրեցի այս ապուշին որ երբ անծանօթ մէկը գայ ու անոնցմէ ուզէ, ըսէ իրեն որ փտտած ապրանքներ են... հասկցա՞ք, պարոն Ղուկաս, հասկցա՞ք...

Այնչափ լաւ հասկցաւ պարոն Ղուկաս որ առանց կապոցներու գնոյն վրայ երկար բժախնորութիւններ յարուցանելու վճարեց ու մեկնեցաւ:

— Բարեբախտաբար յաճախորդը պարոն Ղուկասի պէս միամիտ մըն էր, մտածեց վաճառականը, եթէ ոչ ազէկ դործ պիտի տեսնէինք մեր խելագար եղբորորդիին շիտակ շիտակ խօսքերովը:

Այսուհանդերձ կորկոտեանցի անհեթեթ ընթացքը այնքա՛ն տարօրինակ էր որ իրիկունը երկու եղբայր խորհրդակցութենէ մը հտքը որոշեցին անմիջապէս ճամբու գնել այդ վտանգաւոր ճշմարտախօսը որ ապահովաբար վերջ ի վերջոյ յիմարանցի մը մէջ պիտի լրացնէր իր ասպարէզը:

Երիտասարդն ալ, իր կողմէն, գործնական կեանքի մէջ ըբժած այս ճախող սկզբնաւորութիւնէն յետոյ, վճռեց այլեւս հրաժարիլ վաճառականութենէն ու գաղափարն ունեցաւ ուսուցչութիւնն ընդգրկելու, գործ մը ուր ոչ միայն իր սկզբունքները ամենօրեայ հարուածներու պիտի չենթարկուէին, այլ նոյնիսկ առիթը պիտի ունենար անոնցմով պատուաստելու ապագայ սերունդը:

Հոն ալ սակայն դառնութիւններ կը սպասէին խեղճ գաղափարականին: Հոն ալ տեսաւ որ ամէն մէկ քայլին խոչընդոտներ գէմը կը ցըցուին սրունք յաճախ ոտքի հարուածներու կը փոխուէին իր սկզբունքներուն ուղղուած: Կը

տեսնէր իր պաշտօնակից ուսուցիչները որոնք ծածկամտութեան, կեղծիքի, մեքենայութեանց, երկդիմութեան ու շողոքորթութեան օժանդակութեամբ իրար զլելով առաջ կերթան ծամածուռ ճանապարհներէ, մինչդեռ ինքն ուղիղ ճամբուն մէջ անշարժ կը մնայ երկաթեայ գնդակներու պէս իր քայլերը կաշկանդող սկզբունքներուն շնորհիւ :

Այն ատեն Կորկոտեանց՝ յուսահատ՝ ուզեց թողուլ Կովկասը եւ նոր փորձ մը ընել Պոլսոյ մէջ շարունակելու ուղիղ ու պարկեշտ մարդու կեանքը : Միամիտ ու լաւատես հաւատք մը ունէր մարդերու մասին եւ կը կարծէր թէ իր միջավայրին ապակառութիւնը մասնական պարագայ մըն է եւ թէ ամէն տեղ հարկաւորապէս նոյնը պիտի չըլլար : Պոլսոյ մէջ ո՛ր եւ է ծանօթ չուէր . հոն հասած էր գրպանը Տ. Մկրտիչի ուղղուած յանձնարարականով մը միայն եւ ուղղակի ներկայացած էր քահանային որուն պարզած էր իր կրած դառնութիւնները եւ այն յոյսերը որոնցմով ուժովցած կուգար Պոլիս :

Տ. Մկրտիչ հետաքրքիր մտիկ ըրեր էր եւրիտասարդին՝ բժշկի մը պէս որ բացառիկ մտադարի մը նորօրինակ ու շահեկան մենամուտութիւնը կը տեսնէ : Անոյ խօսքերով պարուրէր էր զինքը եւ խոստացեր էր ձեռքէն եկածն ընել իր բաղձանքին համեմատ պաշտօն մը գլուխելու համար :

— Քիչ մը խենթուկ, բայց աղէկ տղայ մը կ'երեւայ կոր, մտածեր էր՝ երիտասարդը ճամբայ դնելէ ետքը :

Այս առաջին տեսակցութենէն յետոյ՝ կովկասցին ա՛լ գրեթէ շաքաթը երեք անգամ կանոնաւորապէս կը հանդիպէր քահանային տունը իմանալու համար թէ գործի մասին յոյս մը կա՞ր :

Հիմակ որ ընթերցողները ճանչցան Կորկոտեանցը, անշուշտ համակարծիք են կերմերեանենց տանրեցին որ կը մտածէր թէ անօգուտ էր անոր մեղսակցութեամբ իր մեքենայութիւնը յաջողցնելու ջանալ :

— Այդ տղէն օգուտ քաղելու միակ միջոցն է զինքն ալ խաբել, վճոց Տ. Մկրտիչ որոշապէս :

Հետեւեալ առտուն իսկ երիտասարդը իր սովորութեան համեմատ եկաւ լուր փնտտելու :

— Բարի եկար, տղա՛ս, գոչեց քահանան իր պաշտպանեալին, աղէկ լուրեր ունի՞մ քեզի հաղորդելու :

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԱՊՏԻԼ ՀԱՄԻՏ Բ.

(Շար. եւ վերջ)

Ինչ ալ ըսեն Օսմանցիները մեծ մասամբ, զրոնար է հաւատալ թէ Ապտիլ-Համիտ, իր Եռսուֆ-Իզզէտարին հօրեղբորորդուն պէս (1), կ'ատէ թուրք ժողովուրդը : Բայց, իր հպատակներէն վախնալով ու ժողովրդականութիւն ձեռք ձգել ջանալով հանդերձ, Սուլթանը անոնց նկատմամբ անտարբերութիւն ու արհամարհանք կը տածէ, իր ժողովուրդը կը նկատէ իբրեւ անարգ հօտ մը զոր անողորմարար կը սնանկացնէ, եւ որուն, ինչպէս առակին առիւծը, շատ պատիւ կ'ընէ զայն ուտել հաճելով : Օր մը, շատ զարմացանք տեսնելով Ահմէտ Մհիտատ էֆէնտին — արժանիք ունեցող գրագէտ մը որ Սուլթանէն կաշառք ընդունելու յանցանքը գործեց, — որ այդ մասին իր արժը ունեցած կարծիքը կը յայտնէր, ըսելով թէ՛ «Թուրքիան անարժան է այդպիսի վեհապետի մը, թէ ամէն անոնք որ այդ մեծ իշխանին վրայ գէշ կը խօսին, հայրենիքի թշնամիներ, ապերախտներ, կոյրեր են, թէ Ապտիլ-Համիտ պէտք էր որ աշխարհիս ամենէն մեծ ազգին վրայ թագաւորէր», եւն : Այսպէս երկայն ատեն ճառեց, եւ կայսերական խնկարկուն այդ գործին մէջ ցոյց կուտար առեւեռոյթ համոզում մը, որ մեզ կը զուարճացնէր, մինչդեռ այս զաւեշտական ճառին երրորդ ունկնդիրը, Եռսուֆ Զիա փաշա էլ-Սալիսի, գլխու յար-

(1) Ապտիլ-Սզիզի անդրանիկ որդին, գրող, մտերեանդ, ուսասէր իշխան մը, որ կ'ատէ թուրք ժողովուրդը՝ զայն պատասխանատու նրկասելով իր հօրը տխուր վախճանին :

գալից ճօճուճով մը հաւանութիւն կը յայտնէր. բարեկամական ակնարկ մը նետելով մեզի՝ յորդորելու համար որ իր իմաստուն օրինակին հետեւէինք :

Եթէ Սուլթանը ինք իր վրայ շատ մեծ համարում ունի, պէտք է խոստովանի որ ի փոխարէն լիովին արգարադատ կը հանդիսանայ իր նախարարներուն ու բոլոր զինքը շրջաատողներուն նկատմամբ, որոնց համար ունի արհամարհանք մը զոր ամբողջ ազատական թուրքիան իրեն հետ կը բաժնէ : Օր մը որ կը խօսակցէր Շէխ Չաֆերին հետ կենդանագրերն ուրուազծեց իր մարդերէն իւրաքանչիւրին, մասնաւորապէս իր նախկին սիրելիին, Իւզէթ պէյին, հոչակաւոր Էպուլ-Հուտային, իր խորհրդական համբաւաւոր Լութֆիին, անոր որդւոյն Փայիք պէյին, որ սակայն իր ամենէն սիրած սենեկապահն էր, Հաճի Ալի պէյին եւ Նուրի փաշային, որ իր առաջին եւ երկրորդ սենեկապահներն էին, եւ իրենց յատկութիւնները մանրամասնեց այնպիսի բացատրութիւններով զոր գրեջը կ'ամչնայ արտագրելու :

Ուրիշ անգամ մը, հոչակաւոր արեւելագէտ Պ. Վամպերի՝ Սուլթանին մօտը նստած, այլ եւ այլ նիւթերու վրայ կարծիք կը յայտնէր : Սենեակին խորը, զրանը առջեւ ոտքի վրայ կեցած, Մայիս փաշա, — թուրքիոյ պետական մարդերէն մին որ շատ նշանաւոր իմացականութեամբ օժտուած է, թէպէտ այդ իմացականութիւնը իր երկրին աղետաբերեղած ըլլայ, — խօսակցութեանը ներկայ կը դտնուէր, ձեռքերը իրարու վրայ բերած, կոնակը թեքած, խորին խոնարհութեան կեցուածքով մը, ուր ճանձրոյթ ալ կը խառնուէր, որովհետեւ Սուլթանէն եւ անոր խօսակիցէն շատ հեռու գտնուելով՝ անոնց ըսածներէն բան մը չէր կըրնար իմանալ : խօսակցութեան նիւթը ներքին գործերն ըլլալով, Վամպերի բարենորոգումներու վրայ խօսեցաւ, եւ կարծեց Սուլթանին հաճոյք պատճառել՝ անոր նախարարները գովաբանելով : Սուլթանը խնդալ սկսաւ, «Անոնք, ըսաւ, ապուշներ են, Ապացոյց մը կ'ուզէ՞ք» : Եւ որովհետեւ Վամպերի քաղաքավարօրէն կը բողոքէր, Սուլթանը՝ ձայնը բարձրացնելով, «Ըսածս ճիշդ չէ՞, հարցուց Մայիս փաշային : — Այո՛, Տէր,» փութաց պատասխանել մեծ Եպարքոսը, հաւանողական ժպիտով մը : Այն ատեն Ապուլ-Համիտ՝ արեւելագէտին կողմը դառնալով, «Չըսի՞ ձեզի,

յարեց յաղթական : Եւ ամէնքն ալ ասոր պէս են Ապուշներ» :

Ասով կը հասկցուի թէ ինչպիսի համարում մը ունի բատիչանը այն անձերուն վրայ զոր իր իշխանութեանը մասնակից կ'ընէ : Չանոնք կը նկատէ իբրեւ կրաւորական օթումաթներ, զորոնք կարող է կտորտել՝ եթէ երբեք ժեսթ մը ընեն առանց որ իր ամենակարող կամքը զայն հրամայած ըլլայ :

*, * *

Նախորդ արարողագեօը, Միւնիք փաշա, կ'ըսէր թէ «Ապուլ-Համիտն է որ զինքը շրջապատող մարդիկներն ապականած է» : Աւելի ճիշդ կ'ըլլայ ըսել թէ ապականած ըլլալուն համար է որ Սուլթանը այդ մարդիկն ընտրած է : Չենք կրնար նմանապէս ընդունիլ կարծիքը այն «խղճագէտ»ներուն որոնք կը ջանան Սուլթանը չքմեղացնել ըսելով թէ ամենաազգուշ լի «քամարիլլա» ի մը ազգեցութիւնը կը կրէ, թէ ամէն վայրկեան կը խաբեն զինքը, թէ ճշմարտութիւնը երբեք չի հասնիր մինչեւ իր ականջը, եւ թէ իրեն համար անկարելի բան մըն էր փրկել պետութիւն մը որ իր ձեռքը անցած ատենը արդէն բոլորովին տարրալուծուած վիճակի մէջ էր :

Բայց եթէ այն բոլոր չարիքները որոնցմով կ'ոգեւարի Տաճկաստանը՝ զինքը շրջապատող անձերուն զործն են, առաւել եւս իրաւամբ իր գործն են, քանի որ ինքը միայն ձեռքին մէջ ունի թելերն այդ խամաճիկներուն որոնք իր ուզածին պէս կը շարժին եւ որոնք երբեք չեն կրցած ձեռներեցութեան ամենատարտամ զաղձանք մը ցոյց առլ :

Ճշմարտութիւնը այն է որ Սուլթան Համիտ շատ յամառ է իր գաղափարներուն մէջ, եւ եթէ միայն յոսի ազգեցութիւններ կը կրէ, պատճառը այն է որ ատոնք այն միակ ազգեցութիւններն են զոր կ'ուզէ կրել իրեն տըրւած խորհուրդներուն այն ատեն միայն կը հետեւի երբ անոնք ամեն կերպով համաձայն են իր դիտաւորութիւններուն :

Պոլսոյ ջարդէն յետոյ, շատ մը անձնաւորութիւններու կարծիքը հարցուց այն ուղեղծին վրայ, որու պէտք էր հետեւիլ երկրին մէջ խաղաղութիւնը վերահաստատելու համար : այն սիրտ ու խիղճ ունեցող սակաւաթիւ անձերէն մին որ Երլտըզի մէջ մոլորած են, Էմին պէյ սենեկապահը, յորդորեց զինքը որ խորին

ու արմատական բարենորոգում մը ի դորձ դնէ՝ ազատական ուղղութեամբ, եւ այդ ուղղով ծրար զիր մը ներկայացուց իրեն . Սուլթանը սաստիկ բարկացաւ, եւ այդ օրէն ի վեր այդ մարդը երեսէ ինկած է : Ընդհակառակն բուեց որ Իզզէթ պէյ իրեն խորհուրդ տար նորանոր խըստութեան միջոցներ ձեռք առնել՝ որպէս զի այն ամենակարող «սիրելի»ն դառնար, զոր ամէն ոք կը յիշէ : Ամէն բռնաւորի պէս, Ապտիւլ-Համիտ իր շուրջը ուրիշ բան չի կրնար հանդուրժել բայց եթէ ամենաբացարձակ հպատակութիւնը, կրաւորականութիւնը :

Կ'ըսեն նաեւ թէ Սուլթանը երբեք չէր իմանար բուն ճշմարտութիւնը, Սխալ է . ան ամէն բան կը տեսնէ, ամէն բան կը կարգայ, ամէն բան կ'իմանայ, շնորհիւ իր արտակարգ յիշողութեան, իր անշագար աշխատութեան եւ անհամար լրտեսներուն :

Գալով այն խօսքին թէ իրեն համար անկարելի էր փրկել իր պետութիւնը, պէտք կա՞յ այսպիսի անհիմ փաստի մը վրայ ծանրանալ : Ապտիւլ-Համիտ երբեք չէ փորձած իր երկիրը վերականգնել, ընդհակառակն քսանեւհինգ տարիէ ի վեր ամէն բան ըրաւ զայն կործանելու համար, խեղդեց նորածին ազատականութիւնը, որ իր ժողովրդին համար կըրնար յարութիւն մը ըլլալ, անկախութեան ու եւէ կամէութիւն օրօրոցէն խեղդեց, խորամանկութեան միջոցով իշխանութիւնը ձեռք անցուց, խարդախութեան միջոցով զայն ձեռքը պահեց եւ բռնութիւններով ամբացուց, հայրենասիրութիւնը անդամալուծեց, ճշմարտութիւնը բերնակապեց, խիղձերը ապականեց, ջարդեց բովանդակ ազգաբնակչութիւններ իր պետութեանը, որու շատ մը մասեր թոյլ տուաւ որ օտարը զրաւէ : Եւ ուրիշ բանի չզբաղելով բայց եթէ ամբացնելու գահը որուն վրայ ամէն գնով որոշած է մնալ, իր հարստահարչական ուժին տարրերը քաղեց «Փաւրիթ իլմ» ի, լրտեսութեան, ագիտութեան, վարչական անիշխանութեան, բռնութեան, անդթութեանց, կաշառքի, իր ոսկիով յղփայած «սիրելիներ»ուն յափշտակութիւններուն եւ իրարու հետ ունեցած վէճերուն, վերջապէս ամէն տեսակ անօրէնութեանց, բռնութեանց եւ անարդարութեանց մէջ :

Ապտիւլ-Համիտ անուշի կերպով չարաչար գործածած է երկու նշանաբաններ՝ միացած, որոնց իւրաքանչիւրը, իր պետութեանէն շատ

աւելի հզօր պետութեան մը մէջ ի դորձ դրուելով, զայն երկու անդամ կործանեցին, «Տէրութիւնը, ե'ս եմ», եւ «Ինձմէ յետոյ՝ ջրհեղեղը» :

Բայց ո՞վ գիտէ թէ այն ջրհեղեղը զոր Ապտիւլ-Համիտ կը պատրաստէ իր յաջորդին, աշխարհս պիտի չյեղաշրջէ :

ԺՈՐԺ ՏՈՐԻՍ

ՀԱՅ ԷՋԵՐ

— 0 —

ՉՈՐՍ ՎԱՐԱԳՈՅՐՈՎ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՎԱՐԱԳՈՅՐ Ա .

(Տեսարանն է հորեկն եպիսկոպոսի պսակելու սեկեակը : Վարագոյրը բացուելուն պես Նորին Մրբազնութիւնը կ'երեւայ աշխարհակալի հագուստով քիկնարուի մը վրայ նստած՝ ձեռն ի ձախս խորհելով : Բակի մը վայրկեան անցնելէ ետք զանգակը կը զարնէ, փոխառորը ներս կը մտնէ) :

Խոր . — Ծանրու պատրաստութիւններ տե՛ս, քիչ օրէն Իզմիր պիտի երթանք եւ քիչ օրէն պիտի դառնանք :

Փոք . — Ձեր հրամանացը հնազանդիւ պատրաստ եմ, Սրբազան :

Խոր . — Ծամբորդութեան համար յատկապէս լաթ շինել տուր . այս հանգերձներովս չեմ կրնար ճամբորդել, ինչու որ շոգեհաւին մէջ կ'աղտոտին : Ծոգեհաւի մէջ հագնելու համար սեւ քաղմիրէ բանթալօն մը, քառիֆէ ժիլէ մը, չորս քրավաթ, հինգ զոյգ բանթուֆլա, զոյգ մը ակնոց, երկու զոյգ գուլպայ . . .

Փոք . — Մտոյ եմ, Սրբազան, Նոյ նա հապեաին նաւը դարձաւ :

Խոր . — Երկու զոյգ գուլպայ, շոգեհաւին մէջ պսակելու համար փոքրիկ քարեօլա մը, անկէ ետքը դէմք մը ա'ն որ շոգեհաւին մէջ դորձածեմ, որպէս զի այս դէմքս չաւրըլի, այս ամենը գնա ա'ն եւ ստակները հրաւիրակներէն ուղէ :

Փոք . — Ծառ ազէկ :

Խոր . — Երթալնիքէն սա նամակներն ալ Մարսիլիոյ նամակատունը ձգէ, պէտքի բաներ

են . մէջը գրած եմ որ ասկէ ետք ինձ ուղղըվե-
լիք նամակները սա հասցէով գան . Ան Գեր .
Խորէն Սըբազան Գալֆուեան , մականուանեալն
Նարպէյ , հեղինակ «Ալաֆրանկա» կատակերգու-
թեան , թարգմանիչ Պոսիւէի , եւ քարոզիչ
Իզմիր-Պէշիքթաշ միացեալ թաղից .

Ի Զմիւռնիա ,

յԱռաջնորդարան Հայոց .

Յ. Գ. Հոն չգտնվիմ նէ՝ Պէշիքթաշ :

Յ. Գ. Հոն չգտնվիմ նէ՝ Բերա :

Յ. Գ. Հոն չգտնուիմ նէ՝ Բարիզ :

Փոխ . — Շատ աղէկ . երթալնիքէն այս հասցէին
համար յատուկ անվլորներ շինելիւտամ : անոնք
ալ նամակներով մէկտեղ բութան կը ձգեմ :

(Կ'երթալ)

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Բ .

(Տեսարանն է Խորէն եպիսկոպոսի խորհեղա
սենեակը .)

Խոր . — Զարմանալի՛ բան . . . ամէն կողմէ զիս
կ'ուզեն . . . Ռոտոսթոյէն , Իզմիրէն զիս առաջ-
նորդ կ'ընտրեն . Ռոտոսթոյէն չգացի , Իզմիրերթամ
մի , չէ նէ չերթամ . . . — երթամ երթամ . բայց
հոն վարպետ դերձակ մը պիտի կրնամ գտնել .
անա այս կէտն է որ զիս կը շուարիցնէ : Սա ալ
կայ որ Իզմիրցիք պիտի կրնան զիս երջանիկ
ընել , այս կէտը մութ է . չէ՛ : չըլլար , չերթամ
. . . երթամ նէ ի՞նչ կ'ըլլայ . . . չերթամ նէ
ի՞նչ կ'ըլլայ . . . զիս առաջնորդ կ'ուզեն եզեր ,
ես ալ ինձի առաջնորդ մը կ'ուզեմ , զիւրի՛ն է
առաջնորդ մը գտնելը . . . ոչ , ոչ , չեմ երթար , —
չէ՛ , չէ՛ , երթամ . չերթամ նէ , լրագրաց բերա-
նը կ'իջնամ . . . երթամ նէ Իզմիրցուոց բերանը
կ'իջնամ , վերջէն Պէշիքթաշն ալ ձեռքէ կը
փախցնեմ : Չէ՛ , որոշեցի որ երթամ , բայց
Պէշիքթաշէն ի՞նչպէս բաժնըվիմ , ո՛վ իմ եր-
ջանիկ վարկեաններս (դառնապես կուրայ) . այո ,
զեռ երիտասարդ եմ . . . (կը ցնորի) ի՛նչ կ'ըլ-
լայ եզեր . . . չեմ երթար , (կ'երազի) պատրի-
արքը վար պիտի առնեն եզեր , պէլքի ես
կ'ըլլամ պատրիարք (կ'ըստի) . ո՛ւր եմ ես
(մուսայի կ'անցնին փողոցեն) ո՛հ , չեմ երթար .
չեմ երթար , չեմ երթար , երիցս չեմ երթար .
Իզմիրն ալ գետնին տակն անցնի՛ Իզմիրցի-
ներն ալ , (որոտուս կայծակ) Իզմիրի՛ վրայ) , զիս
բաժնել կ'ուզեն , չեմ ուզեր բաժնելիլ . (նուա-
ղեալ գետնի կ'իջնայ , այս միջոցին հրախրակները
նեղս կը մեկնեն) :

ՎԱՐԱԳՈՅՐ Գ .

(Տեսարանն է Խորէն եպիսկոպոսի որոշում
սայու սենեակը) :

ԽՈՐԷՆ ԵՒ ՀՐԱՒԻՐԱԿԻ

Հրա՛ . — Արդեօք մեր ներկայութիւնն է որ
Ձեր Սըբազնութիւնը չփոթեց :

Խոր . — Ոչ . . . բան մը . . . բան չը կայ . . .
ինչո՞ւ անանկ ըլլայ . . . ոչինչ . . . ըստ
որու՞մ . . . զպայուն սիրամը . . . փափկութիւն . . .
դիտէ՞ք , բանաստե՛ղծ մը . . . ա՛հ , ա՛հ , բան-
թալճնա լայն ըլլալուն քիչ մը քէֆս աւրե-
ցի . . . կ'աղաչեմ , չ'ըլլայ որ կասկածիք թէ
Իզմիր չեմ ուզեր . կոր երթալ :

Հրա . — Կը յուսամք որ սիրով պիտի
հաճիք զմեզ հովուելու պաշտօնն ընդունիլ :

Խոր . — Այո՛ , բայց ըստ իս . երբոր քա-
րոզիչ մը իր ժողովուրդէն , ժողովուրդն իր
քարոզիչէն գոհ է՝ պէտք չէ վանոնք բաժնել :

Հրա . — Ըսել է որ չէք ուզեր գալ :

Խոր . — Չեմ ըսեր թէ չեմ ուզեր գալ ,
բայց կրնան անանկ պարագաներ ըլլալ որ
ստիպեն մարդս չերթալ :

Հրա . — Է՛յ , կա՞ն անանկ պարագաներ :

Խոր . — Չեմ ըսեր թէ կան , բայց եթէ ըլ-
լային , իրաւ որ շատ խիստ շատ պիտի ցուէի ,
եւ որուն համար իմ ցաւակցութիւնս այժմէն
կը յայտնեմ :

Հրա . — Ըսել է որ գալու չէք :

Խոր . — Չեմ ըսեր թէ գալու չեմ :

Հրա . — Ըսել է որ գալու էք :

Խոր . — Չեմ ալ ըսեր թէ գալու եմ :

Հրա . — Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք :

Խոր . — Ասանկ բաները բաղդին ձգելու
է . կ'աղաչեմ , մտիկ ըրէք . թէք մի չիֆթ մը
բռնեմ , թէ որ թէք ելլէ նէ կ'երթամ , չիֆթ
ելլէ նէ՛ չեմ երթար . ասոր ըսելիք չու-
նի՞ք ես :

Հրա . — Շատ աղէկ :

Սրբազնորիւր երեք փասուչեա կ'ստնէ , երկուքը
այ ձեռքը եւ մեկը ձախ ձեռքը դնելով ձեռուր-
ները կը գոցէ :

Խոր . — Նայեցէք՝ ձեռուրներս դոց է : հիչ
մէկերնիս չիտենք թէ որն է չիֆթը . հիմա աջ
ձեռքիս զարկէք . կը տեսնա՞ք չիֆթ է . ըսել է
որ չպիտի կրնամ երթալ , բայց շատ կը ցաւ-
ւիմ չկրնալ երթալուս վրայ : կ'աղաչեմ , շուտ

մը հեռագիր քաշեցէք Իզմիր :

(Հրաւիրակներէն մէկը գրիչը կառնէ եւ սա թե- յեկրաւքը կ'ընէ) :

«Պիզէ առաջնորդ օլաճաքլան թէք մի չիֆթ օյնատըք՝ վէ Իզմիրէ կելմէմէսի լաղըմ կէլաի, նէ էմրինիզ օլուր պիլաիրին, կէնէ թէք մի չիֆթ մի օյնալալմ եօքսա թօքատա մը չէվի- րէլիմ» :

Իմզա
Շնորհօքն Աստուծոյ
ՀՐԱԻՐԱԿԼԱՐ

Հրա. — Մնա՛ք բարեաւ, Սրբազան :

Սոր. — Երթաք բարեաւ, իրաւ որ բնաւ չէի ուզեր ասանկ ըլլալը : (Հրաւիրակները կ'երթան) : Ես ալ երթամ տուները պտըտիմ, բոլոր կանանց ըսեմ որ զիս չթողուն Իզմիր երթամ :

ՎԱՐՍՊՈՅՐ Դ .

(Տեսարանը կը ներկայացնէ Ընդն. Ժողով Պե- շկիրաջցոց : Այս Ընդն. Ժողովը կը բաղկանայ երկու անձեւ եւ քսանչորս արտեւ) :

Նախագահ. — Ինձի մօտիկ ըրէք, առաջ- նորդնիս կ'ուզեն ձեռքերնէս յափշտակել, ասոր վրայ պէտք է վիճաբանինք, պաղ արեամբ խըն- դիրը քննենք, լուսաբանենք եւ որոշում տանք . առաջնորդնիս չերթա՛յ, այո՛, չերթա՛յ (բարձ- րաձայն) չերթա՛յ, չերթա՛յ :

(«Չերթայ» կրկնեցին Պէշիկիթաշի լեռնե- րը, եւ լեռներու որոշմամբ որոշուեցաւ որ չերթայ :)

ՔԼՊԸ ՎԻՊԱՆ

Սորէն Սրբազանը քան քան կը խնդայ. հրաւի- րակները իրարու երես կը նային . Իզմիրի վար- յոյսիւնը Իզմիրի ծովեզերքը նստած առաջնորդին գալուն կը սպասէ. քիչ մը անդին Հրեայի ալ Մե- սիս յի գալուն կը սպասէ :

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

«ՄԵՂՈՒ», 1873 Ապրիլ 21

«ՄԵՂՈՒ»ի եռյե թիւին մեջ կը գտնուի ծաղրա- նկար մը որ կը ներկայացնէ հետեւեալ տեսարանը :

Հրաւիրակները կեցած են . երկու քեռնակիր ալ սեթիա մը պատաստ քոնած են . Սորէն Սրբա- զան, շատ շիֆ հագուած, քրտստուն շապիկ . քա-

վար, եւն, սեփ սեւ մագեր, քարեձեւ սեւ Վօրմֆ, ակնոցներուն սակին այժերը հրացոյց, կը ցուցնէ երկու ձեռքով շատ մը կիսեր . որ իր երկար վերար- կուին փեշին քոնած են .

Տակը գրուած է՝

Պարագաններուն աղաչելով որ թող չտան զինքը :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՈՂԵԺ ՄԸ Ի ԲԱՐԻՉ

Բարիզի մէջ հայկական քոլեժի մը հիմնադ- րուածին անհրաժեշտութեան դադափարը, զոր առաջին անգամ «Անահիտ»ը հրատարակ նետեց («Անահիտ», Բ. տարի, թիւ 9-10-11, եւ Գ. տարի թիւ 1-2), հայ մասուլիսն ուրիշ մէկ քանի օր- կաններուն մէջ ալ սկսաւ անկից ի վեր հա- մախոհներ դանել : «Նոր Դար»ի բարեգեան թղթակիցը ամենէն ջերմ պաշտպաններէն մին կը հանդիսանայ այդ դադափարին, — թէպէտ տարրական պարկեշտութիւնն իսկ չունենա- լով զայն առաջին անգամ ներկայացնողին անունը յիշելու : Հաճոյքով կ'իմանամ նաեւ, մասնաւոր նամակներէ, թէ այդ դադա- փարը կողկասի կարգ մը հայ շրջանակներուն մէջ մեծ համակրութեամբ ընդունուած է, եւ անոր իրադրոճումին նպաստելու ջանքեր սկսած են արդէն այնտեղ : «Անահիտ»ի վերջ- ընթերթ թիւին մէջ այս խնդրոյն նուիրած յօդ- ուածս կ'աւարտէի խոստանալով հիմնուելիք քարոզին գերին ու ծրագրին մանրամասնու- թիւնս երբ երկրորդ յօդուածի մը մէջ բացա- տրել . այժմ այդ խոստումս կ'ուզեմ կատարել : Նախ, պէտք է ըսեմ թէ բնաւ համամիտ չեմ «Նոր Դար»ի թղթակցին այն տողերուն ուր բացարձակապէս անօգուտ եւ անիմաստ կը նը- կատէ Բարիզի մէջ հայկական մատուռի մը կա- ուոցումը, եւ իր այդ համոզումն ապացուցա- նելու համար՝ հայ եկեղեցական երաժշտութեան մասին ամօթալից ծաղրածութիւններ շարելէ յետոյ, կը յիշէ Ամսդերտամի ու Լեմպերկի հայ եկեղեցիները որոնք իրեն համեմատ բնաւ օ- գուտ չեն ունեցեր Հայոց : Մարդ պէտք է դա- տափեալէ միայն ինչ որ վնասակար է, եւ եր-

բն՝ ք՝ ինչ որ կարելի է նուազ օգտակար համարել քան ուրիշ բան մը : Աննիերելի է մտածել թէ հայ եկեղեցիները, մեր հին կամ նոր գաղթականութեանց մէջ, վնասակար կրնան եղած ըլլալ . ընդհակառակն, անոնք օտարութեան մէջ ցրուած Հայերու համար ազգային մեծագոյն կապը կազմած են . անոնցմէ ոմանք ինչպէս Ամսթերտամինը, որ այսօր գոյութիւն չունի այլ եւս, իրենց դերը կատարած են այն միջոցին ուր իրենց պէտքը զգալի էր . ուրիշները, ինչպէս Լեմպերկինը, իրենց դերը կը կատարեն մինչեւ այսօր . թէպէտ կաթոլիկութիւնն ընդունելով իրենց ազգային լեզուն կորսնցուցած, Կալիցիոյ Հայերը զեռ բան մը կը պահեն Հայութենէ, իրենց ուրոյն եկեղեցիները կ'երթան աղօթելու, իրենք իրենց մէջ կ'ամուսնանան, իրենց հայազգի կրօնաւորներն ունին, որոնք պատարագը հայերէն լեզուով կը կատարեն (լատիներէն գրելով օրինակուած ժամագրքէ մը կարգալով), եւ Բոլոնիացիք զանոնք «Հայ» կը կոչեն մինչեւ այսօր . այդ բանը Կալիցիոյ Հայերն իրենց եկեղեցին՝ բուն կը պարտին . ատկից զատ, Լեմպերկի եկեղեցին առաւելութիւնն ունի հայկական ճարտարապետութեան ամենէն սիրուն հրաշակերաններէն մին ըլլալու, եւ այդ եկեղեցիին շնորհիւ է, — աւելի քան նոյն իսկ Անիի աւերակներուն որոնք քիչ ծանօթ են Եւրոպայի մէջ, — որ արեւմտեան զեղեցիագէտները «հայ ճարտարապետութեան» մը գոյութիւնը իմացած են :

Մեր այսօրուան կացութեանը մէջ, դպրոցը՝ անշուշտ՝ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի քան եկեղեցին, — եւ ես առաջինն եզայ ատի յայտարարող, — որովհետեւ ան է որ եկեղեցիէն աւելի այսօր մեր նոր սերունդին պիտի սորվեցնէ պահպանել իր լեզուն ու աւանդութիւնները եւ որ միանգամայն զայն պիտի զինէ քաղաքակրթութեան անպարտելի զէնքերովը որոնց հայ ձեռքերու մէջ բազմապատկումը շատ կարեւոր պահովիչ մը պիտի ըլլայ տոհմային գոյութեան պահպանման եւ ամբապնդման : Բայց ատով եկեղեցին չէ զազրած օգտակար ըլլալէ, իր գոյութեան պատճառը չէ կորսնցուցած : Մեր անհաւատներն իսկ պարտաւոր են խոստովանիլ թէ մինչեւ այսօր մեր ժողովրդին տոհմային պահպանման գործին մէջ եկեղեցին շատ մեծ դեր կը կատարէ . հայ գաղութներուն մէջ, եկեղեցին ժամագրաւայր

մըն է տարողնած Հայերու միջեւ, եւ նոյն իսկ այն տեղերն ուր քլիւպն ու ընթերցաստունը գոյութիւն ունին, ան իր ուրոյն դերը կը շարունակէ կատարել այդ տեսակէտով . վերջապէս, եթէ եկեղեցին մեր ազգային ճարտարապետութիւնովը յօրինուած է, օտարներուն մեր ցեղին զեղեցիագիրութեան մասին գաղափար մը տուող ամենէն շահեկան ազգակներէն մին կը դառնայ, — որովհետեւ մեր ճարտարապետութիւնը մեր ցեղին արտադրած ամենէն ինքնատիպ բաներէն մէկն է . մեր եկեղեցիները նմանապէս կրնան օտարին գաղափար տալ մեր կրօնական երաժշտութեան վրայ, որ՝ երբ կանոնաորոպէս երգուի՝ շատ վեհ ու զեղեցիկ է, պատուարեր զայն արտադրող ցեղին : Բարիքի մէջ, որ «տիեզերական քաղաքն» է, ամէն ցեղեր, — Լեհերը, Յոյները, Հրեաները, Ասորիները եւն — իրենց եկեղեցիներէն կամ առաքարը ունին . պատշաճ կ'ըլլար, եւ օգտակար, որ հայ ցեղն ալ իր գոյութիւնը հաստատէր Բարիքի մէջ, ունենալով վայելուչ մատուց մը (փոխանակ արդի այլանդակ խցիկին), որ մեր ցեղային ճարտարապետութիւնը եւ երաժշտութիւնը ճանչցնէր օտար հայասէրներուն, եւ առկից զատ՝ Բարիքի Հայերն իրարու հետ հարգակցութեան մէջ դնէր ու ըլլար միանգամայն կեդրոն մը ուր Բարիքէն անցնող բազմաթիւ Հայերը զիմէն՝ Բարիքի հայ գաղութին վրայ ծանօթութիւնն ունենալու համար (զեր մը զոր անշուշտ մատուցին չափ, եւ անկից աւելի պէտք է կատարէ աշխարհական կեդրոն մը, քլիւպ մը, ընկերութեան մը զրասնեակը, բայց զոր այդ ոչ-կրօնական կեդրոնները չեն կրնար ամբողջապէս կատարել, քանի որ Հայոց մեծամասնութիւնը, կրօնական հին սովորութիւնները զեռ պահպանած, քաղաք մը հասած ատեն՝ այնտեղի Հայոց եկեղեցին երթալու գաղափարն է որ կ'ուսենայ ամենէն առաջ) :

Այս տեսակէաներով էր որ Պ. Մանթաշեանի որոշմանը մասին՝ առաջին օրէն՝ յայտնեցի այն բոլոր յարգանքը որուն արժանի է ան : Բայց ես կը մտածէի, — եւ կը մտածեմ միշտ — թէ այդ որոշումը, որ քան ալ գովելի ըլլայ ինքնին, աւելի ընդարձակօրէն օգտակար արդիւնքի մը պիտի յանգէր եթէ նախ, մատուցը կառուցուէր . ինչպէս գրեցի արդէն, Բարիքի կեդրոնական թաղերէն մէկուն մէջ, գաղութին մեծամասնութեանը մօտիկ, խնամուած ու

տոհմադրոյմ ճարտարապետութեամբ բայց հա-
մեստ եւ ոչ մեծածախս, եւ երկրորդ՝ եթէ ա-
նոր քով կանգնէր նսեւ հայկական քուէժ մը,
անհրաժեշտ լրացուցիչ մատուոնն եւ՝ Հայոց
արդի պայմաններուն մէջ՝ աւելի լայնօրէն եւ
ստիպողականօրէն օգտակար քան մատուոր:
Պ. Մանթաշեան կարող է յանձն առնել այն
զոհողութիւնը որ հարկաւոր է այդ կրկին
հաստատութիւններն իր աղջին տալու համար:
Իրմէ կախեալ է Հայոց Քերնըկին ըլլալ: Եթէ
ինքը յամառի իր մատուոնն մէջ սահմանա-
փակուիլ, գպրոցին գաղափարը միշտ պիտի
մնայ հրապարակի վրայ, սպասելով իրագոր-
ծիչին, որ անշուշտ պիտի գայ, — որովհետեւ
իրական պէտքի մը կոչը անհնար է որ երկար
ատեն անլսելի մնայ: Եթէ Պ. Մանթաշեան
չուզէ գպրոցը կցել մատուոնն, որ ինչ Հայ
մը պիտի գտնուի որ պիտի փափաքի իր անունը
յաւերժացնել այդ գպրոցին ճակատը: Եւ եթէ
ո եւ է անհատ չգտնուի այս գաղափարն իրա-
կանացնող, հաւաքական ճիգ մը զայն պիտի
մարմնագործէ. «Հայկական Միութեան հիմնա-
դիրներն այդ Ընկերութեան նպատակին մէջ
մայրուցին արգէն յօդուած մը որու համեմատ
Ընկերութիւնը պիտի «մասնաւորապէս աշխա-
տի համալսարանական քաղաքի մը մէջ հայկա-
կան քուէժ մը հիմնել»:

Հայկական Միութեան անդամները չուզեցին
առ այժմ ճշդիւ քաղաքը. բայց ըստ իս —
եւ հոս իմ անհաստական կարծիքս է միայն որ
կը յայտնեմ, — այդ քաղաքը Բարիզը պէտք է
ըլլայ: Այս կարծիքին զէմ կը գուշակեմ առար-
կութիւնները որ պիտի յարուցուին, եւ որոնք
սկսած են արդէն յարուցուիլ: Բացատրելով այն
պատճառները որ զիս կը մղեն Բարիզի մէջ
հայկական քուէժի մը հիմնարկութիւնը բազմօ-
գուտ գործ մը նկատելու, աւաջուց պատաս-
խանամ պիտի ըլլամ միանգամայն այդ առար-
կութիւններուն:

Կան նախ այնպիսիներ որոնք, գիտեմ, պի-
տի պնդեն թէ լաւագոյն է գպրոցը հիմնել
Պարսկաստանի, Տաճկահայաստանի քաղաքներէն
մէկուն մէջ քան թէ արտասահման. ուրիշներ
պիտի մտածեն թէ արտասահմանի մէջ, զըղ-
րոցը պէտք է գտնէ հիմնուի հայաշատ գաղութ-
ներու մէջ՝ ինչպէս Եգիպտոս կամ Պուլկարիա,
կամ հայրենիքին շատ մօտ տեղ մը, ինչպէս
Կիպրոս, ուրիշներ, գերագաս համարելով գեր-
մանական, անգլիական, կամ ամերիկեան

մանկավարժութիւնը, պիտի փափաքին որ
գպրոցը հիմնուի գերմանական, անգլիական
կամ ամերիկեան քաղաքի մը մէջ: Այս բայոր
առարկութիւնները ըստ իս անճիշդ են: Պարս-
կաստանի, Տաճկաստանի կամ արտասահմանի
հայաշատ քաղաքի մը կամ Կիպրոսի մէջ վարժա-
րան մը հիմնել, շատ գովելի գործ մը պիտի
ըլլար անշուշտ, բայց ճաշքեր գործ մը Բա-
րիզ քուէժ մը հիմնելէն, եւ՝ իմ կարծիքովս՝
նուազ ընդարձակ, նուազ այժմէական կարե-
ւորութիւն ունեցող (1): Անոնք որ կը բաղձան
Գարէժի Վանի, Կիպրոսի, Վառնայի կամ Գա-
հրէի մէջ վարժարան մը հիմնել, թող աշխատին
այդ գաղափարն իրագործելու. իրենց այդ փա-
փաքը իրենց իրաւունք չի տար Բարիզի մէջ
գպրոցի մը հիմնարկութեան հակառակելու,
ինչպէս որ Բարիզի մէջ քուէժի մը հիմնար-
կութեան գաղափարին յարած անձերը ոչ իրա-
ւունք կրնան ունենալ՝ ոչ ալ մտքերնին ան-
ցուցած ունին արդէն՝ անոնց այդ ձգտումին
արգելք ըլլալու: Ըսի, եւ կրկրկնեմ, թէ Բարիզի
մէջ քուէժի մը հիմնարկութիւնը աւելի ըն-
դարձակ եւ աւելի այժմէական օգտակարութիւն
մը ունի, եւ այս պատճառով այդ գաղափա-
րին իրականացմանը նպատողներու թիւը ա-
ւելի մեծ ըլլալու է, եւ պիտի ըլլայ անշուշտ:
Տաճկահայաստանի այսօրուան կացութեան մէջ
միջնակարգ գպրոց մը կանգնել հոն, դրամը
ծովը նետել ըսել է. պէտք իսկ չուենիմ ասի
բացատրելու: Նոյն իսկ Սանասարեանը, որ այս-
քան տարիէ ի վեր գոյութիւն ունի, եւ այս-
օրու ընէ աւելի հանդարտ օրերու մէջ գոր-
ծած է, շատ միջակ արգիւնք մը տուած է՝
բաղըատմամբ յոյսերուն որ իր վրայ դրուած
էին. այդ վարժարանին գոյութիւնը կրնայ
նոպասօրած ըլլալ Էրզրումի Հայութեան մտա-
ւոր մակարդակին որոշ չափով մը բարձրաց-
ման, բայց իր հիմնարկութեան օրէն մինչեւ
այսօր՝ այդ վարժարանը ո՛չ մէկ նշանաւոր,
նոյն իսկ ո՛չ մէկ նշանակելի ուժ, — գրագէտ,
արուեստագէտ, ուսուցիչ, եկեղեցական, գի-

(1) Միայն Պարսկաստանի մէջ միջնակարգ
վարժարան մը հիմնելու գաղափարն է որ՝ աըր-
ուած ըլլալով Պարսկահայոց արդի կացու-
թիւնը ունի մասնաւոր եւ այժմէական կարե-
ւորութիւն մը, բայց որ սակայն չունի նո-
րէն Բարիզի մէջ Հայոց համար կրթական կեդ-
րոն մը հաստատելու գաղափարին բարձր ու
բաղմադրմի նշանակութիւնը:

տուն, —չէ հասուցած. եւ ուրիշ կերպ չէր կրնար
 ըլլալ, արուած ըլլալով վարժարանին գլուխը
 գտնուող ուսուցչական ս.ժգոյն ուժերը եւ մա-
 նուանդ տեղական միջավայրին, կառավարա-
 կան խոչընդոտներուն սպանիչ ազդեցութիւնը :
 Տարակոյս չկայ որ բաղդատելով Բարիզի Սա-
 մուէլ-Մուրատեան վարժարանը էրզրումի Սա-
 նասարեանին հետ, առաջինն է որ ազդին ա-
 ւելի մեծ ծառայութիւն մատուցած է : Արդէն
 նոյն իսկ սկզբամբ սխալ մը դործեն մեր մէ-
 ջէն անոնք որ հայրենիքէն դուրս հիմնուած
 դործերը, — դպրոց, ընկերութիւն կամ թերթ, —
 արուեստակեալ ու ապարդիւն կը համարին .
 մինչև այն օրն ուր մեր երկրին մէջ ունե-
 նանք այն իրերու վիճակը չոր կը բաղձանք,
 մեզի համար բնական պէտք սը պիտի ըլլայ
 երկրէն դուրս, ազատ պայմաններու մէջ, կա-
 տարել այն գործերը որոնք անհրաժեշտ են մեր
 ազգային կեանքին, եւ որոնք արդէն՝ թէպէտ
 երկրէն դուրս կատարուած՝ կը թափանցեն ել-
 կրին մէջ ու անուղղակի կամ ուղղակի կեր-
 պով օգուտ կը բերեն երկրին մէջ գտնուող
 Հայութեան : Վենետիկի ու Վիեննայի վանքերը
 շատ աւելի արդիւնաւոր են եղած քան երկրին
 վանքերը. Մոսկուայի «Հիւսիսսփայլ» ու Լա-
 ղարեան ձեմարանը շատ աւելի մեծ դեր խա-
 ղացած են քան հայրենիքի շատ մը թերթեր
 ու դպրոցներ : Եւ առոնք այս առաւելութիւնն
 ունեցած են այնպիսի օրերու մէջ ուր հայրե-
 նիքին մէջ յարաբերաբար շատ աւելի կարե-
 լիութիւն կար գործելու . այսօր Տաճկաստա-
 նի մէջ պայմանները ամէն կերպով աննպաստ
 են. մեր մտաւորական ու բարոյական կեան-
 քին ամենէն էական արտայայտութիւնները
 այժմ արտասահմանի մէջ է որ տեղի կ'ունե-
 նան :

Գալով Պուլկարիոյ, Եգիպտոսի կամ Կիպրոսի
 սի մէջ դպրոցի մը հիմնարկումին, շատ իրական
 պէտքի մը գոհացում տուող ձեռնարկ մը պիտի
 ըլլար այդ բայց, կը կրկնեմ, ոչ այնքան բարձ-
 րօրէն կարեւոր որքան Բարիզի մէջ քուէժի
 մը հաստատումը . որովհետեւ Պուլկարիոյ,
 Եգիպտոսի կամ Կիպրոսի մէջ հիմնուելիք դըպ-
 րոցները, մեր արդէն ունեցած հայ ուսուցիչ-
 ներով, շատ տարբեր չեն կրնար ըլլալ մեր
 Տաճկաստանի վարժարաններէն . անոնք այդ
 գաղութներուն Հայութեան մէջ ազգային
 դաստիարակութեան պահպանմանը սատարելու
 շատ էական դերը պիտի կատարեն, բայց ար-

դէն այդ կեդրոններուն մէջ գոյութիւն ունին
 ազգային վարժարաններ, տարրական ձեւով
 մը կը մնայ այդ արդէն գոյութիւն ունեցող
 հաստատութիւններն ընդլայնել եւ զօրացնել .
 բան մը որուն պէտք է աշխատին տեղական ու-
 ժերը գլխաւորաբար : Բայց Բարիզի պէս կեդ-
 րոնի մը մէջ հիմնուող քուէժ մը շատ աւելի
 մեծ դեր մը ունի կատարելու քան Բարիզի
 հայ գաղութին ազգային դաստիարակութիւնը
 պահպանելու դերը. կանոնաւոր ու հիմնաւոր
 ուսում ստացած, լրջօրէն կազմուած անհատ-
 ները պէտք է բազմապատկել մեր ազգին մէջ,
 ուրկարծուածէն շատ աւելի սակաւաթիւ են
 անոնք . այդ կանոնաւոր ու հիմնաւոր ուսումը
 համալսարանական քաղաքի մը մէջ լոկ կարե-
 լի է ստանալ . այն քուէժը դոր կը բաղձամ հիմ-
 նուած տեսնել Բարիզի մէջ, այդ ուսումը ամ-
 բողջութեամբ պիտի չտայ, որովհետեւ միջ-
 նակարգ վարժարան մը պիտի ըլլայ : Բայց ուս-
 ման ամենէն հիմնական մասը պիտի հայթայ-
 թէ մեր աղսց, այն մասը զոր Տաճկահայերը
 այնքան պակասաւոր կերպով կը ստանան իրենց
 տեղական դպրոցներուն մէջ (Պուլտոյ կեդրոնա-
 կանը, ու բացառութիւն մը սկսած էր կազմել՝
 թէպէտ ոչ զերծ թերութիւններէ, անուանա-
 կան գոյութիւն մը ունի միայն այսօր.) այն հայ
 պատանիները որ այդ ողորմելի դպրոցներէն
 ելլելով կուզան եւրոպական համալսարաննե-
 րը, ոչ մէկ բան որոշուպէս ու հիմնապէս չեն
 սորված, ոչ գիտութեանց, ոչ դրականութեան.
 ոչ ֆրանսերէնի կամ անգլիերէնի լուրջ ծանօ-
 թութիւն մը ունին, ահագին դժուարութիւն
 կը կրեն համալսարանի դասերուն հետեւե-
 լու, եւ մեծ մասամբ կաղն ի կաղը մասնադի-
 տութիւն մը ուսումնասիրելէ եւ վկայագիր մը
 ստանալէ յետոյ՝ դարձեալ կը մնան թերուս եւ
 իրենց ընդհանուր կրթութեանը մէջ կը պա-
 հեն խոշոր պակասներ ու տարտամութիւններ :
 Բարիզի մէջ հիմնուած քուէժ մը համալսա-
 րան մտնելու լրջօրէն պատրաստուած ուսա-
 նողներ պիտի հասցնէր, եւ նոյն իսկ եթէ հա-
 մալսարան չմտնէին՝ յստակ ամուր միջնակարգ
 կրթութիւն մը ստացած ու ամէն բանի վրայ
 սահմանափակ բայց ուրջ ծանօթութիւն ունե-
 ցող մտքեր պիտի արտադրէր, շնորհիւ այն
 պարագային որ դպրոցը գտնուելով հարպա-
 կան մայրաքաղաքի մը մէջ, հայ պատանիներ
 բերպացի ուսուցիչներու (որոնք մեծա-
 մասնութիւնը պիտի կազմեն դպրոցին մէջ) ա-

ուսմանը զուգահեռ ու եւրոպական միջազգային ազդեցութեամբը պիտի ձեւակերպուին : Այդ դպրոցը պիտի հիւրնկալէր որք կամ ազգատաղաքներ, Պարսկաստանէն ինչպէս Տաճկաստանէն, Կովկասէն ինչպէս Բարիդէն, եւ այսպէս՝ անոր մատուցած ծառայութիւնը պիտի ըլլար ոչ թէ տեղական, այլ համազգային : Այն եւրոպական կրթութեան հետ զոր եւրոպացի ուսուցիչներէ պիտի ընդունէին, աշակերտները պիտի ունենային իրենց տոհմային լեզուի, գրականութեան եւ պատմութեան դասընթացները, սրպէս զի կազմուին իբր Հայ ինչպէս իբր մարզ : Քոչէժին ուսումնաւարտներէն անոնք սր միջոց չունին համալսարան մտնելու եւ ո՛ր եւ է ճիւղի մը մէջ փայլուն ճիրքեր ցոյց տուած են, քոչէժին հոգաբարձութիւնը պիտի գիծումներ ընէր ուսումնասէր հարուստներու կամ ընկերութիւններու որպէսզի անոնց թոշակ մը յատկացնեն մինչեւ իրենց ուսմանց աւարտը : Ասի սա մեծ ծառայութիւնն ալ պիտի մատուցանէր որմեր ուսումնասէր հարուստները փոխանակ իրենց գիմող անարժէք կամ արժէքաւոր ո՛ր եւ է տղու յատկացնելու իրենց նպատակը, զայն անվրէպ կերպով արդաւանք ըրած պիտի ըլլային՝ յատկացնելով անաչառ ու հեղինակաւոր մարմնոյ մը կողմէ ընտրուած ու յանձնարարուած ու իրենց ազդին պատիւ բերելու եւ հայրենակիցներնուն օգտակար ըլլալու իրապէս կարող եւ իտասարդներու դաստիարակումին : Եւ այս պայմաններուն մէջ պատրաստուած Հայերը պիտի ըլլային մեր ժողովրդին համար անդին ուժեր, եւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը՝ իր ծննդավայրը զառնալով՝ կամ հայ գաղութներու մէջ հաստատուելով, քաղաքակրթութեան ինչպէս եւ տոհմային զգացման գիտակից տարածիչ մը պիտի ըլլար : անոնցմէ պիտի ելլէին վաճառականներ որ ինքնարեւարար պիտի հիմնէին դպրոցներ հայրենիքին մէջ, հոգաբարձուներ որ պիտի ուշիմօրէն վարէին զանոնք, ուսուցիչներ որ ձեռնհասօրէն պիտի դասախօսէին, մարդեր՝ վերջապէս՝ որոնք գործել պիտի գիտնային :

Ու թող չըսեն, — թեւեւ ըսողներ չեն պակսիր — թէ եւրոպական մեծ կեդրոնի մը մէջ ուսում առնող տղաքը կորսուած են Հայութեան համար՝ որովհետեւ անոնք չեն ուզեր յետոյ զառնալ իրենց երկիրը : Սխալ է այս : Մուրասեան վարժարանէն ելլող բոլոր ուսումնա-

ւարտները իրենց ծննդավայրը զարձած են, եւ մեծաւասամբ օգտակար եղած են հոն : Այսօր՝ Տաճկաստանի մէջ Հայոց կացութիւնը շատ դժուար է, եւ կրնայ ըլլալ որ Տաճկաստանէն եկող աշակերտներու վերադարձը դժուարութիւններու հանդիպի : Բայց միւս բոլոր երկիրներէն, Կովկասէն, Պարսկաստանէն, եւրոպայի հայ գաղութներէն եկող տղաքը պիտի զառնան իրենց հայրենիքը եւ գործեն հոն : Իսկ Տաճկաստանի Հայոց արդի կացութիւնը անկարելի է որ տեւէ այնպէս ինչպէս է այսօր : Եթէ արմատական բարեփոխութիւնը զոր կը ցանկանք շուտով չկատարուի, անշուշտ արդի ծայրայեղ պայմանները պիտի թեթեւանաւ Համիտի անհետացումովը, գոնէ անտարակոյս այնքան պիտի թեթեւան որ այդպիսի դպրոցէ մը ելլող տղաք կարենան Տաճկաստան դառնալ ազատօրէն, ինչպէս որ արդէն վիսնտիկ Ռափայիլեան վարժարանի ուսանողները այժմ իսկ առանց ուրիշ արգելքի կը գառնան Տաճկաստան : Եւ անվիճելի է որ դպրոցը պէտք է առնէ ամէն զգուշութիւն զուտ կրթական հաստատութիւն մը ըլլալու համար՝ առանց ուրիշ քաղաքական գոյնի, որ պէտքի իր ուսումնաւարտները կարենան դառնալ Տաճկաստան, — բան մը զոր անկարելի է հաշտեցնել այն ծրագրին հետ զոր ուրուազծեցի :

Այդպիսի դպրոց մը, այս բոլորէն դատ, պիտի բնականաբար ուրիշ դերմըն ալ կատարելու — վերջին ծայր կարեւոր : Այդ դպրոցը պիտի ջանար իրեն աշակերտ ունենալ Կալիֆոռնի, Ռուսիայի, Հունգարիայի հին հայ գաղութներէն տղաքներ, որոնց շատերը համալսարանի պատրաստուելէ առաջ ֆրանսական կամ գերմանական լիսէներու մէջ կուզան միջնակարգ կրթութիւն ստանալ : Այդ պարսնները այսպիսի քոչէժի մը մէջ պիտի ընդունէին, շատ կանոնաւոր եւրոպական կրթութեան մը հետ, ազգային դաստիարակութիւն մը, ինչ որ այլուր անկարող են գտնել, եւ ոչինչ աւելի պիտի ստարէր այդ կիսով կորած գաղութներուն մէջ Հայութիւնը վերակենդանացնելու :

Այս բոլոր տեսութիւններն են որ զիս կը մըղեն մտածելու թէ եւրոպական կեդրոնի մը մէջ հայկական քոչէժի հիմնարկութիւնը մեծ պէտքի մը գահացումը կը կացուցանէ եւ թէ այսպիսի քոչէժ մը լայն եւ անմիջական օգուտ մը բերելու սահմանուած է մեր ժո-

զովրդին ընդհանուր զարգացմանը : Կը մնայ որոշել այն համալսարանական քաղաքը որ նախընտրելի է այսպիսի քոլէժի մը համար : Կան մեր մէջ անձեր որ Բարիզը այնպէս կը նկատեն , որովհետեւ կը կարծեն թէ «մոլութեանց տղամուս» մըն է ան ուր եկող տղան «կը փտտի եւ կը փճանայ» . այսպէս մտածողներէն շատերը այնպիսի անձեր են որ Բարիզէն երգեցիկ սրճարանները ու կարգ մը փողոցները կամ պուլվարները կը ճանչնան , եւ կ'երեւակայեն թէ ամբողջ բարեգեան կեանքը ատոնց մէջ կը կեդրոնանայ . այս անհեթեթ կարծիքը ջրելու նեղութիւնը իսկ չեմ ուզեր յանձն առնել . պիտի շատանամ ըսելով որ Տաճկահայոց այս վերջին կէս դարուն լաւագոյն գործիչները գրեթէ ամբողջութեամբ Բարիզ առած են իրենց ուսումը : Պէտք չէ արդէն մտնալ որ հիմնուելիք քոլէժը գիշերօթիկ պիտի ըլլայ , եւ աշակերտները դպրոցին մէջ պիտի անցընեն իրենց օրուան մեծագոյն մասը՝ լուրջ հսկողութեան մը տակ . Մուրատեան վարժարանին աշակերտներէն եւ ոչ մէկը Բարիզի «փտութեան» զոհ չէ գացած : Ուրիշներ չեն ուզեր որ այդպիսի դպրոց մը Բարիզ հիմնուի , որովհետեւ Ֆրանսական մանկավարժութիւնը շատ վարկը գտնեն գերմանականէն եւ անգլիականէն . իրենց համեմատ , այդ դպրոցը գերմանական կամ ղուիցերական եւ կամ անգլիական քաղաքի մը մէջ պէտք է հիմնուի : Այս ալ սխալ մըն է՝ ըստ իս Ֆրանսական մանկավարժութիւնը՝ իրօք՝ նուազ գործնական է եղած ընդհանրապէս քան անգլիականն ու գերմանականը . բայց ան ունի իր ուրոյն արժանիքներն ու առաւելութիւններն . Էլ իսկ այսօր իր թերութիւններն ալ սրբագրած է մեծ մասամբ՝ դրացի ազգերու մանկավարժական սիստեմներէն փոխ առնելով ինչ որ անոնք ունին գերազանց : Յետոյ ու մանաւանդ , պէտք է միշտ ի նկատի ունենալ որ մենք Հայերս Միջին Դարէն ի վեր ֆրանսական քաղաքակրթութեան հետեւողներ ենք , անուր անած , անուր կազմուած ենք , անոր կը պարտինք ինչ որ ենք այսօր , անոր կը պարտինք մեր մտաւոր ու բարոյական դարթումը , մեր ազատական ձգտումները . անոր ազդեցութեամբ կազմած ենք մեր արդի հանրային կեանքն ու պեղեցկագիտութիւնը : Աններելի է ըսել թէ անոր կը պարտինք մեր թերութիւնները՝ ինչպէս կը կարծեն ումանք , (որովհետեւ մեր այդ

թերութիւնները մեր մէջ գոյութիւն ունէին երբ Ֆրանսան գոյութիւն չունէր տակաւին ,) մինչդեռ անշուշտ անոր պարտական ենք այն յատաճղիմութիւնները զոր այս դարուս կատարած ենք մտաւոր ու բարոյական սանձաններու մէջ : Այս բոլորը պէտք չէ մոռնանք : Ատի սեւ ապերախտութիւն մը պիտի ըլլար : Եւ ատի միանգամայն անիմաստ , եւ արդէն անկարելի բան մը պիտի ըլլար : Ժողովուրդ մը չի կրնար այդպէս մէկանց , երկու սիստեմի տարբերութիւնը նշմարելով , թօթափել ազդեցութիւն մը զոր զարբէր վեր կրած է , որ իրեն համար այլեւս աւանդութիւն մը դարձած է : «Եւ խնամութիւնը այնքան մեծ է հայկական մտքին եւ Ֆրանսական խառնուածքին միջեւ , — կ'ըսէի «Հայ արդի գրականութեան մէջ Ֆրանսական ազդեցութեան» մասին խօսելով 1900ի Յուլիոս հանդէսին Համաժողովներէն մէկուն մէջ , որ նոյն իսկ բողոքական Հայերը , որոնք գրեթէ տարամբժօրէն անգլո-ամերիկեան կրթութիւն մը կը ստանան , Անգլիացիներէն եւ Ամերիկացիներէն ուրիշ բան փոխ չեն առած ընդհանրապէս բայց եթէ անոնց կրօնական եւ օգտապաշտ գրականութիւնը միայն , մինչդեռ ազգին այդ փոքրամասնութեանը մէջ երեւան եկող արուեստագիտական խառնուածքները նուրէն դէպ ի Ֆրանսական գեղեցկագիտութիւնը ուղղուած են որ կը տիրէ մեր գրականութեան ամբողջութեանը մէջ . այսպէս Ռուսիոյ Հայերն ալ , հակառակ որ զարէ մը ի վեր ուսուցանուած գրականութեան ազդեցութիւնը կը կրեն , իրենց բանաստեղծութեանց մէջ միայն անոր հետքը ցոյց կուտան , մինչդեռ իրենց արձակին մէջ Ֆրանսական ներգործութիւնը երեւան կը բերեն խորապէս : »

Ինչ ալ ըսեն անգլիասէրները կամ գերմանասէրները , Հայը Արեւելքի Ֆրանսացին է , եւ պիտի մնայ : Ու պէտք է որ մնայ . Գիտենք թէ ի՞նչ ըսել է «Ֆրանսացի» բառը , իր բուն իմաստով , այն իմաստով զոր իրեն տուին իր մտապէսներն ու Քորնէլիներն , իր Տիտրօսներն ու Վոլթէռները , իր Միչլէներն ու Հիւկօները , եւ զոր մինչեւ այսօր կը պահպանեն իր Անաթոլ Ֆրանսներն ու Տիւքլօսները , իր Ռուսներն ու Պերթլօսները : Մեր դաստիարակութեան հիմը միշտ ֆրանսական կրթութիւնը պէտք է որ ըլլայ , ճոխացած այն բոլոր օգտակար ու մեր բարեբրուն ու տեղական պայմաններուն պատշաճիլ կըրող տարբերովը զոր

պիտի կարենանք քաղել ուրիշ ազգերու սխտեմներէն : Ու ոչ մէկ քաղաքի մէջ մեր քուէժը պիտի գտնէր այն համակրութիւնն ու աջակցութիւնը զոր պիտի գտնէ Բարիդի մէջ ուր բազմաթիւ ֆրանսացի ուսուցիչներ կան՝ մեր ժողովուրդը եղբայրօրէն սիրող, մեր զարգացմանը նպաստելու խանդակաթօրէն յօժար :

Բարիդի մէջ հայ քուէժ մը, այն բնական, գեղեցիկ գաղափարներէն մէկն է, որոնք ճակատագրականօրէն սահմանուած են իրագործուելու : Չեմ գիտեր ո՞րուն ձեռքով, ե՞րբ եւ ի՞նչպէս պիտի իրագործուի ան, բայց համոզուած եմ որ պիտի իրագործուի :

Ա . ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Հ Ա Յ Գ Ի Բ Ք

— 0 —

Ձ .

ԱՌ ԱՆԱՀԻՏ

Հայոց Տիկին, ո՛վ Ոսկեհատ Աստուածուհիդ, Մերնախահարցողեցի՛ կ'Մայր, մե՛ծդ Անահիտ, Որ յերիզա, յԱշտիշատ կը ստանայիր սուրբ ըսպաս :

Դու մեզի միշտ տարփելի կը մընաս :

Մենք վայելել գարձեալ ժըպիտըդ կը ցանկանք, Ու քեզ ձօնել օրհնութեան մորչնոր զըրասանգ, Աղերսելով որ կրկին մեզ հովանիդ պարգեւես Հաշտարա՛ր Հայաստանեայց մշտապէս :

Փող դանք ձօճել բոժոժաւոր ոսկի քըշոց երբ բաղնէգ լոյս ցոլայ, ցոլայ ձնձեհրոտ բոց, Եւ զու պայծառչողչողասնը-իրական քօղիւտակ Աստղազարդ, ոսկեճամուկ, ըսպիտակ :

Ո՛վ Մայրակոյս, ահա Հայոց դարուն դարձաւ, Ահա փափուկ ծաղիկ ամէն կողմ ծաղկեցաւ, Բայց հիմա ո՛վ շընորհէ մեզ խնդութիւն եւ ծիծաղ, Կամ սիրոյ ոտնատըրոփ կայթ ու խաղ :

Նորափրթիթ Տարգաց մէջ ո՛վ հիմա կշոէ Պարբ բազուկ առ բազուկ կամ ո՛վ յորդորէ Նորահարսին հեղ հողին արծաթափայլ լուսնի տակ—

Դու չըկա՛ս, ո՛վ լուսաւոր երկնից թագ :

Երբ կը հալի ձիւնը հիմա փափուկ մաքին կը կողկողի, անօգնական եւ ողբաղին, Տաճանելի երկունքով : Հալածակա՛ն քարաւիթ :

Հիմա ո՛վ ուժ պիտի տայ քու ոտքիդ :

Եւ արտորայք որ վէտ ի վէտ կը ծածանին, Հիմա ի զուր կ'ակնկալեն սուրբ հովանին .

Գերանդաւորք ալ հիմա, ո՛վ ճոխ հնձոց Հողատար, Քեզ խայրիք նըւիրելու չեն փութար :

Մըրմընջաւո՛ր աղբիւրներ, հի՛ն թաւ անտառներ, Ուր բընու թիւնն աստուածախօս ձայն կը խառնէր :

Հըմայութիւն մը չունիք այլեւս, ու մենք սրտայոյզ, Չենք կըրնար ըստանալ նոր խըրախոյս :

Խաղաղ բըբեր կը պարգեւէր Հայոց կուսին Անահիտ Մայր, եւ զգօնութիւն կարմիր հարսին,

Ան կը մարզէր անհըմուտ մատը ձարտար հինելու, Սն կուտար պատկառող սիրտ եւ հըլու :

Երբ մանկամարդ կաշայք հին երգ եղանակեն Իրարու մօտ նըստած՝ ըզքեզ, ո՛վ Ոսկեղէն, Կը կարօտին լուռ սրտերն որ հըրահանգ ըստացան

Եւ յորդորանդորութեան, քաղցրութեան : Անչըքացաւ Հայաստան ա՛խ խոպանայաւ, Եւ քանի գուն չըկաս, փառաց պարծանքն անցաւ :

Այն գեղեցիկ երկիրն ուր կը նազէիր առաջ դու, Չարաչար կըստեցաւ, ո՛վ Կենսատու :

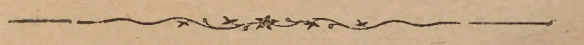
Դարձի՛ր, ո՛վ Ոսկեհատ, մեզ գարձիւր կրկին, Եւ նորոգէ՛ Հայոց տըրտում ու խոնջ հողին . Թող վերըստին բարձրանան քաղաք, դարպաս, աշտարակ, Հնչէ թող աշխատութեան աղաղակ :

Գարձեալ եղի՛ր արուեստներու մեծ Ոստիկան, Պարգեւաբեր խոհական հեղ ուրախութեան, Թող դարձալ հօտ, անդաստան, անրոնակալ ճոխութիւն Եընորհն եւ անխարզախ գօնութիւն :

Դու նըւածէ՛ բարբարոսաց դաժան հողին, Որ դեռ մարմաջն ունին արեան ժանտ պապակին, Եւ անհամբոյր են ժպտող եղբայրութեանց հաճոյից, Դու գանոնք հըրահանգէ՛ կարեկից :

Քանզի ըզմեզ յորդորեցիր դու պարէ դար Միշտ արգաւանդ կեանք մը վարել խաղաղարար, Արդ քու հանդարտ ժողովուրդը հողա՛, ո՛վ Անահիտ, Հաշտութեան եւ Բարութեանց դիցուհիդ :

ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆ

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԷԶԵՐ

Այս բնագիտական տեսակետից, պիտի հրա-
տարակենք «Անահիտ» ի մէջ շարք մը յօդուած-
ներ, թարգմանական կամ ինքնագիր, Գեղար-
ուեստի մեծ շրջաններուն եւ մեծ գործերուն
վրայ: Այդ յօդուածները պիտի ըլլան յաճախ
ամբողջական ուսումնասիրութիւնները դպրո-
ցի մը, շրջանի մը կամ արուեստագէտի մը
վրայ, մերթ լոկ վերլուծումը գործի մը՝ ինքն
իր մէջ նկատուած: Յօդուածներուն պիտի բն-
կերանան արուեստի հրաշակերտներու լուսա-
նըկարներ կամ փորագրանկարներ: Այս բա-
ժինը, որ «Անահիտ» ծրագրին գլխաւոր
կէտերէն մէկը կը կազմէ եւ գոր շատ անբաւա-
կան կերպով իրագործեցինք մինչեւ ցարդ,
այսուհետեւ շարունակաբար իր անգը պիտի ու-
նենայ այս թերթին մէջ:

Մեր նպատակը պիտի ըլլայ, ոչ թէ հրապու-
րիչ նկարներու արարքին փայլովը մեր ըն-
թերցողներն զբօսցնել, այլ նպատակը՝ մեր
մեր միջոցներուն ներածին չափ՝ մեր հասա-
րակութեան զեղարուեստական ճաշակին դար-
դացմանը: Գեղեցկագիտական դասերու շարք
մը պիտի ըլլայ ասիկա, եւ մարդկային ար-
ուեստին ամենէն մաքուր, ամենէն վեհ, ա-
մենէն յաւերժական արտայայտութիւններն են
որ պիտի ծանօթացնենք մեր ընթերցողնե-
րուն, համոզուած ըլլալով որ Գեղեցկութեան
տարածումը ժողովրդի մը հոգեկան պատիա-
րակութեան ամենէն հզօր ստատարներէն մին
կը կազմէ:

Կը սկսինք Յունական արուեստէն: — Այս
շարքին մէջ, ժամանակագրական կանոնաւոր-
ութիւն մը պիտի չղենք. գեղարուեստի
պատմութիւն մը չէ որ կը փորձենք, դարե-
բու մէջէն՝ Արուեստին կրած յաջորդական ձե-
ւափոխութիւնները չէ որ պիտի բացատրենք:
Ասի խոշոր գործ մըն է, եւ «ուրիշ» գործ մըն
է, զոր կը մագլթենք որ մենէ մէկը առանձին
հատորի մը մէջ կատարէր: Հոս պիտի հրատա-
կենք ո՛ր եւ է ժամանակի եւ ո՛ր եւ է երկրի զը-
լուխ գործոցներու վերարտադրութիւններ, դա-
զափար մը տալու համարմտորդկային Արուեստին
գերագոյն արտադրութեանցը մասին՝ մեր ըն-
թերցողներէն անոնց որ եւրոպական թանգա-
րաններն այցելելու աօրթ չեն ունեցած: Այդ

գործերը երբեմն պիտի առնենք արեւելեան ու
երբեմն արեւմտեան, մերթ հին, մերթ միջ-
նագրեան եւ մերթ արդի արուեստէն: Յօդ-
ուածները որ պիտի շրջանակեն այդ նկար-
ները, պիտի օգնեն մեր ընթերցողներուն ըմ-
բռնել այդ գործերուն ներքին արժէքն ու
նշանակութիւնը, ճանչնալ պայմաններն ու
միջավայրը որոնց մէջ արտադրուած են ա-
նոնք եւ գիտակցաբար ճաշակել անոնցմէ
իւրաքանչիւրին ուրոյն գեղեցկութիւնը:

Յոյներէն կը սկսինք, որովհետեւ միշտ ա-
նոնցմէ պէտք է սկսել՝ երբ մարդ գեղարուես-
տով կը զբաղի, որովհետեւ Յոյները այն ցեղը
եղան որ բնութենէն յետոյ ամենէն աւելի
կեանք ու գեղեցկութիւն ստեղծեց. իրենց ար-
ուեստը մարդկային հոգիին ամենէն պայծառ
ու ամենէն անթերի արտայայտութիւնն է եւ
դա՞ծ. հինաւուրց Ասիային խորհրդասքօղ ու
հրէշաւոր արուեստին ու նոր ժամանակներու
խառնաշփոթ ու տենդազալար կամ նրբամոլ
ու ծեծքեքող արուեստին միջեւ՝ անոնցը կը
ներկայացնէ հաւասարակշռութիւնը հանդարտ
ու բեղմնաւոր Ուժին, բնականօրէն գեղեցիկ ու
վեհ՝ ինչպէս արեւը, կնոջ մարմին մը կամ
ծաղկազարդ ծառ մը:

Յունական գործերու վերարտադրութիւննե-
րուն հետ պիտի հրատարակենք թարգմանու-
թիւնը այն մէկ քանի հոյակապ էջերուն ու
ընոնց մէջ Իբբօլիթ Թէն փորձած է գիտակա-
նօրէն բացատրել հելլէն արուեստին կազմա-
կերպումին ու զարգացումին պատճառները:
Գեղեցկագիտական քննադատութեան մէջ պատ-
ճառաւորական մէթոտը կիրաբիելով, Թէն
ո եւ է գործ անխուսափելի եւ բնական արտա-
գրոյթը կը համարէր ցեղին, միջավայրին ու
ժամանակին երբեակ ազդեցութեան. «Անդլի-
ական գրականութեան պատմութեան» ինչպէս
եւ «Արուեստի փիլիսոփայութեան» մէջ, բա-
ցատրելու համար Շէքսպիրի մը կամ Թէնի-
պրին մը գործը կամ յունական արձանագոր-
ծութիւնը եւ կամ իտալական նկարչութիւնը,
Թէն մանրամասնօրէն կը քննէ ուրոյն բնո-
րոշութիւնները ցեղին, երկրին ու ժամանակին
որոնց մէջ երեւցած են այդ գործերը, եւ կը
նկատի մաթեմատիքական ճշգրտութեամբ մը ա-

պատուցանել թէ՛ տրուած ըլլալով շրջակայ
ազգեցութիւնները, նեքսիբը մը, Փիդիաս մը
կամ Ռաֆայէլ մը ուրիշ բան չէին կրնար ար-

աւարել բայց եթէ ինչ որ արտադրած են :
Թէնի այս սխառէմը, որ ճիշդ է իր ընդհան-
րութեանը մէջ, պա-
կաս մը ու-
նի զոր Հեն-
նըքէն եւ
ուրիշ քննա-
դատներ ի
վեր հանած
են յաճախ,
այն է որ
թէնի գործի
մը ծնուցիչ
տարրերուն
մէջ բնաւ
հաշուի չէ
զրած ար-
տադրողան-
ձին ան-
հատական
խառնուած-
քը իր սխա-
ռէմովը, անկարելի
է բացատ-
րել ժամա-
նակակից ար-
ուեստին
արտադրու-
թիւններէն
չատերը .
տպագրու-
թեան զի-
տը, հաղոր-
դակցու-
թեանց զի-
րացումը,
այլ եւ այլ
ցեղերու ի-
րարու հետ
ամենօրեայ
չփոռմն ու
իրարու մէջ

ՀԵՐՄԷՍ
(Ուլիսիոյ թանգարան)

խառնամառնումը՝ այնպիսի պայմաններ ստեղ-
ծած են որոնց մէջ գեղեցկագիտական արտա-
դրութիւնը կ'ըլլայ արդիւնք մը շատ աւելի
բազմաթիւ ու բարդ ազգեցութեանց, որոնց-
մէ միութիւն մը, ամբողջութիւն մը ձեւացնող
գլխաւոր ու մը արտադրողին անձնական խառ-
նուածքն է. այսպէս, Էստիար Բօ չի կրնար
բացատրուիլ ամերիկեան միջավայրովն ու ցե-
ղովը միայն, որոնց կը հակասէ ընդհա-

կառակն, ինչպէս եւ Ռուսոյի բնապաշտու-
թիւնը չի բացատրուիլ ժ.Ը. դարուն արուես-
տակեալ միջավայրովը՝ որուն մէջ հակազգեցու-
թիւն մը կը ներկայացնէ իր գործը. այդպի-
սի մտքերը յաճախ իրենք իսկ են որ աւելի

կ'ազդեն շր-
ջակայ պայ-
մաններուն
վրայ քան
կ'ազդուին
անոնցմէ :
Բայց հին
քաղաքակըր
թութեանց
համար ուր
ամէն մէկ
ազգ իր աւան
դութեանց,
իր ձգտումնե-
րուն՝ եւ ճա-
յակներուն
մէջ կ'ամրա-
փակուէր եւ
ուր արուես-
տագէտը ա-
ւելի հաւա-
քական իտէ-
ալին թարգ-
մանը կը հան-
դ իսանար
քան ինչպէս
այժմ՝ ընդհ-
անրութեան
իտէալին դէմ
ըմբոստացու-
մը, հաւա-
քական ճա-
շակը յեղա-
շրջելու ճիգ
մը, թէ-
նի սխառէմը
պատշաճ է
գեղեցկագի-
տական ար-
տադրութիւ-
նները բա-
ցատրելու .

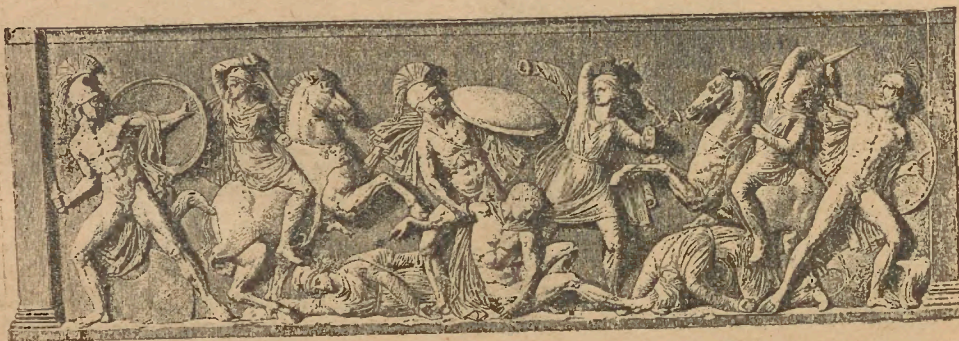
յունական արուեստին մէջ մանաւանդ, զրեթէ
միշտ՝ ամբողջ ազգն է որ ինքզինքը կ'արտա-
յայտէ արձանագործութեան ինչպէս ողբերգու-
թեան, ճարտարապետութեան ինչպէս ճար-
տասանութեան մէջ. արուեստագէտին անձը
հաւաքական իտէալը յիշ մը աւելի կամ քիչ
մը նուազ հղօր ու կատարեալ կերպով թարգ-
մանելուն մէջ կը յայտնուի. ամէն մէկ գա-
ղափարի, ամէն մէկ յղացումի համար, ազգը

ձեւ մը , կաղապար մը երեւակայած է , եւ հարիւրաւոր յունական դործեր կը գտնենք այսօր՝ տարբեր ժամանակի եւ տարբեր հեղինակներու՝ որոնք շատ քիչ զանազանութիւններով , հիմնական յղացումին մէջ գրեթէ բացարձակ նոյնութեամբ , եւ երբեմն ամբողջութեանը մէջ կէտ առ կէտ նմանութեամբ , կը վերարտադրեն այսինչ աստուածին , այսինչ հերոսին , այսինչ տաճարին , այսինչ տեսարանին պատկերացումը :

Այն հատուածը որուն թարգմանութիւնը կը հրատարակենք այս անգամ , վերջին մասն է «Արուեստին փիլիսոփայութեան» երրորդ մասին Բ . գլխուն , որու մէջ Թէն կը բա-

ցատրէ ժամանակաշրջանին ազդեցութիւնը յոյն արձանագործութեան վրայ : Ատկից առջի գլխուն մէջ Թէն ցոյց տուած է ցեղին ժուժկալ , ճապուկ , հնարամիտ , առողջ ու վճիտ խառնուածքին , եւ երկրին աշխարհագրական , բնական , կլիմայական նրբութեան , յստակութեան ու բարեխառնութեան ներդործութիւնը այդ արուեստին վրայ . իսկ յաջորդ գլխուն մէջ , — որու թարգմանութիւնը պիտի հրատարակենք մեր յառաջիկայ թիւերով , — Թէն մատնանիչ կ'ընէ Յունաց հանրային հաստատութեանց ազդեցութիւնը իրենց արուեստին վրայ :

Ա . 2

ԿՈՒՒ ԱՄԱՉՈՆԵՆԵՐՈՒ ԵՒ ՅՈՅՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ (*)
(շարժաքանդակ)

ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

— 0 0 —

Ամէն շրջանի մէջ , մտայածին դործը իրական կեանքին ամփոփումն է եղած : Եթէ նոր ժամանակներու հոգին քննենք , անոր մէջ կը գտնենք այլայլումներ , անկապակցութիւններ , հիւանդութիւններ , եւ՝ կարելի է ըսել՝ զգացման ու կարողութեանց ծայրայեղ աճումներ ու բնական անդրադարձութիւնն է իր արուեստը . — Միջին դարուն , հոգեկան ու ներքին մարդուն շափազանց զարգացումը , վսեմ ու կաթողին երազին հետապնդումը , ցաւին պաշտամունքը , մարմնէն պժղանքը , դերագրողուած երեւակայութիւնն ու զգայնութիւնը մինչեւ սրովրէամարմնէն պժղանքը , դերագրողութիւնը կը տանին Մանօթ կն «նմանութեան» ու «ֆիորէթթօ»-կան տեսիլքն ու երկրպագութիւնը , ասպիտութեան ու տարփամոլ արքունիքներուն նրբացեալ փափկութիւններն ու վիթխարի յիմարութիւնները : Ատոր հետեւանքով՝ նկարչութեան եւ քանդակագործութեան մէջ , անձերը տղեղ են կամ զեղեցկութիւնէ դուրկ , յաճախ անհամեմատական եւ անկենդան , գրեթէ միշտ վախ , մարած , ծիւրած , եւ պաշարուած մտածումով մը որ իրենց աչքը ներկայ կեանքէն կ'անջատէ , սպասումին կամ յափշտակութեան

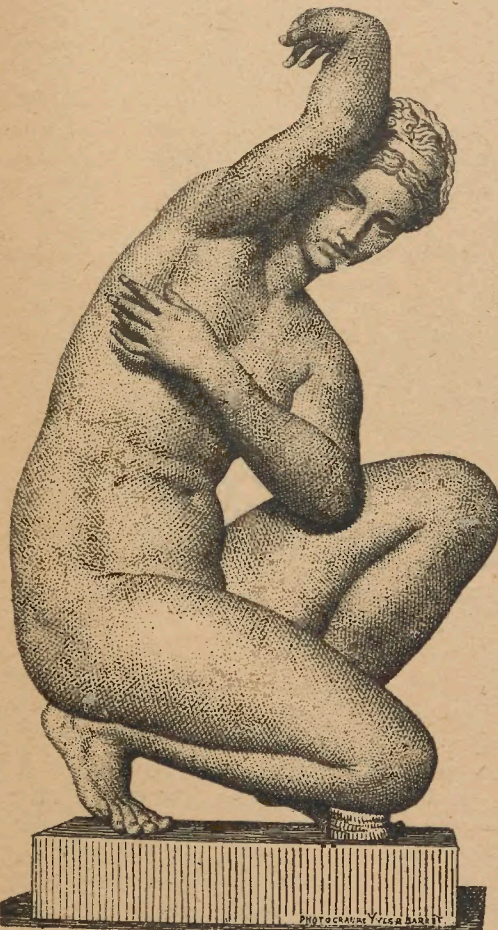
(*) Այս քիչէններն առնուած են La Gazette des Beau-Artsէն ,

մէջ անշարժ , վանքին տխուր քաղցրութեամբ կամ զմայլանքին ճառագայթումով համակուած շատ ազազուն եւ կամ շտիպողանց հողերորրոք՝ ապրիլ կարենալու համար , եւ արդէն Արքայու- թեան սահմանուած : Վերածնութեան ա- տեն , մարդկային կեանքի պայմաննե- րուն տիեզերական բարելաւումը , նախ- նեաց կենցաղին ծանօթացումն ու հաս- կացողութիւնը , իր մեծ գիւտերովն ա- զատագրուած ու հպարտացած մտքին խոյանքը՝ կը վերակենդանացնեն հե- թանոսական զգացումն ու արուեստը : Բայց Միջին Դարուն հաստատութիւն- ներն ու ծէսերը դեռ կը մնան , եւ Ի- տալիոյ , ինչպէս Ֆլամանիոյ , ամբողջն զեղեցիկ գործերուն մէջ , կը տեսնենք անձերուն ու նիւթին անախորժ հակա- պատկերը : մարտիրոսներ որոնք յու- նական գերիզմանէ մը ելած կը թուին , Գրիստոսներ որոնք շանթարձակ Արա- մազդներ են կամ հանդարտ Ապոլոններ :

ՆՍՏԱՆԻ ԱՂՋԻՎԸ
(Հաւաքածոյ Սոմզէ)

Տիրամայրներ՝ անսուրբ սիրոյ մը արժանի , հրեշ- տակներ՝ երոսներու չափ շնորհալի , նոյն իսկ երբեմն Մազգաղինէներ որոնք չափազանց փթթինաղեղ Համ- բարուններ են եւ սուրբ Սերաստիանոսներ որոնք չա- փազանց առոյց Հէրակլէսներ են . մէկ խոսքով համա- խըմբում մը սուրբերու եւ սրբունիներու , որոնք ա- պաշխարութեան եւ չարչարանքի գործիքներուն մէջ , այն ուժեղ առողջութիւնը , մորթի գունագեղութիւնը եւ Իրոխտ կեցումը կը պահեն որոնք պիտի պատ- շաճէին լողնուաշնորհ կողովակիր հելլենուհիներու կամ անթերի ըմբիշներու ծիծաղկոտ հանդիսութեան մը : Այսօր , մարդկային գիտուն խճողումը , փարդապետու- թեանց բազմապատկումն ու հակասականութիւնը , ուզեղային կեանքին չափազանցումը , նստողական սո- վորութիւնները , արուեստական կենցաղն ու անդուտ դրդումը որ մեր մայրաքաղաքներուն մէջ կը տիրեն , ջղային յուզումը սաստկացուցած են , հզօր ու նոր առաջ — թերեւս լաւաղոյն էր որ միշտ առաջուան պէս մնացած ըլլար — այսինքն բարձր տե-

ԱՍՏՂԻԿ ԲԱՂՆԻՔԻ ՄԷՋ
(Լուվրի թաղարան)

զգայնութեանց պէտքը ծայրայեղօրէն չեղտած են , խուլ արամութիւնները , տարտամ ցանկու- թիւնները , անպարագիծ տենչանքները զարգացուցած են : Մարդը այլեւս այն չէ ինչ որ էր առաջ — թերեւս լաւաղոյն էր որ միշտ առաջուան պէս մնացած ըլլար — այսինքն բարձր տե-

սակի անասուն մը, գո՛՛ն գործելուն եւ մտածելուն՝ երկրիս վրայ, որ զայն կը սնուցանէ եւ ա-
րեւուն տակ որ զայն կը լուսաւորէ, հիմա հոկայ ուղեղ մըն է գործած, անասնման հոգի մը,
որուն համար իր անգամները յաւելուածական մասեր են եւ իր զգայարանքները՝ սպասաւոր-
ներ, անյագ՝ իր հետաքրքրութեանց եւ իր փառասիրութեանց մէջ, միշտ խուզարկումի եւ
աշխարհակալութեան հետամուտ, սարսուռներով եւ պայթումներով՝ որոնք իր կենդանական
շինուածքը կը խանդարեն եւ իր մարմնական նեցուկը կը խորտակեն, ամէն ուղղութեամբ
թափառկոտ՝ իրակ մտախարհին մինչեւ վերջին սահմաններն ու մինչեւ ալքերը երեւակա-
յական աշխարհին, մերթ արքշու, մերթ վաստակաբեկ՝ իր ստացած արգիւնքներուն եւ իր գոր-
ծին անհունութենէն, անկարելիին ետեւէն մոլեգնաբար վազելով կամ արհեստին մէջ իջած
թաղուած, ցաւազին, ներոյժ ու վեհաշուք երազին մէջ ճախրելով՝ ինչպէս Պեթովըն, Հայ-
նէ եւ Կէօթէի «Ֆաուսթ»ը, կամ իր ընկերական խորշիկին ճնշումով սեղմուած ու մասնազի-
տութեամբ մը կամ մենամոլութեամբ մը գէպ ի միակ կողմը մղուած՝ ինչպէս Պալլաքի անձ-
նաւորութիւնները: Այսպիսի մտքի մը, ձեւական արուեստները չեն բաւեր այլ եւս, ինչ որ
մարմնոյ մը պատկերացման մէջ զայն կը հեռաբարձէ, անդամները, կոճղը, էնդամի կազմուած-
քը չէ, այլ շարժուն զիմագծութիւնը, թափանցիկ հոգին՝ որ մեթին մէջ կը յայտնուի, ան-
մարմնական կիրքը կամ մտածումը՝ ձեւին ու արտաքին տեսքին մէջ համակ բարեխառն ու
զեղուն, եթէ քանդակագործական գեղեցիկ ձեւերը կը սիրէ, մասնաւոր դատարարականութեան մը
հետեւանքովն է, նոսխ սպասարարական երկարատեւ զարգացումէ մը յետոյ, զեզապաշտի խոր-
հրգածական աստրոփանքով մը: Բազմերանգ ու աշխարհաքաղաքացի ըլլալով, կարող է հետա-
քրքրուիլ արուեստին բոլոր ձեւերուն, անցեալին բոլոր վայրկեաններուն, կեանքին բո-
լոր յարկերուն, համ առնել օտար եւ հին ոճերու վերակենդանացումներէն, գեղջկական, ամ-
բոխային կամ բարբարոս բարբերու տեսարաններէն, տարաշխարհիկ եւ հեռաւոր բնասպա-
կերներէն, այն ամէն բաներէն որոնք հետաքրքրութեան համար սնունդ մըն են, պատմութեան
համար տոքիւման մը, յուզման կամ ուսման նիւթ մը: Այսպէս յագեցած եւ ցրուած ըլլալով,
արուեստէն կը պահանջէ անակնկալ եւ զօրեղ զգայութիւններ, գոյներու, զիմագծութեանց եւ
բնական գիրքերու նոր տպաւորութիւններ, շեշտեր սր, ինչ գնով ալ ըլլայ, զինքը վրդովեն,
գրգռեն կամ զբօսցնեն, վերջապէս ոճ մը որ գէպ ի արուեստականութիւնը, գէպ ի կանխա-
կալ կարծիքի եւ ծայրայեղութիւնը կ'ուղղուի:

Ընդհակառակն Յունաստանի մէջ, զգացումները պարզ են եւ հետեւաբար՝ ճաշակն ալ
պարզ է, անէք յունական թատերգութիւնները, անոնց մէջ չկան բարդ ու խորունկ նկա-
րագիրներ՝ ինչպէս Շէքսպիրիները, չկան ճարտարօրէն հիւսուած ու լուծուած հանդոյցներ,
չկան անակնկալներ: Խաղը կը զստնայ զընցազնական հեքեաթի մը շուրջը գոր իրենց տղա-
յութենէն ի վեր ամեն մարդ կրկնած է իրենց՝ առաջուց գիտեն զէպքերն ու անոնց լուծումը:
Իսկ գործողութիւնը կարելի է երկու բանով պատմել: Էաս, խելքը զլիւն դացած բանակետդին
արջառները կը սպաննէ՝ կարծելով թէ իր թշնամիները կը մորթէ: Իր յիմարութենէն ամօ-
թահար, կ'ողբայ եւ ինքզինքը կը մեռցնէ: Փիլոկոտէս, վերաւոր, իր զէնքերովը լքուած է
կղզիի մը մէջ, կուզան զինքը տեսնելու որովհետեւ իր սլաքներուն պէտք ունին, կը զայրանայ,
կը մերժէ, եւ վերջ ի վերջոյ՝ Հերակլէսի հրամանին վրայ կը զիջանի: Մենանդրի կատակեր-
գութիւնները, որոնք Տերենտի խաղերուն շնորհիւ մեղի ծանօթ են, կարելի է ըսել ոչինչով
չինուած են, անոնց երկու հաւը պէտք է իրարու խառնել՝ հոովմէական միակ կատակերգութիւն
մը հանելու համար, ամենէն ծանրաբեռնեալը մեր գաւեշտախաղերուն մէկ տեսարանէն աւելի նիւթ
չի պարունակեր: Կարգացէք Պլատոնի «Հանրապետութեան» սկզբնաւորութիւնը, Թէոկրիտի «Սի-
րակուսականք»ը, Լուկիանոսի՝ այդ վերջինստ ողիկանին՝ «Տրամախոսութիւնքը», «կամ նոյն իսկ
Քոնոսոփոնի «Տեստաագիտականք»ը եւ «Կիւրոս»ը, ոչինչ գրուած է հոն տպաւորութիւն գործելու
համար, ամբողջը միաձուլ է, փոքրիկ ընտանի տեսարաններ են, որոնց արժանիքը ամբողջապէս
իրենց զմայլելի բնակցութեան մէջ կը կայանայ ոչ մէկ ուժով շեշտ կայ հոն, ոչ մէկ սուր
կամ բուռն գիծ, հագիւ թէ կը ժպտիս, եւ սակայն հմայուած կը մնա՝ ինչպէս դաշտի ծաղկի
մը կամ վճիռ առուակի մը հանդէպ: Անձերը կը նստին, կ'ելլեն, իրարու կը նային, սովորա-
կան բաներ ըսելով իրարու, առանց աւելի ճիշտ ընկու. քան Պոմպէիի պատերուն վրայ նկա-
րուած պատկերները: Իթացած, բրտայած, ուժով ըմպելիքներու վարժուած մեր ճայակովը,
մենք նախ կը փորձուինք այդ խմելիքը անհամ դտնելու, բայց երբ քանի մը ամիս շրթունք-
նիս անոր մէջ թաթխենք, այնքան մաքուր ու այնքան թարմ այդ ջուրէն ալ ուրիշ բան
չենք ուզեր խմել, եւ միւս գրականութիւնները ալ գարապղպեղի, պորանիի կամ թոյնի պէս
կուզան մեզի:

Նկատենք նաեւ այդ տրամադրութիւնը իրենց գեղարուեստին մէջ, ու զլխաւորապէս
այն արուեստին մէջ գոր կ'ուսուցնասիրենք հոս, իրենց քանդակագործութեան մէջ, այս մը-
տաւոր ձգտումին շնորհիւն է որ զայն կատարելութեան հասուցած են, եւ իրենց ճշմարիտ ազ-
գային արուեստն ըրած են, որովհետեւ չկայ արուեստ մը որ ատոր չտի պահանջէ պարզ միտք

ու պարզ զգացումներ եւ պարզ ճաշակ : Արձան մը մարմարէ կամ պրոնզէ մեծ կտոր մըն է, եւ մեծ արձան մը յաճախ առանձին է պատանդանին վրայ . կարելի չէ անոր շատ բուն ժեսթ մը կամ կրքոտ արտայայտու-

ԴԻՍՈՆՆԻՐԻ ԱՆՏԻՆԱՒՈՍԻ
(ուլրի թանգարան, Բարիզ)

թիւն մը տալ . ինչպէս որ հարթաքանդակին կը յարմարի . ներկայացուած անձը բուն սգրօսիկ , տպաւորութիւն գործելու համար չըտկըրտուած պիտի թուէր, եւ Պերնինի ոճին մէջ իյնաւ լու վասնդին կարելի է ենթադրուիլ : Ասկից զատ , արձան մը հաստատուն մարմնէ մը չի նուստ է . իր անգամներն ու իրանը ծանրութիւն մը ունին , կարելի է անոր շուրջը դառնալ , գիտողը անոր նիւթական զանգուածին գիտակցութիւնն ունի . արդէն շատ յաճախ մերկ է ան, կամ զըրեթէ մերկ . արձանագործը պարտաւորուած է ուրեմն պիտուն չափ կարեւորութիւն տալ մարմնույն կոճղին ու անդամներուն , եւ կենդանական կեանքը բարոյական կեանքին չափ սիրել : Յոյն քաղաքակրթութիւնը միակն է որ այս երկու պայմանները լրացուցած ըլլայ : Չարգայման այդ աստիճանին ու այդ ձեւին մէջ , մարդ սէր կը զգայ մարմնույն համար . հոգին զայն իրեն ստորագոյս չէ ըրած , յետին կարգը չէ ձգած . ան ինքնին կարեւորութիւն ունի : Դիտողին համար հաւասար չին ունին անոր բոլոր մասերը՝ ազնիւ կամ ոչ ազնիւ, կուրծքը որ լայնօրէն կը կը շնչէ , ճկուն ու հըզօր պարանոցը , մկա-

նունքները որ ողնայարին շուրջը կը փորուին եւ կ'ուսին , բազուկները որ սկուտիկը կ'արձակեն , սրունդներն ու ոտքերը որոնց կորովի ձգտումը ամբողջ մարդը դէպ առջ պիտի նետէ՝ վաղքին ու ոստումին համար : Պլատոնի մէջ պատանի մը կը մեղադրէ իր հակառակօրդը՝ շիպ-չիտակ մարմին մը եւ բարակ վիզ մը ունենալուն : Արիստոփան կը խոստանայ որ իր բարի խորհուրդներուն հետեւող երիտասարդը ազուր առողջութիւն մը եւ մարմնամարդկան դեղեցիութիւն մը պիտի ունենայ . «Կուրծք միշտ լեցուն պիտի ըլլայ , մորթի գեղեցիկ , ուսերը լայն , սրունդները մեծ . . . Կեղեցիկ ու ծաղկափթիթ պիտի ապրիս մարդարաններուն մէջ . Ակազեմիան պիտի երթաս ման գալ նուիրական ձիթիներներուն շուքին տակ . ծաղկեալ կնիւնի պսակ մը գլուխդ , քու տարիքդ ունեցող զգօն բարեկամի մը հետ, ուզածիդ պէս, ու նորածիլ կաղամախին ու գեղձին անուշ հոտովը բուրումնաւէտուած, ազուր գարունը վայելելով, երբ սօսին կնձնիին մօտ կը սօսաիէ :» Ազնուագգի ձիւ մը հաճոյքներն ու կատարելութիւններն են . առնք, եւ Պլատոն , սեղ մը, երիտասարդները աստուածներու նուիրուած գեղեցիկ երկվարնելու կը բաղդատէ, զորոնք կը թողուն իրենց ուզածին պէս թափաթիլ արօտավայրերուն մէջ, տեսնելու համար թէ՛ բնագոյով՝ պիտի գանձն իմաստութիւնն ու առաքինութիւնը : Այդ-

պիտի մարդիկ մասնաւոր ուսումնասիրութեանց պէտք չունին հասկացողաբար պիտելու համար մարմին մը ինչպէս Պարթևոնին Թեսոսը կամ Լուվրի Աքիլլէսը, կոճղին ճկուն նիւտը կոնքին վրայ, անդամներուն ճապուկ յօրինուածքը, գորշապարին յստակ կորայիծը, փայլուն ու ամուր մորթին ներքեւ շարժուն ու հոսուն մկանունքներուն ցանցը: Անոր գեղեցկութիւնը կը ճաշակեն՝ ինչպէս անգլիացի որսորդ աղնուական մը իր մեծցուցած շուներուն եւ ձիերուն ցեղը, կազմուածքն ու գերազանցութիւնը կը գնահատէ: Չայն մերկ տեսնելէն զարմանք չեն զգար: Ամօթ խածութիւնը դիւպարկիչ ամուրթիւն մը չէ գարձած, իրենց համեմատ, հոգին վսեմ բարձրութեան մը մէջ, մինաւորիկ գահի մը վրայ չի բնակիր, նուաստացնելով ու ստուերի մէջ ձգելով այն գործարանները որոնք նուազ աչնիւ պայտօնի մը կը ծառայեն, չ'ամչնար անոնց համար, չի ծածկեր զանոնք: Անոնց դաղափարը ոչ ամօթ ոչ մպիա կը ներշնչէ: Անոնց տրուած անուները ոչ ազտտ են, ոչ գրգռիչ, ոչ գիտական Հոմիրոս զանոնք կ'արտատանէ այնպէս ինչպէս մարմնոյն միւս մասերը: Այն դաղափարը զոր անոնք կ'արթընցնեն Արիստոփանի մէջ, զուարթ է, առանց անմաքուր ըլլալու՝ ինչպէս Ռայլէի մէջ: Անմաս չի կազմեր գաղտնի գրականութեան մը որուն առջեւ խստաբարոյ անձերը երեսնին կը սքողեն եւ փափուկ մտքերը քիթերնին կը բռնեն: Թատրոնը, մշկ տեսարանի մէջ քսան անգամ կ'երեւայ ան, սեղական թօներուն միջոցին, պայտօնատարներուն առջեւ, Փայլոսին հետ զոր աղջիկները կը կրեն, եւ որ ինքն իսկ կ'ոգուի իբրեւ Աստուած մը: Բոլոր բնական դորութիւնները աստուածային կը նկատուին Յունաստանի մէջ, եւ դեռ անասունն ու միտքը մարդուն մէջ իրարմէ չեն զատուած:

Ահաւասիկ ուրեմն կենդանի մարմինը ամբողջ ու անսքող, հիացուած, փառաբանուած, ամենուն աչքին առջեւ ինքզինքն ի ցոյց դրած՝ առանց դայթակղութեան՝ պատուանդանի մը վրայ: Ի՛նչ

պիտի ընէ, եւ արձաններարթընցուցած համակրութեամբ ի՛նչ մտածում պիտի հաղորդէ գիտողներուն Մտածում մը, որ մեզի համար գրեթէ անգոյ է, որովհետեւ ուրիշ ժամանակի մտածում մըն է եւ մարդկային մտքինմէկ ուրիշ վայրկեանին կը վերաբերի: Գլուխը նշանակալից չէ, չի պարունակեր՝ ինչպէս մերը՝ բազմազան գաղափարներու, մըրկայոյզ կըրքերու, խառնամառն զգացումներու աշխարհ մը, գէմքը խոռոչացած

ՍՈՒՍԵՐԱՄԱՐՏԻԿԸ
(Լուվրի Թանգարան)

նրբացած, ցաւատանջ չէ, շատ գիծ չունի, արտայայտութիւն գրեթէ բնաւ չունի. գրեթէ միշտ անշարժ է. ատոր համար է որ արձանագործութեան կը յարմարի ան. եթէ զայն այնպէս տեսնէին ու չինէին ինչպէս մենք կը տեսնենք ու կը շինենք, անոր կարեւորութիւնը անհամե-

մատական պիտի ըլլար, մնացեալ մասերը պիտի սպաննէր : ա՛լ կոճղին ու անդամներուն պիտի չնայէինք, կամ փափաք պիտի զգայինք զանոնք հագուեցնելու : Ընդհակառակն՝ յունական արձանին մէջ, գլուխը անգամներէն կամ կոճղէն աւելի շահեկանութիւն չունի անոր գծերն ու կարգերը միւսսովորներն ու կարգերը կը շարունակին պարլապէս . դիմազծութիւնը խոհուն չէ, այլ հանգարտ, գրեթէ աղօս . հոն ոչ մէկ վարժութիւն, ոչ մէկ բաղձանք, ոչ մէկ փառասիրութիւն չի տեսնուիր երամարմնաւոր ու ներկայ կեանքէն անդին անցնի . ընգհանուր կեցուածքը եւ ամբողջական գործողութիւնը միեւնոյն ձգտումովը համակուած են : Եթէ անձը զէպի նպատակ մը ուժգնօրէն կը շարժի, ինչպէս Հոռոմի «Սկտեղընկէցը», Լուվրի «Սուսերամարտիկը» կամ Պոմպէիի «Պարող Շահապետը», համակ ֆիզիքական տպաւորութիւնը կը սպասէ այն բոլոր բաղձանքներն ու այն բոլոր դադափարները զորկարող է անունենալ . կը բաւէ որ սկուտեղը լաւ արձակէ, հարուածը լաւ տայ կամ հարուածէն լաւ խուսափի, պարը եռանդուն ըլլայ ու լաւ կը շարունակուի, եւ գոհ է, իր հոգին ատկից անդին չի տենչար :

Բայց սովորաբար, իր կեցուածքը հանգարտ է . բան մը չ'ընելու բան մը չ'ըսելու . ուշադիր չէ, ամբողջապէս կեցրոնացած չէ՝ խորունկ կամ անյագ նայուածքի մը մէջ . անշարժ է, անճիգ, առանց խոնջէնքի, մերթ կանդուն, աւելի մէկ ուռքին վրայ կրթնած քան միւսին, մերթ կէս պատկած . քիչ առաջ վաղած է ինչպէս փոքրիկ Լակեդոմոնունին . հիմա, ինչպէս Փլուրան, պտակ մը ձեռքը կը բռնէ . գրեթէ միշտ իր կատարած գործողութիւնը աննշան է . այն դադափարը որ զինքը կը զբաղեցընէ, այնքան անորոշ է եւ մեղի համար այնքան րացակայ, որ դեռ այսօր, հակառակ տասը հնթաչրութեան, որոշապէս կարելի չէ բեղ թէ ի՞նչ կ'ընէր Միլոյի Ասազիկը : Կ'ապրի՛, աւսի կը բաւէ իրեն, եւ կը բաւէ յոյն դիտողին : Պերիկլէսի եւ Պլատոնի ժամանակակիցները պէտք չունին բռուն եւ անակնկալ տրպաւորութիւններու որ իրենց ըթացած ուշադրութիւնը ցնցեն կամ իրենց անհանգիստ զգայնութիւնը վրդովեն : Առողջ եւ գեղափթիթ մարմին մը, առնական եւ մարմնամարդական բոլոր գործողութիւններուն կարող, կին մը կամ այր մը՝ գեղեցիկ բողբոջումով եւ ազնիւ ցեղէ :

ՊԵՐԻԿԼԵՍԻ ԱՍԱԶԻԿԸ

Պերիկլէսի եւ Պլատոնի ժամանակակիցները պէտք չունին բռուն եւ անակնկալ տրպաւորութիւններու որ իրենց ըթացած ուշադրութիւնը ցնցեն կամ իրենց անհանգիստ զգայնութիւնը վրդովեն : Առողջ եւ գեղափթիթ մարմին մը, առնական եւ մարմնամարդական բոլոր գործողութիւններուն կարող, կին մը կամ այր մը՝ գեղեցիկ բողբոջումով եւ ազնիւ ցեղէ :

խաղաղ զէմք մը՝ արձակ լոյսին մէջ , յաջողաբար հանգուցուած ու լուծուած գիծերու բնական ու պարզ ներդաշնակութիւն մը , ասոնցմէ աւելի բուռն տեսարանի մը պէտքը չեն զգար : Կ'ուզեն դիտել մարդը՝ իր գործարաններուն եւ իր վիճակին նետ համեմատական , օժտուած այն ամբողջ կառարեւութեամբը զոր կրնայ ունենալ այս սահմաններուն մէջ ատկից ուրիշ ոչի'նչ , ոչի'նչ ատկից աւելի : մնացածը չափազանցութիւն , անհուստութիւն կամ հիւանդութիւն պիտի թուէր իրենց : Այս է այն շրջափակը , որու մէջ իրենց զարգացմանը պարզութիւնը կեցուցած է զիրենք եւ որմէ մեր զարգացումին բարդութիւնը մեզ դուրս է մղած . անոնք իրենց պատշաճող արուեստ մը գտած են հոն , արձանագործութիւնը . ասոր համար է որ այդ արուեստը մեր հետեւը թողած ենք , եւ այժմ անոնցմէ՝ է որ կ'երթանք օրինակ կ'առնենք :

Ի Բ Բ Ո Ւ Ի Թ Թ Է Ն

ԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐՈՆԻԿ

— 0 —

ՀԱՅ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐՆ Ի ԲԱՐԻՉ . — ՆՈՒԱԳԱՀԱՆԴԵՍՆԵՐ . — ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՏԻ «ՊԵՊՕ»ԻՆ ՅԻՄՆԱՄԵԱԿԸ . — Պ . ՖԱՍՈՒԼԵԱՃԵԱՆԻ ՄԷԿ ԹԱՐԳՄԱՆ . — ՆՈՒԹԻՒՆԸ . — ԵՐՈՒՄՆԵՐ ԾՏԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ . — ՆՈՐ ԹԵՐԹ ՄԸ

ՀԱՅ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐՆ Ի ԲԱՐԻՉ . — Այս տարուան երկու Սալոններուն մասնակցած են վեց հայ նկարիչներ , Պ . Պ . Չաքարեան , Շապանեան , Շահին , Տիրանեան , Թէրլէմէզեան , Գրիգորեան , Պ . Շահին «ընկերակից» անուանուած է «Գեղարուեստից ազգային ընկերութեան» :

ՆՈՒԱԳԱՀԱՆԴԵՍՆԵՐ . — Պ . Ամիրեան նուագահանդէս մը տուաւ Մայիս 21ի իրիկունը՝ Բլէյէլի սրահին մէջ : Համակրելի թէնօրը երգեցի իոնքելիի , տիկինՎիարտօի , Բուպինչթայնի կտորներ , եւ երկու հայկական ժողովրդական երգեր : Տիւմեր Ֆրանսացի նշանաւոր դաշնակահարը , Տիկին Ռոզ Գարոն , մեծ Օբերայէն , Պ . Պաէր , պասս , աը Բատիլլա օրիորդները եւ Պ . Բոլ Վիարտօ բամբուլութեակահարը , մասնակցեցան երեկոյթին , որուն ներկայ էր Ֆրանսական խումուն ու ընտիր հասարակութիւն մը եւ որ շատ փայլուն յաջողութիւն մը ունեցաւ :

Մայիս 23ի հինգշաբթի իրիկունը , Վահրամ Սվաճեան նուագահանդէս մը տուաւ «Սալ տէզ-Վկրիքիւթէօս աը Ֆրանս»ի մէջ . անց , իր սովորական ճարտարութեամբը , Պեթովընէն , Շորէնէն , Տվորաքէն եւ Լիսթէն կտորներ , եւ իր հեղինակութիւններէն մէկ քանին , ուրոնք բուռն ծափերով ընդունուեցան :

ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆՏԻ «ՊԵՊՕ»ԻՆ ՅԻՄՆԱՄԵԱԿԸ . — Կովկասի թերթերը կը հաղորդեն թէ Թիֆլիսի հայ , վրացի եւ ուրա հասարակութիւնները հանդիսաւորապէս . օտներ են Գաբրիէլ Սոււնդուկեանցի թատերական գործունէութեան յիսնամեակը . հայ , վրացի եւ ուրա թատերախումբերը ներկայացուցեր են «Պե-

պօ»ն , Սոււնդուկեանցի հրաշակերաբ . եւ երեք ազգի գերասաններն ինչպէս եւ հասարակութիւնը՝ այդ ներկայացման միջոցին խանդավառ մեծարանքի ցոյցերով փառաւորեր են տաղանդաւոր հայ թատերագիրը :

Սոււնդուկեանց արժանի էր այս համալգային յարգանքի արտայայտութեան , իր թատերգութիւնները , իրական կեանքէ ներշնչուած տաք , անկեղծ ու կենսատրոփ պատկերներ՝ սուր երգիծանութեամբ մը ստորագծուած , արդարութեան եւ բարութեան բուռն սիրով մը տողորուած , հայ գրականութեան այն հազուագիւտ էջերէն են որոնք ու եւ է զրականութեան մէջ կարող են տեղ մը զբաւել իրենց պարզ բայց ինքնատիպ ու խորին զեղեցկութեամբը : Ատկից զատ , Սոււնդուկեանցի գործը թուական մը կը բանայ Հայոց ինչպէս եւ Վրաց թատերական գրականութեան մէջ . հնոգի ու նրմանողական ոգիերգութիւններով եւ ռոմանթիկ խաղերու թարգմանութիւններով միայն կաղմուած հայկական ընթերթութեան մէջ , ան առաջին անգամ բերաւ իրական , կենդանի , ինքնուրոյն թատերգութեան նորութիւնը . եւ իր խաղերը , ուր կը տեսնուին բարոյասու մտածողի ազնիւ ու ըմբոստ ձգտումներ , ոչ միայն զերծ են ամէն նմանողութենէ . հնամուլութենէ , հոետորականութենէ , այլ կրնան համարուիլ նոր ու սիրուն տարր մը աւելցուած մարդկային գրականութեան վրայ : — Յառաջիկային պահելով աւելի մարամասնօրէն խօսիլ Սոււնդուկեանցի գործին վրայ , կը փութանք մեր շնորհաւորութիւններն ու յարգանքը մատուցանել «Պեպօ»ի եւ «Սական Պետրովիչ էն կեանքում»ի հեղինակին :

Պ. ՅԱՍՈՒԼԵՍՃԵԱՆԻ ՄԷԿ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. — Պ. Թ. Ֆասուլեան Վաղեմի հայ գերասանը, պոլսական ասմիկ բարբառին թարգմաներ է Սուհուդուկեանցի «Օսկան Պետրովիչ էն կեանքում» խաղը. ազատ թարգմանութիւն մըն է, ուր Պ. Ֆասուլեան ջանացած է բոլորովին պոլսացնել Սուհուդուկեանցի կովկասեան տիպարներն ու լեզուն. փորձը յաջողած կը թուի մեղի. լեզուն կենդանի է, շարժկոտ, զուենազեղ, Պոլսոյ ասմիկ հայերէնին ճիշդ պատկերը կը ներկայացնէ. կը յանձնարարենք մեր գրասէրներուն կարգալ այդ տեսարակը, որ, արդէն շահեկան էր նիւթովը, Տաճկահայերու համար կրկնապէս շահեկան է եղած՝ Պոլսոյ ռարբառին վերածումովը :

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ. — Էրնէսթ Ռընանի «Ժարայի ժողովրդին պատմութիւնը» մագիստրական գործին հայերէն թարգմանութիւնը, զոր մեր աշխատակիցը՝ Երուանդ Օտեան որոշած է հրատարակել պիտի սկսի մասերս լոյս տեսնել : Պիտի հրատարակուի պրակ առ պրակ, իւրաքանչիւր պրակը՝ 64 էջէ բաղկացած, արժեւով մէկ ֆրանք : Առաջին պրակը կ'երեւնայ քիչ օրէն, եւ կը ղըրկուի անոնց որ փափաք յայտնեն այդ հրատարակութեան բաժանորդ գրուելու : Անոնք որ կը փափաքին առաջին պրակն ընդունիլ իբրեւ նըմուշ կամ բաժանորդ գրուիլ, պէտք է գրին թարգմանչին :

ՆՈՐ ԹԵՐԹ ՄԸ. — Ընդունեցանք առաջին թիւը գրական եւ քաղաքական ամսաթերթի մը որ սկսուած է հրատարակուիլ Բարիզի մէջ, «Ժողովուրդին համար» տիտղոսով :

Մ Ս Տ Ե Ն Ա Պ Ա Ր Ա Ն
ԱՆԱՀԻՏ

Քիչ օրէն մեր ընթերցողներուն պիտի ղըրկենք գրքոյի մը որ կը պարունակէ Անաթոլ Ֆրանսի ամենէն գմայլելի գործերէն մէկուն, «Պիկոնի ՊԱՐՏԷՉ»-ին մէկ քանի գեղեցկազոյն հատուածներուն թարգմանութիւնը, եւ հեղինակին կենդանագիրը :

ԱՆԱՀԻՏ

Այդ գրքոյի առաջին թիւը պիտի կազմէ ամբողջ շարք մը հրատարակութեանց սրտնք հետզհետէ ի լոյս պիտի տեսնեն ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ» ընդհանուր տիտղոսին տակ : Առ այժմ այդ գրքոյիները պիտի

բաղկանան 32 կամ առաւելն 48 երեսէ : Այս պաշտօնին, մտադիր ենք, — եթէ մեր միջոցները ներեն, — անոնց ծաւալն ընդարձակել :

Այս առաջին գրքոյիը այս անգամ իբրեւ «Անահիտ» ի յաւելուած մը պիտի ղըրկենք մեր ընթերցողներէն անոնց որ իրենց բաժնեղինը վճարած են, մնացեալները զայն պիտի ընդունին՝ երբ բաժնեղինը վճարեն : «Անահիտ» ի բաժանորդ չեղողներուն համար այդ գրքոյիին գինը պիտի ըլլայ 1 ֆրանք :

Յաջորդ գրքոյիները պիտի ղըրկուին «Անահիտ» ի ընթերցողներէն անոնց միայն որ առաջուց գրատարակութեան փափաք յայտնեն այդ հրատարակութեանց շարքը ունենալու : Մեր բաժանորդներուն համար այդ գրքոյիները պիտի արժէ 50 սանթիմ (32 էջը), 75 սանթիմ (48 էջը) : «Անահիտ» ի բաժանորդ չեղողներուն համար պիտի արժեն 1 ֆրանք՝ երբ 32 էջէ բաղկանան, եւ 1, 50 երբ 48 էջէ բաղկանան :

Այս շարքին մէջ պիտի դնենք թարգմանութիւններ հին ու նոր գրականութեան հըրաշակերտներու, — թատերգութիւններ, վիպակներ, հեքեաթներ, բանաստեղծութիւններ, քննադատական, գիտական, պատմական կամ գեղարուեստական ուսումնասիրութիւններ :

Յառաջիկային, երբ կարենանք աւելի ընդարձակ ծաւալ մը տալ գրքոյիներուն, իւրաքանչիւր գործի սկիզբը հեղինակին վրայ կ'ըստագրական ու քննադատական ուսումնասիրութիւն մը պիտի ղետեղինք :

Կը յաւանք՝ առ այժմ՝ տարին գոնէ 4 գրքոյի հրատարակել :

Մեր յաջորդ գրքոյիները պիտի պարունակեն գործեր Էմիլ Զոլայի, Բոլ Ատանի, Եսքիլէսի, Ռընանի, Տանթէի, Շէքսպիրի, եւն :

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ»-ը պիտի նպատակ ունենայ հայ հասարակութեան ճանչցնել օտար մատենագրութեանց վեհագոյն արտադրութիւնները :

Հեղինակներու եւ գործերու ընտրութեան մէջ, շատ ազատ եւ շատ լայն ոգիէ մը պիտի առաջնորդուինք. մեր նպատակն է այդ գրքերու շարքով մեր ժողովրդին մտաւորական ու բարոյական դաստիարակմանը նպաստել, բայց այդ նպատակին իրագործմանը մէջ տիրացուի անձկամտութիւն մը եւ վեղարուորի աննեղը զամտութիւն մը գնուլէ հետո պիտի մնանք : պիտի վտարենք այս շարքէն ամէն ինչ որ թեթեւ, սնտի, գոհեցուցիչ զուարճալի, անբարոյականօրէն հրապուրիչ է եւ ամէն ինչ որ մակերեսութեան ժպիտ մը ունի լոկ, վերնամաշկային հաճոյք մը միայն կ'ազդէ. բայց պիտի տեղ տանք հոն այն բոլոր գործերուն ու

րոնք արտադրուած են բարձր ու մաքուր ներ-
չընչումով մը , ազնիւ ու խարունկ զգացումով
մը , ըլլայ ազատութեան երազներ կամ միս-
տիքական դպացման անկեղծ ու հոգեբուխ ար-
տայայտութիւններ , ըմբոստացումի ճիշեր կամ
դառնացած ծիծաղի մը հնչիւնը , ցաւի երգ մը
կամ սիրոյ զեզօն մը : ամէն ինչ որ Գեղեցկու-
թեան սարսուռն ունի իր մէջը , եւ հետեւա-
բար մաքուր է եւ ազնիւ ու բարձրօրէն օղ-
տակար :

Միեւնոյն ատեն , պիտի սկսինք հրատարա-
կել հայ հեղինակներու գործերու շարք մը ,
«ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՔ «ԱՆԱՀԻՏ»Ի համախա-
ղումով , շարք որ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ»ին
լրացուցիչը պիտի ըլլայ :

Այդ շարքին մէջ ի լոյս պիտի ընծայենք
Հայոց հին մատենագիրներէն ոմանց գործերու
աշխարհաբար թարգմանութիւնները , ժամանա-
կակից գրադէտներու կարգ մը կարեւոր բայց
մոռցուած կամ սպառած գրքերու վերասպում-
ներ , արդի գրողներու տպուած աշխատութեանց
հաւաքածուներ կամ անտիպ էջերու ամփոփում-
ներ , եւ ուսումնասիրութիւններ Հայոց պատ-
մութեան , արուեստին ու գրականութեան
մասին :

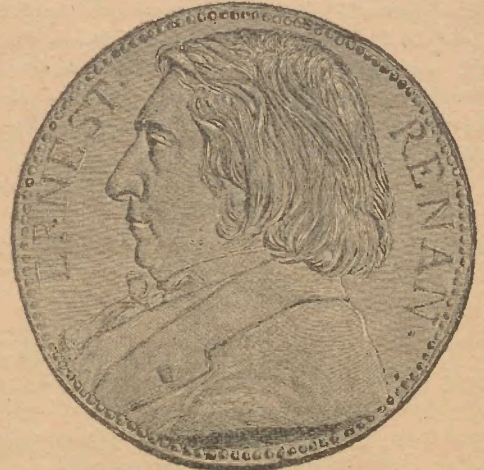
Այս գծուարին ձեռնարկը կը փորձենք , մեր
անձնական համեստ ուժերուն վրայ յենլով ,
բայց վստահ ըլլալով միանգամայն որ հասա-
րակութիւնը պիտի պիտանայ գնահատել անոր
օգտակարութիւնը եւ մեզի պիտի շնորհէ իր
աջակցութիւնը՝ զայն ի դուրս հանելու համար
այնպէս ինչպէս կը թաղձանք :

ԷՌԵՍՍԹ ՌԸՆԱՆ
Շար .

1849ի վերջը Ռընանի յանձնուեցաւ Իտալիոյ
մէջ հնագիտական պաշտօն մը : Հոն ութը ա-
միս անցուց : Այս ուղևորութիւնը իրեն հա-
մար նոր կերպարանափոխութեան մը չուկէտը
եղաւ , այնքան խորին սրչափ այն որ իրեն
թողուլ տուած էր կաթոլիկութիւնը : Հոն
զգաց թէ կեանքի մէջ ի՛նչ կրնար ըլլալ ար-
ուեստին ու գեղեցկութեան գիրը : Այս թուա-
կանէն ետքը կը տեսնենք բարոյական գիտակ-
ցութեան եւ գիտական բանապաշտութեան հետ ,
երևակայութեան ու արուեստագէտի խանդին
զարգանալը իր մէջ : Նոյն ժամանակ կը հրա-

ժարի նաև տիեզերական վերածնութեան իր
ոամկավարական երազներէն : Քաղաքական դէպ-
քերէն յուսախաբ եւ իր ճամբորդութեամբը հա-

ԷՌԵՍՍԹ ՌԸՆԱՆ
(Մետուլ Շարէնի)

մոռուած մարդկային ընկերութեանց զանազա-
նութեան , կը տեսնէ թէ՛ ընկերական խնդիր-
ներու կնճռոտութիւնը եւ թէ՛ անոնց համար
ատաջարկած միջոցներուն յարաբերակոն ու ա-
նորոյ հանդամանքը : Այդ օրէն սկսեալ , իր
զգացումներն ու զազափարները իրենց ճոխ զա-
նազանութեան մէջ վերջնականապէս կազմուե-
ցան , իր համոզումներուն եւ կական հակում-
ներուն մէջ եղան մէկ քանիներ որ արտաքին
դէպքերու ազդեցութեան տակ կամ տարինե-
րու բնթացքին մէջ աւելի գլորացան , բայց
կրնանք ըսել որ այդ թուականէն ետքը նոր
համոզումներ ու նոր հակումներ չստեղծուեցան
իր մէջ : 1850ին , Ռընան պաշտօն ստացաւ
Ազգային Մատենադարանին մէջ , եւ 1850-56ին
միշտ իր քրոջ հետ ապրելով , առաջ տարաւ բա-
նասիրութեան եւ կրօնական պատմութեան ուս-
ումնասիրութիւնները : 1852ին հրատարակեց
«Ավէրօէս եւ ավէօրէսութիւն»ն ուր ցոյց կու-
տայ ուղղափառութեան վասնզը որ մահմետա-
կանութեան մէջ կեցուց գիտական ու փիլի-
սոփայական բարեշրջումը : «Աեմական լեզու-
ներու ընդհանուր պատմութիւն»ը երեւցաւ
1855ին , եւ յաջորդ ամիսին Արձանադրութեանց
Ակադեմիային անդամ անուանուեցաւ : Միեւ-
նոյն ժամանակ «Տէպայ»ի եւ «Ռըվիւ տէ տէօ
Մօն»ի մէջ կը հրատարակէր յօդուածներ ո-
րոնք ապա գրքի ձևով ամփոփեց «Կրօնական
պատմութեան ուսումնասիրութիւններ» (1857)

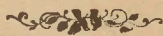
եւ «Բարոյախօսական ու քննադատական փորձեր» (1859) ախարսով : Անոնց մէջ հաւասարապէս կը տեսնուին իր բարոյական ու արուեստագիտական համոզումները : Կոն կը գտնենք արդէն իր պատմական մեթոտին բոլոր գլխաւոր դժերը :

Ֆրանսայի քաղաքական եւ ընկերական վիճակին վրայ , որով կը շարունակէր զբաղելու իր դատումները խիստ են . ամենուրեք օգտապաշտութեան հետապնդումը միայն կը տեսնէր : Բարոյական բարձրութիւն չէր նշմարէր ո՛չ ժողովրդին մէջ , ո՛չ վարիչ դասակարգին մէջ :

1856ին , ամբանացաւ օրիորդ Շէֆերին հետ , որ Արի Շէֆէբ նկարչին եղբորաղջիկն էր : Օր . Շէֆէր «զինքը մզեց ամէն բանի մէջ բնական , նկարագրիկ կողմը տեսնելու . այդ հմուտին եւ այդ մտածողին մէջ , քննարկած բանաստեղծն արթնցուց» : Այդ արուեստագիտական միջավայրին մէջ իր մուտքն եւ իր ամուսնութիւնը աւարտեցին այն կերպարանափոխութիւնը որ «Սեմական լեզուներու պատմութեան» գրուուն հեղինակը Յիսուսի կեանքին բանաստեղծական ու հանճարիկ գրագէտին փոխարկեց» :

ՊԵՐՔԸԼՈ

(Շարունակելի)

Պ Ա Տ Ո Ւ Ո Յ Ա Տ Ե Ա Ն

Քարիզաբնակ երկու Հայեր , պ . պ . Քայաեան եւ Քայրաֆեան իմ մասիս գգուելի զըպարտութիւններ ըրած ըլլալով Հայկական Միութեան ակադեմիկներէ պ . պ . Թանախչեանի եւ Ղաւբարեանի հետ իրենց ունեցած մեկ ճեսակցութեանը մեջ , պանակեցի որ պատուոյ ասեան կազմուի : Պահանջս ընդունուեցաւ . որոշուեցաւ կաղնեղ պատուոյ ասեան մը , որ առաջինը պիտի ըլլայ արասանանի հաշի զաղորդներուն մեջ : Վնխը պիտի հաղորդուի մանուշիկ : Մանրամասնութիւնները Անահիտի յարոյք ըրով :

Ա . Չ .

ԳՐԷՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ . — ԲԱԼՅԱԵԱՆ ԵՒ ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԱՄՈՒԼԸ . — Պ . ՀԱՆՈՒՄԵԱՆ ԵՒ ԲԱՐԻՉԻ ՀԱՅԵՐԸ . — ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԸ ԵՒ ՌՈՒՍԱՀԱՅԵՐԸ . — «ՀԱՅՐԵՆԻՔ» . — ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱԶՄԱՎԷՊ . — «Բազմավէպ»ը իր ապրիլի թիւին մէջ հետեւեալ տողերով կ'որակէր հանգուցեալ Ստեփան Ոսկանեանի հրապարակագրական գործունէութիւնը . «Հին հայ լրագրութեան տեղեակ անձինք անտարակոյս տակաւին չեն մոռցած թէ հանդուցեալը երիտասարդ հասակին մէջ իր «Արեւելք» լրագրով գրական օրիկայ մը հանդիսանալու համար ո՛րքան ճիգ թափեր է» :

Յարգելի գերեզմանի մը վրայ նետուած այս այնքան ապուշ որքան կողիտ բառը , ամբողջ հայ մամուլին զայրոյթը գրգռեց «Բազմավէպ»ին դէմ . եւ բնական էր որ այդպէս ըլլար . Ստեփան Ոսկանեան մարդ մըն էր , այսինքն նկարագրի , տաղանդ եւ հիմնաւոր զարգացում ունեցող անձ մը . այն մէկ քանի անկեղծօրէն ու խանդովառօրէն «յեղափոխական» Հայերէն մէկը եղաւ ինքը , որ 48ի շարժման ատեն՝ պարիքատներուն վրայ գէն ի ձեռին կողեցան Ֆրանսացի աղատականներուն հետ . եւ իր արժանիքն այնքան մեծ էր որ Մացցինիի պէս հսկայ մը վինքը սիրեց եւ Քալուր հաճեցաւ դայն իրեն քարտուղար եւ իր զաւակներուն դաստիարակարգելու : Դատապարտելի կը գտնեմ անշուշտ Հայոց գծում բարձրէն զլուելով ազգային գործունէութենէ բազմակապէս քաշուելու որոշումը զոր տուաւ Ոսկանեան եւ զոր պահեց իր կեանքին վերջին քսան տարին ամբողջ . որքան ալ գործիչ մը ապարտութիւն կամ ցածութիւն տեսնէ իր ազգին մէջ , իշաւունք չունի դայն ուրանալու : անկից անջատուելու , անոր բարձրացմանը համարաշխատելէ դադրելու : Բայց հակառակ ատոր՝ Ոսկանեանի տիպարը անոնցմէ է որոնց առջեւ մարդ ստիպուած է յարգանք զգալ իր բանփէններուն մէջ հայ կամ օտար ճիղու ի թիւերու մասին իր զգացումները համարձակօրէն յայտնած ըլլալը կրնար իրաւունք տալ «Բազմավէպ»ի խմբագիրներուն հակախօս ու նոյն իսկ հակակիր ըլլալ այդ գրողին , բայց երբեք իրենց իրաւունք չէր տար այդ նախատական բառը գործածելու : «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը գիտէր , — կամ պարտաւոր էր գիտնալ , — թէ Ոսկանեան ո՛րքան անկեղծ եւ անչահախնդիր էր իր այդ զգացումներուն արտայայտութեանը մէջ . եւ այդ խմբագրութիւնը , որ հայերէն լեզուն հիմնովին գիտնալու յաւակնութիւնն ունի , չի կրնար անպիտանալ թէ «օրիկայ» բառը միայն անոնց կարելի է կիրարկել որոնք անձի մը , հաստատութեան մը կամ գողափա-

բի մը վրայ կը յարձակին՝ առանց համոզմունքի, անձնական, չանախնդիր, գձուձ նկատումներէ մղուած, գիտակից խեղաթիւրումի ու զիտումնաւոր ստուծեան զէնքերը գործածելով :

Չուարձալին այն է որ Ոսկանեանի պէս անձ մը «սրիկայ» անուանող «Բազմավէպ»ը, իր Մայիսի թիւին մէջ, սա ժպտուն տողերով կը փառաւորէ Պարթեւեան քոնսիլիոսին «Սարազան»ը. «Նորեւ հին յրազրութեան մէջ տիպար թերթն (!) «Սարազան», կը գրէ Հ. Երեմեան, անգրանիկ բանֆիլէով ազգային մամուլի մէջ նորօրինակ գրականութեան հիմնաքարը կը գետեղէ : Եւ Սուրէն Պարթեւեան մը միայն կարող էր այսպիսի գործի մը հիմնադիրն ըլլալու : Արտասահմանի մէջ Պ. Պարթեւեան անձնօթ մը չէ. նա քիչ ժամանակուան մէջ իր ուղմանդիկ (!) յօդուածներով գեղեցկապաշտ գրագիտաց պետի համբաւը խլեց (!) : Պ. Պարթեւեան իր առաջին բանֆիլէով խարազանեց իր ամենէն մօտ բարեկամը» :

Կը սխալէի՞ վերջին քրոնիկիս մէջ ըսելով թէ հայ մամուլը միանամուռ զգուանքի արտայայտութիւնով մը ընդունեցաւ Պարթեւեանին «Սարազան»ը. այդ տողերը գրած ատենս «Բազմավէպ»ի այս յօդուածը գեռ չէի կարողացած, եւ չէի կրնար մտքէս անցընել որ «Բազմավէպ»ը սքանչելի պիտի նկատէր հրատարակութիւն մը զոր «Շարժում»ն իսկ «ազտոտ» գտաւ : Չեմ ծանրանար այն ծիծաղաշարժ ամբարշտուանութեան վրայ որով Հ. Երեմեան, նուազ գրագետ քան յետին ժամկոչը՝ գեռ կը յամառի վճիռ արձակել ու եւ է գործի գրական արժէքին վրայ. մէկդի թողնով գրական հասկացողութեան խնդիրը, երբ մարդ կը գրէ այն այլանդակ լեզուովը զոր Հ. Երեմեան կը գործածէ, եւ որ ո՛չ գրարար է ո՛չ աշխարհարար, ո՛չ հայերէն ո՛չ չինարէն, այլ «ապուշերէն», ինքն իր վրայ պարտք դնելու է ձեռնպահ մնալ գեղեցկագիտական հարցերու մէջ : Խնդիրը հոս չէ սակայն, խնդիրը այդ սողերուն բարոյական հոգեբանութեան մէջ է. «Իր առաջին բանֆիլէով, կը գրէ Հ. Երեմեան, Պարթեւեան իր ամենէն մօտ բարեկամը խարազանեց», այս իրողութիւնը կը հրճուեցնէ Հ. Երեմեանը. եւ այս տարօրինակ վանականը կը հրճուի՝ առանց ու եւ է բացատրողական, արգարացուցիչ պատճառարանութեան : Եթէ Հ. Երեմեան ապացուցանէր թէ ես իրօք այնպիսի հրէշային տիպար մըն եմ որ Պարթեւեան պարտք մը կատարած է զիս՝ հակառակ իր երեկուան ամենէն մօտ բարեկամն ըլլալու՝ խարազանելով, իր ընթացքը տրամաբանական պիտի գտնէի. բայց Հ. Երեմեան կը շատանայ «ամենէն մօտ բարեկամը խարազանելու» արարքը ինչո՞րին հիանալի գտնելով : Արդ, ո՛վ Հայր Երեմեան, եթէ այդ շնական վարդապետութեան յարած էր, ինչո՞ւ կը շարունակէր ինքզինքնիդ հետեւող ու պաշտօնեայ հոչակել Քրիստոսին,

որ՝ ինչքան գիտեմ՝ իր Աւետարանին մէջ երբեք չքարոզեց թէ Արքայութիւն երթալու ամենէն ապահով միջոցը, իր ամենէն մօտ բարեկամը խարազանելն է : Եւ եթէ զիս խարազանուելու արժանի կը նկատէիք, ինչո՞ւ, ո՛վ Հայր Երեմեան, տարի մը առաջ ինձի դրոյցիք այն այլանդակ նամակը որով կը խնդրէիք որ կենսագրութիւնս զրկեմ ձեզի եւ լուսանկարս (օ՛հ, լուսանկարս) : որպէս զի ձեր այդ նոյն «Բազմավէպ»ին մէջ իմ վրաս յօդուած մը հրատարակէի. «պահած եմ ձեր այդ չքնաղ նամակը՝ զոր չէք մոռցած հարկաւ : Քալֆահեանի մասին «Բազմավէպ»ի եւ «Անահիտ»ի միջեւ ծագած վէճին միջոցին էր, «Հ. Երեմեանին բարոյականը» տիպոգոսով յօդուած մը հրատարակած էի «Անահիտ»ին մէջ՝ ուր Քալֆահեանի խնդրոյն առթիւ ձեր բռնած զիրքին անբարոյակախութիւնն ի վեր կը հանէի, եւ ուր կը ծանուցանէի թէ յաջորդ յօդուածով մը ձեր վանքին գրական արդի կացութեան վրայ պիտի խօսէի. այս ծանուցումէն զող ելած, փաւթացիք ինձի զըրկել այդ ապշեցուցիչ նամակը ուր ամենէն միղրած որան լեզուով կը յայտնէիք թէ սխալած էիք Քալֆահեանի խնդրոյն մէջ, թէ արդէն դուք միշտ կը հիանաք եղեր իմ հանձարիս վրայ (?) : Թէ ձեր սրտին ամենէն քաղցր բաղձանքներէն մին գոհացուցած պիտի ըլլաք եւ զեր կենսագրութիւնս ու լուսանկարս հրատարակելով «Բազմավէպ»ին մէջ. այդ ամբողջ սիլիբիլին իրեն միակ նպատակ ունէր զիս համոզել ծանուցած յօդուածս չհրատարակելու. ես բնականաբար յօդուածս հրատարակեցի՝ նոյնութեամբ, եւ ձեր նամակին զրկեցի պատասխան մը որ ձեզի հասկցուցած ըլլալու էր թէ այս աշխարհիս մէջ կան մարդիկ որ տարբեր են Երեմեաններէն, Քալֆահեաններէն եւ Պարթեւեաններէն : Ինչք իմ նկարագրիս վրայ շատ որոշ դադափար մը մը կազմելու այդ թանկագին առիթը ունենալէ յետոյ ի՞նչպէս չէք ամօնար գովարանելու լրրճուկ տետրակ մը որ զիս կը ներկայացնէ այնպէս ինչպէս դուք առաւել քան սեւ է մէկը գիտէք որ չեմ :

Չեմ կարծեր որ Հայ մը դասուի որ ինձմէ աւելի սիրէ վենեակի վանքը. ատոր ապացոյցը տուի նոյն իսկ վենեակի Մխիթարեաններուն վրայ, գրած յօդուածիս մէջ, ուր այդ վանքին վատարած գործը բացատրած էի ինչպէս քիչեր բացատրած են հայ մամուլին մէջ. ճիշդ այդ կաթոգին բայց անչիղձ սիրովն այդ հաստատութիւնը սիրելու համար է որ անըսքող զայրոյթով մը մատնանիչ կ'ընեմ վնասը զոր կը բերին անոր վարկին Հ. Երեմեանին նման լիւրտուկ իմաստակներ որոնց ձեռքը ձգուել է «Բազմավէպ»ի պէս պատկառելի օրկանի մը վարչութիւնը. վենեակի միաբաններուն եւ իրենց բարեկամներուն մէջ կան գեռ անչուշա խոհական եւ ազնիւ անձեր, որոնք գիտեն թէ ի՞նչպիսի բարձր աւանդ մըն է որ հին Մխիթարեաններն իրենց թողած են :

անոնք պիտի ըմբռնեն որ իմ այս քննադատութիւններս շատ հեռու են «յարձակում» մը ըլլալէ նոյն իսկ Վանքին դէմ՝ զոր կը պաշտեմ, այլ արդար ու անհրաժեշտ դատափետու մը կարգ մը անճարակներու որոնք՝ եթէ այսպէս շարունակէ՝ վերջնապէս պիտի ազարտեն այդ հոյակապ հաստատութեան պատիւը: Վենետիկի Մխիթարեանց այդ խոհական ու ազնիւ մասը պարտք ունի ընել ամէն ինչ որ հարկաւոր է որպէս զի «Բազմավէպ»ը վերջապահայ իր գրական ու բանասիրական լուրջ ու մաքուր օրկանի հանգամանքը:

Այդ խոհական ու ազնիւ մասը ուրիշ պարտք մըն ալ ունի, նոյնքան եւ թերեւս աւելի կարեւոր, այն է լրջօրէն նկատողութեան ատենը այն շատ տխուր կացութիւնը ուր ինկած է Վենետիկի Մխիթարեանց խնամոց յանձնուած Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը: Թէ այդ դպրոցը չունի այլ եւս մտաւոր այն աստիճանը զոր ունէր երբեմն, թէ ան այլ եւս չ'արտադրի Պէշիքթաշլեաններ, թէ բղետաններ ու Մամուրեաններ, եւ թէ այն մէկ քանի տաղանդաւոր անձեր, իսկ որ այս վերջին ատեններս անկից ելած են՝ ոչինչ կը պարտին այդ դըպրոցին եւ անախորժ յիշատակներ միայն պահած են անկից, — ասի գիտէի: Բայց նորագոյն տեղեկութիւններ ինծի կ'իմացնեն թէ ներքին վարչութեան ամենէն պարզ պայմաններն անգամ այլանդակ անկարողութեան մը սկսած են մատնուել ձոն. այս օրերս վենետիկացի իր տարացի մը ստացայ նամակ մը ուր հետեւեալ սարսեղանցի խոսքեր կարգացի. «Մուրատեան դպրոցին երիտասարդ հայ աշակերտները կէս-յիզափոխութիւն մը ըրին՝ անօթութեան պատճառով» (...nezza conclusioni xer fame.)

Մանրամասնութիւններ խնդրեց ինամակագրէն, որ փութաց շատ որոշ ու ճշգրիտ տեղեկութիւններ հաղորդել այդ անոնի իրողութեան մասին. ահա ինչ կը գրէ՝ «Այս յիշափոխութիւնը ծագեցաւ Ապրիլի վերջերքը (21-25) բնականաբար դժգոհութիւնը շատոնց ի վեր կը խմորուէր, մասնաւորապէս բարձրագոյն կարգերուն մէջ. դժգոհութեան պատճառը սնունդի անբաւականութիւնն էր, ննջարաններուն ազդեցութիւնը, տղոցը կեանքի պայմանները՝ ընդհանրապէս: Տեսուչը գիտէր այս ամէնը, բայց Մարալուօ հսկիչին հրամանատուած էր դժգոհներու գլխաւորները ձեռնելու: Տղոցը գէմ խրատութիւնները շատցան, եւ անոնց հետ սկսան վարուել ինչպէս ստրուկներու հետ: Ծեծի առիթը չուշացաւ. ոչինչի մը համար, հսկիչը ձեռք վերցուց աշակերտի մը վրայ, եւ ուղեց գրասեղանէն դուրս քաշկոտել զայն. այս գձուձ արարքը ամենուն զայրոյթը գրգռեց. եւ երբ աշակերտը խնդրեց որ օգնութեան հասնին, իր ընկերները յարձակեցան Մարալուօյին վրայ եւ փառաւոր ծեծ մը քաշեցին անոր: ... Տեսուչը վախնալով որ դժգոհներուն թիւը չբազմանայ, երրորդ կարգը Ազօր գիւղը

զրկեց: Աշակերտներուն մէկ մասը Գեր. Կիւրեղեանին գացին գանդատելու. ինքը բաւական լաւ ընդունած է պատուիրակութիւնը, բայց քաղաքակից եւ բարեկամ ըլլալով Տեսուչին, ուզած է գործը անուշը կապել: Քանի մը աշակերտներ՝ ուսմունքնին աւարտելու մօտ՝ քաղաքնին ճամբուեցան: Բայց կան դեռ դժգոհ խեղճեր. եւ չեմ գիտեր ի՞նչպէս պիտի վերջանայ. Հ. Մինաս (տեսուչը) քիչ մը կը վախնայ կոր: Այս մարդը մէկ միծ սէր մը ունի, այն է շէնք շինել. հիմա Ազօրի մէջ եկեղեցի մը շինել կուտայ կոր (որպէս թէ Խաչիոյ մէջ բաւական եկեղեցի չըլլար), ինքը կ'ուզէ ամբողջ դրամը քարի, պատի գործածել, անոր համար է որ զպրոցը զուրկ կը մնայ իր ամենէն անհրաժեշտ բաներէն: Մարալուօ ճամբու գրուեցաւ»:

Այս նամակը կարգալէս յետոյ, հանդիպեցայ դպրոցին ներքին կացութիւնը զիտոյող մէկ քանի անձերու որոնք ինծի հաւաստեցին թէ իրօք շատոնց ի վեր աշակերտները կը ստանային այնչափ սնունդ որչափ անհրաժեշտ է չմտնելու համար, եւ թէ երկու երեք տարի առաջ խեղճ աղաքը արտաչարժ գաղափարն ունեցած էին տեսութեան խնդրելու որ զիրենք զրկեն ամառնային սոյորական գիւղազնացութիւնէն եւ անոր փոխարէն քիչ մը աւելի կերակուր տան իրենց: Այս անգամ, կ'երեւայ թէ աղաքը, իրենց վիճակին մէջ ու եւ է բարեփոխում տեսնելէ յուսահատ, ու վայրագ խրատութիւններու յաւելումը նկատելով՝ ալ կատաղած, բռնադատուեր են ակաւայցուղներու բնական կը դանեմ իրենց ընթացքը: Սամուէլ-Մուրատ եւ Ռափայէլ Ղարափեան իրենց կտակին մէջ երբեք ըսած չեն որ իրենց դրամը հայ աղաքը անօթութեան վարժեցնելու գործածուի: Իրամագլուխը զոր այդ դպրոցն իր արամադրութեան ասի ունի, լիտլի կը բաւէ անոր բարոյական ու նիւթական պէտքերուն. պէտք է միայն որ դրամագլուխը գործածուի, ոչ թէ եկեղեցիի շինութեան, այլ դպրոցին, միմիայն դպրոցին. կ'իմանամ որ աշակերտներուն թիւը ութսունի չափ է հիմա, եւ տեսութիւնը պիտի առարկէ թերեւս թէ աշակերտներուն թուոյն այս ծայրայեղ բազմացման պատճառով ծախքերը բարձրացած ըլլալուն համար է որ խնայողութիւն ընելու ստիպուած են առարկութիւնը անհիմն է. ո՞վ զիրենք կը բռնադատէ ութսուն աշակերտ ընդունելու. թող վախճուին կամ քառասուն աշակերտ ընդունին միայն, եւ անոնց տան այն կանոնաւոր սնունդը եւ կանոնաւոր կրթութիւնը զոր պարտաւոր են տալ իրենց որդեգրած աղոցը: «Բազմավէպ»ին խմբագիրները շատ ազէկ կ'ընեն եթէ իրենց եւ ազգին համար էական կարեւորութիւն ունեցող այսպիսի խնդրով մը զբաղին՝ փոխանակ Ոսկանտաններն իրենց գերեզմանին մէջ անհանդիստ ընելու կամ իրենց բուրվառը դէպի Պարթեւեաններու աղբիւսը երկնցնելու ...

ՔԱՆՏԱՆՆԵՆ ԵՒ ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԱՄՈՒԼԸ. —
 Թիֆլիսի թերթերէն կ'իմանամ որ Քալֆաեան
 այդ քաղաքին թատրոնին մէջ «Համէթ» ներ-
 կայացուցեր է երկու անգամ, եւ հասարակ-
 կութենէն խլեր է բոլորն ծափեր, դափնիներ,
 նուէրներ, եւն։
 Կամ այն է որ Քալֆաեան, տարիէ մը ի վեր
 լրջօրէն աշխատելով «դերասան» ըլլալ սկսած
 է, — եւ այդ պարագային՝ պէտք է երախտագէտ
 ըլլայ «Անահիտ»ին կծու յօղուածներուն որ
 զինքը մղած են «աշխատելու», — եւ կամ եթէ
 մեր գիտցած Քալֆաեանն է որ իր այստեղի
 սխառտովը խաղացած է «Համէթ»ը, այդ եր-
 կու ներկայացուցներուն ներկայ դառնուող
 թիֆլիսցիներուն գեղարուեստական ճաշակին
 վրայ պէտք է շատ ախուր դադափար մը կող-
 մել։ Ամէն պարագայի մէջ, կ'երեւայ թէ Քալ-
 ֆաեան զոնէ իր դերը զոց սորվելու որոշումը
 տուեր է՝ Բարիզէն մեկնելէն ի վեր. իր այս-
 տեղի ներկայացուցներուն միջոցին աւելի յու-
 շարարին ձայնն էր որ կը լսէինք քան թէ իրը։
 Այդ փոքրիկ յառաջադիմութիւնը չի կրնար
 ոսկայն մոռցնել տալ որ այդ պարտնը հոս
 Բարիզի մէջ իրեն հոչակ մը չինելու համար
 զիմեց պօրթինի միջոցներու, որոնք ամենուն
 ծանօթ են, եւ որոնց մասին «Մշակ»ն ու «Անա-
 հիտ»ը ըսին ինչ որ պէտք էր ըսուէր։ Այն
 թերթերը որ Քալֆաեանը լրբարար պաշտպա-
 նեցին իր անբարոյական վարմունքին նկատ-
 մամբ «Մշակ»ին եւ «Անահիտ»ին քննադա-
 սութեանը դէմ, կ'ըմբռնեմ որ հիմա յաղթա-
 կան ժպիտ մը ուրուագծին՝ Թիֆլիսի այս «յա-
 ջողութիւնը» (!) մատնանիչ ընելով եւ երե-
 ւակային՝ իրենց սովորական անուղղամտու-
 թեամբ՝ թէ Թիֆլիսի այս «Համէթ»ը կրնայ
 մոռցնել եւ ներկի կացուցանել ուսանողի մը
 Բարիզի մէջ ինքզինքը Պառնն եւ «Պոլսոյ թատ-
 րոնին մեծագոյն ողբերգուն» հռչակած ըլլալը։
 Ատի դիս պիտի չզարմացնէ. բայց զարմա-
 լի, — եւ աններելի, — կը գտնեմ որ «Մշակ»ը
 մոռնալով իր նախկին քննադատութիւնները, ան-
 խտուն փառաբանութեան դրասանց մը, մատու-
 ցած ըլլայ Քալֆաեանին, եւ արդէն «Մշակ»ը
 միակ թերթը եղած է Թիֆլիսի մէջ, որ բա-
 ցէ ի բաց կը գովէ Քալֆաեանին խաղացածքը,
 եւ անոր մասին իբր լուրջ «դերասան»ի մը
 մը մասին կը խօսի, անոր «մէկ քանի» թե-
 րութիւններն իսկ բողոքարկի գտնելով, քա-
 նի որ «Ըրվինկին հետեւում է» եղեր (! ! !):
 Թիֆլիսի միւս թերթերը Քալֆաեանի ներկա-
 յացման մասին կը խօսին այնպիսի ձևով մը
 որ, — հակառակ ծայրայեղօրէն ներողամիտ
 բարեացակամութեան մը, — անհամաձայն չէ
 այն տեսութիւններուն հետ զոր ես յայտնած
 եմ «Անահիտ»ի մէջ։ «Պ. Քալֆաեանի մէջ, կը
 գրէ «Նոր Դար»ի քրոնիկագիրը, տիրապետում
 է ծայրայեղութիւնը, եւ յանկարծական փո-
 փոխութիւնը։ Պատահում են բոզէներ նրա
 խաղի ընթացքում, երբ հանդիսատեսը տրա-

մադրուած է համակուղ նրա խաղով, գրուուել,
 բայց անա յանկարծ ձայնի, գէմքի կամ շար-
 ժուածքի մի ծայրայեղութիւն, եւ իլլիզիան
 բոլորովին չքանուած է։ Երեւում է որ Պ. Քալ-
 ֆաեան սիրում է իւր արհեստը, բեմը, եւ
 շատ է աշխատում։ Մենք գովում ենք նրա
 եռանդը, բայց խորհուրդ ենք տալիս, հէնց
 ի սէր իւր սիրած բեմի, այլ եւս «Համէթ»ը
 մեր հայկական բեմի վրայ չներկայացնել։ Կլա-
 սիք պիէսներ ներկայացնելու համար դերա-
 սանից պահանջում է յամենայն գէպս փոր-
 ձառութիւն, մեծ հմտութիւն, երկար տարի-
 ների շկոլա, եւն»։ Այս տողերուն հեղինակը
 Քալֆաեանը կը նկատէ ուրինն սկանակ մը որ
 կրնայ արուեստագէտ մը ըլլալ եթէ աշխատի
 երկայն ատեն, եւ որ դեռ անկարող է Շէքս-
 փիրի խաղեր, կամ նոյն իսկ ո եւ է «Կլասիք»
 խաղեր ներկայացնել։ Ի՛նչ կը մտածէ ուրինն
 «Նոր Դար»ի քրոնիկագիրը այն վարմունքին
 մասին որով Քալֆաեան Բարիզոց առջև յան-
 դրդնեցաւ «Համէթ» եւ «Ծթելլո» խաղալ իր-
 բեւ Հայոց բեմին մեծագոյն ողբերգուն . . .
 Իսկ «Ճարագ»ը, որ ատենով ամենէն կոյր
 պաշտպաններէն մէկը եղած էր Քալֆաեանին,
 շատ պարկեշտօրէն եւ շատ լրջօրէն անոր այս
 «Համէթ»ը ստ անաչառ տողերով կը գտնէ .
 «Պ. Քալֆաեանը ունի բեմական սեպ, նա ըստ
 երեւոյթին շատ ջգային է. միմիկան բաւա-
 կան զարդացած է։ Նրա ներկայացուցած «Համ-
 էթ»ը թէեւ մարդուս վրայ չէ թողնում սպա-
 ւորութիւն (համարեա բոլոր ժամանակը գիտես
 որ այդ ամէնը կատարուած է բեմի վրայ)։ Բայց
 եւ այնպէս ունի իր մի քանի աջող տեղերը,
 կտորները որոնք ցոյց են տալիս Պ. Քալֆաեանի
 ներքին կրակը, ձիրքը, որը սակայն դեռ վարժ
 չէ արտայայտուելու։
 «Եթէ մենք Ապրիլի 9ի ներկայացմանը առ-
 յինք մասնաւոր տեսակէտ, պէտք է ասէինք
 որ Համէթ-Քալֆաեանը ունէր աւելի շատ ա-
 նաջող քան աջող տեղեր, աւելի բացասական
 քան դրական, ուրինն եւ պէտք է ասէինք որ
 «Համէթ»ը չյաջողեց Պ. Քալֆաեանին։
 «Մեր կարծիքով այդ ներկայացումը մի նը-
 մուչ էր որպէս զի որոշէր թէ առհասարակ Պ.
 Քալֆաեանը ընդունակ է բեմ դուրս գալու,
 ունի մի աստուածատուր ձիրք ապագայում
 հանձարեղ ախարներին եւ հասարակ մահկա-
 նացուների մէջ ներդաշնակութիւն դրելու, —
 անա այս տեսակէտից պէտք է ուրախութեամբ
 ասենք որ, այո՛, Պ. Քալֆաեանին որոշուած
 է այդ բոլորը անելու։ Բայց այն պայմանով
 որ նա միայն իր բնուածականութեան ու ձիրքի
 վրայ յոյս չդնէ, այլ շատ լրջօրէն պարապէ,
 ուսումնասիրէ թատերական արհեստը, գեղար-
 ւեստը՝ իր բազմատարած ճիւղերում։ Միայն
 ջղերով չէ կարելի խաղալ, այլ հարկաւոր է որ
 այդ խաղը հիմնուած լինի եւ մեծ աշխատան-
 քի եւ բազմակողմանի անալիզի վրայ. այլ
 կերպ չէ կարելի ներկայացնել Շէքսպիրի զըժ-

ուար բեպերտուարի հերոսներին, տիպերին Տեխնիկան էլ իր կարեւորութիւնն ունի. հարկաւոր է գերասանին եւ ձայն ուրեմն պէտք է վարժեցնել եւ ձայնը եւն»:

Այս տողերուն մէջ ոչինչ կը գտնեն որ հակասէ այն կարծիքին զոր ես յայտնած եմ Քալֆանի մասին՝ երբ զեռ Պոսինիէրի մէջ իր «Օթելլո»ն չէր առած: Իր դէմքը՝ բեմի համար ստեղծուած, միմիքի ձիւրքն ու իր խանդը, ես առաջինն եղայ գնահատող՝ երբ Թիֆլիսէն առաջին անգամ Բարիզ եկաւ. հակառակ իր բազմաթիւ թերութիւններուն, ես իմ շրջանակիս մէջ զրեթէ միակն էի հաւատացող որ այդ սղան շտն մը պիտի կարենայ ըրիւր արեւ աշխարհի: Քաջալերեցի զինքը, պաշտպանեցի զինքը «Մշակ»ին մէջ իրեն գէ՛մ գրուած յօդուածի մը առթիւ, ամէն կրցածս ըրի որպէս զի զարգանայ, ուսնի իր արուեստը, մաքրէ իր շատ յոռի արասանութիւնը. բայց չուշացայ նկատելու որ Քալֆան յիւր ուզիւր աշխատիլ, այլ կ'ուզէր արդէն երեւնալ Փրանսացի հասարակութեան ինչ որ չէր տակաւին եւ ինչ որ չէր եղած երբեք. այդ վտանգաւոր ճամբուն մէջ մտնելէն յետոյ, երկար ատեն զեռ յամանեցայ դժգոհութիւնս իրեն բերանացի յայտնելով շատանալու: Իրեն գէ՛մ հրապարակաւ եւ շատ կ'իմու լեզուով գրելու մզուեցայ այն ատեն միայն երբ ունեցաւ այնպիսի ընթացք մը որ ինծի մտածել տուաւ թէ ոչինչ կարելի էր յուսալ անդիտակցութեան, անուղղամտութեան եւ թեթեւութեան մէջ այդչափ յառաջացած անձէ մը. ամէն անոնք որ Պոսինիէրի մէջ ներկայ գտնուեցան այդ պարոնին արւած «Օթելլո»ի խաչտառակ ներկայացմանը, եւ որոնք զիտեն թէ ի՛նչ միջոցներու շիմեց Քալֆան իր սոււա-ողբերգութիւնը զիբքէն օգտուելու համար (Բարիզի բոլոր հայասէրերեւտիօսներուն, ծերակուտականներուն, արուեստագէտներուն, զրագէտներուն զիմած է, իբրեւ Հայոց մեծագոյն օղբերգուն, իբր պառոն իբր հայազգի պաշտպան, նամակի պաշարանին վերայ հայկական շինանշան դրած, եւ Հայաստանի մէջ իր թատրոնին աչքերուն, իր լեւները հաւածական փախչելուն երեւակայական պատմութիւնները քչելով՝ զրամ մուրացած է), ամէն անոնք որ զիտեն այս բոլորը, բնական գտած են եւ միշտ բնական պիտի գտնեն որ իր այդ աննիւրելի ընթացքը գատափետած ըլլամ այն անվերապահ գայրոյթովը որուն արժանի էր:

Եթէ Քալֆան հիմա անկեղծօրէն սկսած է զվճար իր Բարիզի մէջ ունեցած ընթացքին համար, եթէ իրօք սկսած է ըմբռնել իր կարողութեանց եւ ուժերուն իրական չափը, եթէ լրջօրէն սկսած է աշխատիլ եւ մտադիր է մեծ դերեր խաղալ կարենալու համար երկայն ատեն իր աշխատութիւններ շարունակել, ատիցսոյց կուտայ՝ կը կրկնեմ թէ «Անահիտ»ին յօդուածները ապարդիւն չեն եղած, թէեւ կը

տարակուսիմ որ արժատապէս կերպարանափոխուած ըլլայ, քանի որ իր մեծամոտութիւնը զեռ պահած է եւ «Համլէթ»ի պէս վիթխարի խաղ մը ներկայացնել կը յանդգնի: Իհարկէ այդ Թիֆլիսի ծափերէն զինուլցած, ելլէ վաղը Մոսկուա կամ Ս. Բեթերսպուրկ խոյանայ եւ ռուսական թատրոններուն մէջ «Համլէթ» կամ «Օթելլո» ներկայացնէ իբրեւ Պիֆլիսի բեմին մեծագոյն զերասանը, իբրեւ Հայոց կողմէ մեծ օղբերգու «ընդունուած» անձ մը, իբրեւ նոր Ա. դարեան մը, սատով ուրիշ բան պիտի չընէ բայց եթէ նորէն վնասել Հայոց բարոյական վարկին, եւ վնասել ինքզինքին. — եւ այդ պարագային մէջ, Պիֆլիսի մամուլը ստիպուած պիտի ըլլայ ըսել ճիշդ այն բաները զոր ես ըսի երբ այդ պարոնը Բարիզի մէջ խաբէրայութիւնը փորձեց չփոթել զերասանութեան հետ:

Պ. ՀԱՆՈՒՄԵԱՆ ԵՒ ԲԱՐԻԶԻ ՀԱՅՆԵՐԸ. — «Այստեղ ուր նա.թ չկայ, կը գրէ Պ. Հախումեան «Նոր Դար»ի մէջ, որի անունով կարելի լիի «փայ»երով ընկերութիւն հիմնել, բարեգործութիւնը միշտ կայ, եւ ով ցանկանում է միանգամից գրամագլուխ ժողովել, բարեգործութեան է գիմում: Ո՛ւր է Պարիզի «Ռուսամասիրաց ընկերութիւնը» որ տասնեակ տարիներից ի վեր գոյութիւն է ունեցել, ի՞նչ է արել նա մինչեւ այսօր եւ ի՞նչ է անում: Ո՛րն է այդ Ռուսամասիրների գէթ մի հատիկ որդեգիրը»: Պ. Ս. Հախումեան ասկից 8-9 ամիս առաջ նմանօրինակ լրբուկութիւններ հրատարակած էր «Նոր Դար»ին մէջ, նոյն Ռուսամասիրաց Ընկերութեան մասին, ինչպէս նաեւ Պ. Իսքէնաէրին եւ իմ մասիս. «Տարազ»ին ուղղուած նամակով մը ցոյց տուի իր յօդուածին թեթեւութիւնը, անուղղամտութիւնը, չարախօսութիւնը. անկից ի վեր Պ. Հախումեան պահեց ուշիմ լուութիւն մը, որմէ սխալմամբ հետեցուցեր էի թէ ընդունած գասէն խելօքցած ըլլալու էր. Պ. Հախումեան այն մարդոցմէն է որոնց համար ախա մըն է չարախօսութիւնը, որոնք չեն կրնար հանգիստ մնալ, չեն կրնար ապրիլ՝ եթէ բանի մը, մարդու մը, մարմնոյ մը վրայ մուրչքսեն: Հիմա Պ. Հախումեան նորէն կը սկսի տղզալ իմ գործունէութեանս շուրջը, եւ կը զիզերի Ռուսամասիրաց Ընկերութեան քովերը: Ինծի կը մեղադրէ (թէպէտ առանց զիս անուանելու) թէ «Անահիտ»ը ամսագիր եւ անուանած, բայց հազիւ երեք ամիսն անգամ մը կը հրատարակեմ մէկ հոդի մը կայ Հայոց մէջ որ այս մեղադրանքը չի կրնար ինծի ուղղել, եւ Պ. Հախումեանն է ան. Պ. Հախումեան տարի մը առաջ ի ձայն փողոյ եւ թմբկի ծանոց թէ 1901 յունուարէն սկսեալ ընդարձակածաւալ, պատկերազարդ, հոյակապ ամսագիր մը պիտի հրատարակէր. 1901ի յունուարը եկաւ անցաւ, եւ պ. Հախումեան ոչինչ հրատարակեց. հիմա քանի մը ամիսէ ի վեր՝ նորէն իր փոքն

ու թմբուկը երեւան է հաներ աշխարհիս չորս ծայրը շեփորերու համար թէ 1901 յուլիս 1ին երեւան պիտի դայ նմանը չտեսնուած շքեղութեամբ ամսագիր մը, թէ արդէն իր «փորթֆէօյլը» (!!) լեփ լեցուն է եւրոպական ու հայկական ձեռագիրներով (?), — ու կըմաղթեմ որ այդ ուրուական-թերթին երեւումը տեսնելու համար հայ հասարակութիւնը ստիպուած չըլլայ սպասել մինչեւ յունական կաղանդը: «Անահրատ» ի առաջին թիւը երեւցաւ ճիշդ ծանուցուած օրը — 1 նոյեմբեր 1898, — եւ երեք տարիէ ի վեր այդ թերթը կը շարունակէ հրատարակուելու գիտեմ որ այդ հրատարակութիւնը անկանոն եղած է երբեմն, թիւերը ուշ լոյս տեսած են կամ վերածուած ծաւալով, ամենէն աւելի ցաւ զղացողը ես եմ այդ անկանոնութեան համար, — որ այլ եւս պիտի չշարունակուի, — եւ որուն պատասխանատուն միայն ես չեմ. երեք տարիէ ի վեր ես իմ բաժանորդներուս տուած եմ ինչ որ խոստացած եմ՝ 60-80 էջի պակասով մը միայն, մինչդեռ իմ բաժանորդներուս մեծագոյն մասը չեն տուած ինչ որ պատահական էին ինծի: Ամօթալի բան մըն է որ ինքզինքը «խմբագիր» անուանող անձ մը հասարակութեան օգտակար ըլլալու համար ամէն նեղութեանց սովացող, ամէն գոհողութիւն յանձն առնող խմբագրի մը զէմ ուզէ իր մեղադրանքը, փոխանակ հասարակութեան մէկ սառար մասին անտարբերութիւնը, անպարտաճանաչութիւնը պարտաւելու:

Իսկ ինչ որ Պ. Հախումեան կ'ըսէ Բարեղի Ուսումնասիրաց Ընկերութեան մասին, շատ աւելի ծանրակշիռ հանգամանք ունի, եւ այն թեթեւօլիկ ու անխղճամիտ ձեւը որով իր ամբաստանութիւնը հրապարակ կը նեղէ իր ընթացքը կրկնապէս յանցապարտ կը կացուցանէ:

Պ. Հախումեան զարմանք կը յայտնէ որ Ուսումնասիրաց Ընկերութիւնը հրապարակաւ հաշիւ տուած չըլլայ եւ կ'ենթադրէ լեկտայն թէ ուրեմն Ուսումնասիրաց Ընկերութեան անդամները իրենց հաւաքած զրամը կոկորդին անցուցած են: «Ի՞նչ ըրած է Ուսումնասիրաց Ընկերութիւնը», կը հարցնէ Պ. Հախումեան: Վայրկեան մը ենթադրենք թէ Պ. Հախումեան անկեղծօրէն կ'ուզէ գիտնալ թէ Ուսումնասիրաց Ընկերութիւնը ի՞նչ ըրած է. ինչո՞ւ չէ զացած այդ Ընկերութեան արդի գիւտնին գիմել, որ կը բողկանայ բարեղաբանի շատ ծանօթ Հայերէ. եւ պ. Հախումեան ինչո՞ւ գունէ չէ օգտուած այն տեղեկութիւններէն զոր «Տարագ»ին զրկած նամակիս մէջ տուած է ի այդ Ընկերութեան մասին. ես՝ որ այդ Ընկերութեան երբեք անդամ չեմ եղած, շատ զիրաւ ստացայ ուզած տեղեկութիւններս՝ երբ զիմեցի ուր որ պէտք էր: «Տարագ»ին զրկած նամակիս մէջ կ'ըսէի թէ այդ Ընկերութիւնը, հիմնուած 1879ին՝ Տոք. Ռաֆայէլ-Խաչի նախաձեռնութեամբ, կազմած է ուսանող

զական ակումբ մը եւ գրագարան մը, 1835ին հինգ աշակերտ որդեգրած է Վանի Փորթուքալեան վարժարանին մէջ, 1886ին տասնչհինգ աշակերտ Երիզայի Եկեղեաց վարժարանին մէջ, 1889էն ի վեր Թէհրանէն երկու պատանի բերել տուած եւ Բարեղի մօտ Մըլէօնի ուսուցչական վարժարանը դրած է եւ չորս տարի՝ մինչեւ չըջանուարտ ելլելին՝ բոլոր ծախքերը վճարած եւ յետոյ հայրենիք զրկած է որպէս զի ուսուցչութիւն ընեն այնտեղ. այժմ այդ Ընկերութիւնը երկու որդեղիր կը պահէ Կիպրոսի որբանոցին մէջ, եւ յառաջիկայ տարի անոնցմէ մին Մըլէօնի վարժապետանոցը պիտի բերէ: Քասնեղի ուսուան հեանք ունեցող Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն մը անշուշտ կրնար աւելի գործ տեսնել. բայց վերջապէս անուրանալի է որ «բան մը ըրեր է» այդ Ընկերութիւնը. եւ պ. Հախումեան երբ կը հարցնէ թէ «ո՞րն է Ուսումնասիրաց Ընկերութեան մէկ հատիկ որդեղիրը», կա՛մ գիտակցաբար կը ստէ, կա՛մ անկեղծօրէն կը հաւատայ (ինչ որ տարակուսելի է անկեղծութեան մասին զաղափար չունեցող մարդու մը համար) թէ այդ Ընկերութիւնը ոչինչ չէ ըրած, եւ այդ պարագային՝ անսերի է որ այդպիսի հաւատք մը կազմած ըլլայ առանց գոնէ անդամ մը այդ Ընկերութեան տեսնուպետին կա՛մ ատենադպրին զիմելով տեղեկութիւն հարցնելու տարրական պարտաւանութիւնը կատարած ըլլալու:

Բայց պ. Հախումեան աւելի առաջ ալ կ'երթայ իր յարձակումին մէջ. ոչ միայն կը հաւատտէ թէ այդ Ընկերութիւնը ոչինչ ըրած չէ, այլ այդ Ընկերութեան հիմնադիրներ ու վարիչները կը նկատէ «բարեկործութեամբ միանգամից զրամագլուխ ժողովողներ»: Այդ Ընկերութեան արդի գիւտնին անդամ են պ. պ. Յ. Իսքէնաբէր, Ս. Ներսէսեան, Ս. Աշճեան, Ի. Զօրեան, Գ. Փէլէլիվանեան: Այդ պարունները պարտաւոր են պ. Հախումեանը պատուոյ ատեանի մը առջեւ հրաւիրել որպէս զի իր այդ ամբաստանութիւնը փաստերով հաստատէ: Սեր բարքերը վերջին ծայր աղտոտած են, ոչ միայն անխղճամիտներու եւ խաշաղողներու մեր մէջ բազմացած ըլլալուն, այլ եւ անհողներու, կարեւորութիւն չտուողներու, արհամարհանքի սխալ ու վնասակար սխառման ի գործ դնողներու շատութեանը պատճառով: պէտք չէ անհող ըլլալ, պէտք չէ արեւմտարեկելով շատանալ, մինք խեղճ անկարգ, անօրէնք, անկանոն ազգ մըն ենք, որ ոչ դատարան ունի, չարախօսը դատելու համար, ոչ իշխանութիւն մը՝ զայն պատժու համար. անհրաժեշտ է որ պատուոյ ատեանի գրութիւնը սկսի լրջօրէն գործադրուիլ, սովորութիւն մը դառնալ, որպէս զի չարախօսները քիչ մը զսպեն իրենց սանձարձակ լրբութիւնը եւ մեր բարքերը քիչ մը դատին: Անհրաժեշտ է որ Ուսումնասիրաց Ընկերութիւնը պ. Հա-

խուճանէն բացատրութիւն պահանջէ իր այն-
քան անհիմ որքան լիբր ամբաստանութեանը
մասին :

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐԸ ԵՒ ՌՈՒՍԱ-
ՀԱՅԵՐԸ. — Ռուսահայերը յարաբերաբար ա-
ւելի ջանք ցոյց տուած են արեւմտեան Հայոց
գրականութիւնը ճանչնալու : քան մենք ա-
նոնցը : Բայց կարծեմ թէ նոյնքան ջանք չեն
գրած մեր լեզուն հիմնովին սորվելու : Թրքա-
հայոց մամուլին մէջ արտատպուած ռուսահա-
յերէն հատուածները գրեթէ միշտ գերծ են
ու եւ է անճշտութենէ, մինչդեռ ռուսահայ մա-
մուլին մէջ արեւմտեան բարբառով հատուած
մը շատ յաճախ այլայլուած : ռուսահայերէնի
եւ թրքահայերէնի այլանդակ խառնուրդ մը
գարձած կը տեսնուի. մեր լեզուն ուրոյն ձե-
ւերը խաթարուած : բառերը սխալ կարդաց-
ուած : բայցը ռուսահայերէնի բայերուն գի-
մակն զգեցած կ'երեւան : Երկու երեք էջէն
աւելի կարդալու քաջութիւնն երբեք չեմ կր-
ցած ունենալ իմ Գուրեանի կենսագրութեան
զոր Թիֆլիսի Հրատարակչական Ընկերութիւնը
հրատարակեց : լեզուն անճանաչ բան մը գար-
ձած է հոն , բառերուն երեք քառորդը այլայլ-
ուած են : Ու վերջերս «Մշակ»ի բարիգեան
թղթակցին մէկ յօդուածին մէջ սա սարօրի-
նակ աղբ կը տեսնէի : «Վերա Ժէլօ գլուխը ձեռ
ու ոսկերուն մեջ առած գիշերներ ճերմկցուց» :
հեղինակը «ձեռքերներուն մէջ» գրած ըլլալու
է : Եթէ «Մշակի» խմբագրութիւնը արեւ-
մտեան բարբառը շատ լաւ չի ճանչնար , գո-
նէ ինչպէս չի մտածեր թէ «Վերա Ժէլօ» որ աք-
րոպաթ չէր չի կրնար վերջապէս գլուխը
ձեռներուն ու միանգամայն օտներուն մէջ
առնել ...

Պ. ՉԵՐԱՉ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ. — Պ. Չերազ
կը շարունակէ հետզհետէ աւելի ընդարձակ ,
փաստաբանական ու խանդավառ յօդուած-
ներով , ապացուցանելու ճգնել թէ Մերսին գա-
ցող Ֆրանսական նաւերը բնաւ երբեք հայա-
սիրական նպատակ չունէին : Պերեու կը կար-
ծէք թէ Պ. Չերազ , այդքան հաստատ վճիռ մը
արձակելու համար , տեսակցութիւն մը ունե-
ցած ըլլայ Այնթապի վտանգին առթիւ Պ. Տէլ-
քասէին գիմող Ֆրանսացիներուն հետ , որոնց
գիմումէն չորս օր յետոյ նաւերը մեկնեցան ,
եւ որոնք Կիպրոսէն նոր ստացած մէկ նամա-
կիս համեմատ՝ Մերսինէն յետոյ , եւ Պէրու-
թէն առաջ , Իսթենուէրուն ալ հանդիպեր են .
կը սխալիք : Պ. Չերազ իր վճիռը կ'արձակէ՝
այսկամ այն լրագրի յօդուածները միայն կար-
դալով : Ինչդ մարդը կ'ուզէ կորանապատճառ որ
նաւերուն ուղարկը հայասիրական ու եւ է ճըզ-
տումէ բղխած չըլլայ : պահ , թող այդպէս
կարծէ՝ քանի որ ատի իրեն այդչափ հաճոյք
կը պատճառէ կոր : Պ. Չերազին կարծիքը իր-
զութիւններուն նկարագրերը չի կրնար փոխել .

պատմութիւնը օր մը այդ հարցը անշուշտ կը
լուսարանէ՝ ինչպէս ուրիշ հարցեր ալ , զորոնք
կարգ մը կարեւոր նկատումներ ինծի կ'արգի-
լեն առ այժմ մանրամասնօրէն պարզել :

ՀԻՅՐԵՆԻՒՒՄ. — Պոսթոնի «Հայրենիք»ին մէջ,
Պ. Մ. Վարանդեան կը պատմէ թէ «Բրօ Արմե-
նիա»յի աշխատակիցներուն ի պատիւ վերջերս
արուած ճաշկերոյթի մը մէջ , Հայ մը , —
Պ. Մ. Յ. — հրաւիրեալ Ֆրանսացիներուն ե-
րեսին ըսեր է եղեր թէ Ֆրանսան դաւաճանեց
հայկական դատին՝ 1895-96ի շրջանին , եւ այդ
առիթով կը յիշէ որ Անաթոլ Ֆրանսի ի պատի-
ւարուած երեկոյթին մէջ ուրիշ Հայ մը , «աչ-
քերը դէպ ի առաստաղը յառած (!) , մի քանի
րոպէ՝ ինչ որ բան էր մընջում , շինձու ար-
հեստական շեշտերով , կեղծ զողզողուն ճայ-
նով , ինչ որ չնաշխարհիկ ամականներ էր
չչնչում Ֆրանսացի հիւրի ականջին , եւն . » եւ
«ստրկական» կը գտնէ որ այդ նոյն երեկոյ-
թին ներկայ գտնուող Հայերը «ան-
կիրթ նկատած ըլլան այդ նոյն Մ. Յ. ին Ֆրան-
սայի ընթացքը պարսաւող խօսքերը՝ Անաթոլ
Ֆրանսին ուղղուած : Պ. Վարանդեան կը կար-
ծէ թէ Մ. Յ. ի բաժակաճառին մէջ թաքթի պա-
կաս գտնող Հայերը սա պէս կը մտածեն եղեր .
«Ատանկ բաներ ըսելու չէ Ֆրանսացիներուն ,
ատ անպատուութիւն է Ֆրանսացիներուն , ա-
նոնց պէտք է միայն աղաղակել՝ ո՛վսաննա :
ի՛նչպէս կարելի է Անաթոլ Ֆրանսի կամ բրօ-
ֆէստը Մարիյէի քով ըսել թէ Ֆրանսան ան-
ցեղալին մէջ դաւաճանեց Հայերուն , ճիշդ է սա ,
բայց սասնկ բան ըսելու չէ անոնց : Ատանց
քով պէտք չէ ըսել նմանապէս թէ հայ ժողո-
վուրդը ունի յեղափոխական կոիւ , թէ ան ծը-
նել է ու կը ծնի այսօր ազատութեան գիւցազ-
ներ , անոնց քով պէտք է խօսիլ միայն ջար-
դերու , թշուառութեան եւ որբերու մա-
սին , եւն» :

Ասի շատ հին պատմութիւն մըն է , զոր չեմ
գիտեր ինչո՞ւ հիմա կ'ուզեն շարուցանել իր
հանգստէն ուր լաւագոյն էր քնացած մնար ,
պատմութիւն մը որու մասին հրապարակաւ
չուղեցի ոչինչ գրել , որովհետեւ Ա. Ֆրանսի
երեկոյթին եւ իսկ հրաւիրած ըլլալով Պ. Մ. Յ ը ,
բաւականացայ իր խօսածին մասին մտա-
ճածս իրեն անձամբ յայտնելու , եւ անպատ-
շաճ համարեցայ հրապարակաւ քննադատել ա-
ռուել կամ նուազ փափուկ ընթացքը անձի մը
որ իմ հրաւիրելու էր : Բայց քանի որ Պ.
Մ. Յ. «Թուփէ»ն ունի այդ խնդիրը հրապա-
րակ հանելու , կ'արժէ որ երկու խօսքով ճըշ-
գեմ անոր իրական նկարագիրը :

Այդ «աչքերը առաստաղին յառած , նամագի
ձեռով , մէկ քանի վայրկեան շարունակ շողո-
քորթական խօսքեր Ա. Ֆրանսին ուղղող ճա-
ռախօսը» Պ. Վարանդեանին անպարկեշտ երեւա-
կայութեանը մէջ միայն գոյութիւն ունի .
այն քսան հողին որ ներկայ էին այդ ճաշկե-

բոյթին, գիտեն որ երկու բառ ըսի միայն, եւ ճիշդ այն երկու բառը որ անհրաժեշտ էր ըսել, եւ որոնց իմաստը ամենէն հաւատարիմ ճշդութեամբ կը թարգմանէ ինչ որ սուրբ շա- յութիւնը կը զգայ Պրանսին համար: (1) Արդէն Անաթոլ Պրանս երկայն ճառեր ոչ արտասա- նել կը սիրէ եւ ոչ լսել, եւ զինքը ճառեր մտիկ ընելու համար չէր որ հրաւիրած էի, այլ յարաբերութեան մէջ գնելու բարեզգի խումբ մը Հայերու հետ որ կը փափաքէին զայն ճանչ- նալ եւ իրենց շնորհապարտութիւնը անձամբ իրեն յայտնել: Անաթոլ Պրանս շատ գոհ մեկ- նեցաւ այդ երեկոյթէն որուն պարզ, գորովա- գին, մտերմական հանգամանքը զինքը յու- զած էր:

Երեկոյթին միակ բիծը, Պ. Մ. Յ. ի ճառը եղաւ: Իրը նաւ մըն էր իրօք, որ քսան վայր- կեան տեսեց: Իր սեւ ու դաժան դէմքը սպառ- նադին ծամածոութիւնով մը պոստած, Պ. Մ. Յ. իր բանախօսութեան երեք քառորդը յառ- կացուց հայկական ջարդերուն միջոցին Պրան- սայի ընթացքը պարտաւելու, եւ վերջին քա- ոորդին մէջ միայն հաճեցաւ քանի մը պնակա- տական բառեր ուղղել հայասիրական շարժու- մին որ (իւր կարծիքով) նոր կը սկսէր Պրան- սայի մէջ արթննալ՝ շնորհիւ Ա. Պրանսնե- րուն, Ժոռէաներուն, Քիշեարներուն: Այսպի- սի երեկոյթի մը մէջ այս ճառը անիմաստ եւ կոպիտ երեւցաւ. բոլոր ներկաներուն (եւ ներ- կաներուն մէջ շատ ազատախօս թրքահայ եւ ուսանայ անձնաւորութիւններ կային): Պ. Վար- անդեան կը սխալի եթէ կը կարծէ որ Մ. Յ. ի ը- րածին իմաստն էր մեզի անհաճոյ երեւցողը. անոր յայտնած գաղափարին հիմքը — թէ Պրան- սան իր կոչմանը եւ դերին համաձայն ընթացք մը չունեցաւ հայկական ջարդերուն միջոցին, — Պ. Մ. Յ. էն շատ առաջ եւ արտայայտած եւ՛ յօդուածներու մէջ, ինչպէս եւ բանա- խօսութիւններու մէջ՝ հարեւրաւոր Պրանսա- ցիներու առջեւ: Իր ճառին անիմաստութիւնը եւ տմարդութիւնը կը կայանար սա պարագա- յին մէջ որ այդ պարտաւանքը անտեղի էր ը- նել այնպիսի երեկոյթի մը մէջ զոր կազմա- կերպած էինք պաշտօնական Պրանսային այդ

անազնիւ ընթացքին դէմ բողոքող եւ «ճամար- տապէս ֆրանսական քաղաքականութիւն մը պահանջող» Պրանսայի մը մեր գոհունակու- թիւնը յայտնելու նպատակով, Պ. Մ. Յ. կրնար այդ բաներն ըսել հանրային բանախօսութեան մը, ֆրանսական խառն հասարակութեան մը առջեւ, բայց երբեք Անաթոլ Պրանսի մը գի- ճացը: Ատկից զատ, այն ձեւը որով Պ. Մ. Յ. այդ գաղափարը յայտնեց, անճիշդ էր, եւ այնքան անճիշդ որ գաղափարն իսկ կ'այլալէր, կը խեղաթիւրէր. Պ. Մ. Յ. միմիայն Պրան- սային կ'ուղղէր իր պաշտաւանքը՝ ընթացքի մը համար զոր Եւրոպայի բոլոր պետութիւն- ներն ունեցան, եւ իր պարտաւանքը կ'ուղ- ղէր ամբողջ Պրանսային դէմ, մինչդեռ կա- ոավարական Պրանսան էր միայն, մամուլին մէկ որոշ մասին հետ, որ այդ ընթացքն ու- նեցաւ, եւ Հանրապետական կառավարութեան ու կաշառուած ֆրանսական մամուլին համար մեր զգուանքը արտայայտած ատեննիս, մենք միշտ պարտինք յիշել որ Պրանսայի ազատ մտա- ծոն մը ներկայացնող բոլոր անձնաւորութիւն- ները իրենց զայրոյթը յայտնեցին, ոչ թէ այս վերջերս ծագող շարժումէ մը ի վեր՝ ինչ- պէս կը կարծէ Պ. Մ. Յ., այլ ԳՅԻ ջարդերուն ատեն իսկ, ԳՅԻն, ԳՅԻն, ԳՅԻն, մինչդեռ Մ. Յ. երն եւ Վարանդեանները «մենք արհամարհում ենք հանրային կարծիքը, մենք թքել ենք եւրո- պական գիրլոմացիայի վրայ» գոչելով Ռու- մանիայէն Եգիպտոս եւ Ամերիկայէն Պուը- կաբիս կը սլանային՝ մղելու համար ժողո- վուրդը միեւնոյն անխորհուրդ ձեւովը շա- րունակել պայքար մը որուն զեռ պատրաստ չէր ան, այդ միջոցին Բարիլի մէջ Սէվոնի, Քիւմանսո, Տէքավ, Տրիւմոն, Ռոշ- ֆոր, Շարմիան, Ժորես, Միլլըրան, Տընիս Բոչէն, Լըրուա-Պոլիէօ, Վանտալ, Քիշեար, Պօէր, Պերթրա, Ապպէ Ֆրէմոն, Ալպէր Լըրուա, Մարիյէ, Ա. Պրանս, Վիքթոր Պէրուր, էր- նէսթ Լավիս, այսինքն ֆրանսական բոլոր կու- սակցութիւններուն վերաբերող ամենէն նշա- նաւոր անհատները, կը բանախօսէին, կը դրէին, կը գործէին ի նպատակ Հայոց՝ շատ զովելի եւ ուանդով մը, եւ կը յաջողէին վերջապէս Հա- նութօն ջախջախել եւ անոր քաղաքականու- թիւնը հանրային կարծիքին աղնուալոյցն մա- սին առջեւ խայտատակել. այս ամէնը այնչափ ճիշդ են, եւ Պ. Մ. Յ. ի ճառը այնչափ աչք պատ- ոելու չափ անձա՛ն էր, որ Անաթոլ Պրանս ստիպուեցաւ պատասխանել Պ. Մ. Յ. ին, եւ պատասխանել Պրանսան պաշտպանելու հա- մար Պ. Մ. Յ. ին համայնապարփակ պարտաւան- քին դէմ. «Իտտապարտեցէք ֆրանսական կա- ոավարութեան ընթացքը, ըսաւ, բայց մի՛ գտապարտէք Պրանսան. Հայաստանի աղէտ- քին հանդէպ, Պրանսայի բոլոր անկախ մտքերը իրենց զայրոյթը առջի օրէն յայտ- նեցին եւ միշտ պիտի յայտնեն. բայց, միմիայն Պրանսային մի՛ ուղղէք ձեր մեղա-

(1) Ահաւասիկ ըսածս, որ արդէն այդ ճաշ- կերոյթին նկարագրութեան մէջ («Անահիտ») Բ. տարի, թիւ 6.7-8) հրատարակուած է. «Առաջ, ձեր գեղեցիկագիտական հոյակապ գործին հա- մար, ձեզի նկատմամբ հիացում ունէ՛լինք լոկ, հիմա որ մեր ցաւերուն անկեղծ ու պերճախօս թարգմանը կը հանդիսանաք ձեր երկրին մէջ, մեր հիացման կը միանայ խանդաղատագին սէրը ձեզի նկատմամբ: Կը պարպեմ բաժակս ձեր կե- նացը, եւ այս մեծ երկրին կենացը՝ որուն ազնուագոյն յատկութեանցը ամենէն փոռա- լոր ներկայացուցիչներէն մին էք դուք»: Մարդ «վայրենի» մը ըլլալու է այս բառերուն մէջ շողաբորթութիւն դտնելու համար:

դրանքը, Եւրոպայի մէջ կան ուրիշ կառավարութիւններ ալ որոնք նոյնքան, եւ աւելի յանցաւոր են քան Ֆրանսան. Ֆրանսան իր վերջին պարտութենէն ի վեր տկարացած է, եւ նոյն խկ' եթէ Հանոթօ մը չըլլար իր դըլուելը, չպիտի կարենար միայնակ լուծել հայկական խնդիրը. Ռուսիան, որ կրնար այդ բանը ընել, չըրաւ, ընդհակառակն քաջալերեց դահիճը. Հանոթօյի կառավարութիւնը սխալը գործեց Ռուսիոյ քաղաքականութեան սարկաբար հետեւելու. բայց ֆրանսացի ժողովուրդը պէտք չէ չփոթել իր այս կամ այն կառավարութեան հետ, եւ երբ վերջերս Ֆրանսան խողտողուեցաւ Ռուսիայէն, նորէն ֆրանսացի ժողովուրդէն է որ ամենէն ինքնաբուխ եւ ամենէն ջերմ ձայները բարձրացան այդ երկրին դէմ բողոքելու համար»:

Այս է իրողութիւնը, եւ Պ. Մ. Յ. աւելի խօսեմ քան մը ըրած կ'ըլլար, ինչպէս ըսի, այդ պատմութիւնը իր զերեզմանէն չհանելով: Իր այդ յօդուածին մէջ, Պ. Վարանդեան դարձեալ ճշմարտութիւնը կը խեղաթիւրէ երբ կ'ըսէ թէ ես կը մտածեմ եղեր որ Ֆրանսացուց պէտք չէ ըսենք թէ «հայ ժողովուրդը ունի յեղափոխական կուլ», թէ ան ծնել է եւ կը ծնի այսօր ազատութեան դիւցազներ, թէ անոնց բով պէտք է խօսիլ միայն ջարդերու, թշուառութեան եւ որբերու մասին, անոնց առջեւ պէտք է ծուկի գալ, լալ, որքան կարելի է արդահատելի երեւնալ»: Ոչ ոք ինձի չափ ջանացած է մեր ազգը ներկայացնել ոչ թէ իրրեւ մուրացիկան, ոչ թէ իր խեղճութեամբը միայն համակրութեան արժանի, այլ իր բարոյական, մտաւորական արժանիքներուն, իր անցեալին ու ներկային մէջ ցոյց տուած քաջութեանը համար Եւրոպայի աջակցութեանը իրաւունք ունեցող. ես եմ որ ֆրանսերէնի թարգմանեցի Ազատի «Չէյթուն»ը, այն միակ գիրքը որ Հայոց քաջութիւնը ապացուցուց Ֆրանսային եւ որուն համար Ֆրանսի տը Բէտանսէ օր մը կ'ըսէր ինձի թէ «մարդկային պատմութեան ամենէն գեղեցիկ էջերն մէկն է». ես եմ որ ան, կից առաջ, Բարիզ հասնելէս ամիս մը յետոյ, «Ռեզիլե տէ Ռեզիլե»ին մէջ նոյն նպատակով Չէյթունի վրայ յօդուած մը հրատարակեցի, ես եմ դարձեալ որ «Ռեզիլե Պլանչ»ին մէջ «Հայ Գաղթականները» տիպոգրաւ յօդուածով մը պատմեցի Պանֆայի ցոյցին «վսեմ յիմարութիւնը», Սամաթիոյ հերոսական խմբակին հիանալի դիմագրութիւնը. աւելորդ կը համարեմ այս շարքը երկարաձգել, որովհետեւ պէտք պիտի ըլլար թուել բոլոր յօդուածներս ու բոլոր բանախօսութիւններս: Միայն առջին հրատարակած գիրքս է, «Հայաստանի ջարդերը», որ ուրիշ բան չի ներկայացներ բայց եթէ պատկեր մը կոտորածի եւ թշուառութեան. եւ այդ գիրքն ալ այդ գոյնը առաւ հակառակ իմ կամբիս. ես կ'ուզէի որ այդ կոտորածի նկարագրութիւններուն մէջ զիմադրութեան

փակագիծներ կարենայի դնել, որոնք ապացուցանէին թէ Հայերը ոչխարի պէս չեն ջարդուած ամէն տեղ. «Հնչակ»ին եւ «Դրօշակ»ին մէջ փնտեցի տեղեկութիւններ. Հայաստանէն զրկուած թղթակցութիւնները զոր անոնց մէջ հրատարակուած կը գտնէի եւ որոնցմէ ումանց թարգմանութիւնը գետեղած եմ այդ գրքերին նամակներուն շարքին մէջ, ուրիշ բան չէին պարունակեր՝ ամէնքն ալ բայց եթէ կոտորածի նկարագրութիւններ, սարսափի, ողբի, յուսահատութեան ազդակներ. Պոլիս գրեցի Հնչակեան բարեկամներու, խնդրելով այն տեղեկութիւնները որոնց պէտք ունէի. ոչինչ զրկեցին. ստիպուեցայ հրատարակել ինչ որ ունէի: Բայց որովհետեւ այդ գրքերն մէջ հայ գործիչ մը չէր որ կը խօսէր, այլ ջարդերուն տկանատես եղող խեղճ հայ գիւղացիներ՝ մեծ մասամբ, գիրքը յառաջ բերաւ յուզմունքի անհուն շարժում մը, եւ ասով օգտակարեղաւ նորէն: Վարանդեաններու Մ. Յ. ներքինի ըրած են, ի՞նչ հրատարակած են մինչեւ հիմա, Հայոց քաջութիւնները Եւրոպացուց ճանչցնելու համար: Ոչինչ, բացարձակապէս ոչինչ: Իրենց անգամեղադրանքին ուրիմն իրենք են որ ամենէն աւելի արժանի են, քանի որ յեղափոխական կուսակցութիւններու պատկանելով հանդերձ եւ հետեւաբար ինձմէ շատ աւելի կարող ըլլալով դիտնալու ամէն ինչ որ դաւառներուն մէջ Հայերը կրցած են ընել գիւմադրելու համար ջարդողներուն, ոչինչ փորձած են՝ այդ զիմադրութեան ճիգերը Եւրոպային ճանչցնելու նպատակով:

Ա. ՉՕՊԱՆՆԱՆ

❦ ❦ ❦

ՔԻՒՐՏԸ

Շար.

Երկնային պատահասի մը (ժանտախտ, մորիխ, երաշտութիւն) համար Արժէշու Ս. Սքանչկուգործը երկու ազգէն ալ հաւասարապէս հաշտութեան միջնորդ եւ բարեխօս կը հրաւիրուէր մաւիտենական Գահու եւ Ազամորդու մեղաց Յէջ եւ. երկզ ազգին ալ ընաանիքի ու ազարակներով ցւկը պարտացուէր: Մամբկան եւ Պազըբաւեէէջընու գլխաւոր երգումը Պիթլիգու «Ս. Կարմրակն» էր: Ապրուայ Շէյխուտունը (վերին Պուլանըզի մէջ), մեր Ս. Հարց նշխարներէն կտոր մը կը գտնուէր, ուր ուխտի կը գնային գաւառին երկու ազգերէն եւ երկուսն ալ այդ օճախով (Ապրուայ օճախ) կ'երդուէին: Մեր հայրենիքի մէջ կար Բրդու գերեզմանատուն մը, որ հայ անուամբ «Զիարաթա Սինան» կը կոչուէր եւ ուր երկու ազգէն ալ բազմաթիւ «պակըթի»ներ — քամուտներ — կը դրմէին բժշկութիւն գտնելու: Ըստ քրդական աւանդութեան, Սինան՝ քիւրտ աւ

զայի մը (անունը մոռցիր եմ) հաւատարիմ հայ ծառան կը լինի: Աղան Մեքքէ կը գնայ խոտացեալ երանութեանը արժանանալու համար: Խաթունը (տիկին) օր մը ճաշ եփած ժամանակ կ'ըսէ ծառային. — Երանի՛, այս ճաշէն աման մը տաք տաք աղայիդ առջեւ ընկնար: Այն ժամանակ ծառայն կը վերցնէ թասիկ մը ճաշ եւ կ'անյայտանայ: Հրաշքով մը (հրաշքներու ժամանակ կը լինի այն) կը յաջողի այնքան երկար ճամապարհը մէկ քանի րոպէի մէջ կտրել, ճաշը տաք տաք հասցնել աղային, ապա դատարկ թասիկը առած վերադառնալ եւ յայտնել «խաթուն»ին թէ իր ցանկութիւնը կատարեց արդէն: Բնական է որ «խաթուն»ը չպիտի հաւատար, բայց երբ աղան կը վերադառնայ եւ գիւղական համայնքը աղայի ընտանիքի հետ կը դիմաւորեն զինք, անոր օրհնութիւնն ստանալու, աղան Սինանը ժամանակի կ'ընէ ժողովրդին ու կը յայտնէ թէ իրմէ աւելի Սինանն է արժանի «սուրբ» կոչուելու: Այնուհետեւ Սինան եւ իր ուղան կը հանդիսն քովէ քով առանձին տապաններու մէջ եւ այդ ուխտատեղին կը կոչուի Սինանի անուամբ:

Նմանօրինակ (միայն փոխադարձ) իմաստով, աւանդութիւն մը ունի Բիւրտք: Մոկաց հըռչակաւոր «Պուակի Ս. Գէորգայ մարմինը պէտար զիւղ կը պտուռի եզեր: Չարագործները կը տիրեն այդ գիւղին, այն ժամանակ «Միր-Հասանա-Ուալի» անուամբ քարի Բիւրտք մը այդ սուրբ մարմինը կը գետեզէ նոր պուակի մը մէջ ու կ'անակն առած կը փախցնէ չարագործներու սրբապղծութենէն: Երբ կը հասնի Եղերով լեռան ստորոտը, այնտեղ ուր այժմ ուխտատեղին է, Ս. Գէորգայ ողին շնորհակալութիւն կը յայտնէ «Միր Հասանա-Ուալի»ին, այս բարեգործութեան համար, բաւական կը համարի անոր աշխատութիւնը, կ'օրհնէ, կը սրբացնէ գնա եւ յետոյ կը խնդրէ Երկնից իր վաստակեալ ծառայի հողին: «Անդրանկաց» դասը դասելու ժամանակն հասած համարել, կուզան երկնառաք հրեշտակները՝ «Միր Հասանա-Ուալի»ի արժանաւոր հողին Երկնից Արքայութիւնը ժառանգելու կը հրաւիրեն. ապա այդ երկու սրբոց նշխարները կը գետեզեն տապանի մը մէջ ու կը համբառնան: Յետոյ Ս. Գէորգ երազ կուզայ շրջակայ Հայերուն, իր տեղը կը յայտնէ եւ կը հրաւիրէ զալ իր վրայ մատուռ մը կառուցանել: Այնուհետեւ այդ սրբավայրը երկրին երկու ազգայնոց պաշտելի ուխտատեղին է դարձած: Բիւրտք ալ Հայունման իր մատաղով Ս. Գէորգայ բարեխօսութեան կը դիմէր: Երբ Ս. Գէորգայ նուիրակները «մատուռ»ով կը շրջէին ժողովրդին մէջ, երկու ազգէն ալ հաւատարապէս կը հիւրընկալուէին: Վրանաբնակ Բիւրտք որ լուսաւորութեան համար միայն խարոյկ կը գործածէր, Ս. Գէորգայ մատուռը հիւրընկալելու պատիւն իւրեցած ժամանակ, մինչեւ առաւօտ կամ որ առատ իւզէն եւ կամ զեղի համար պահած

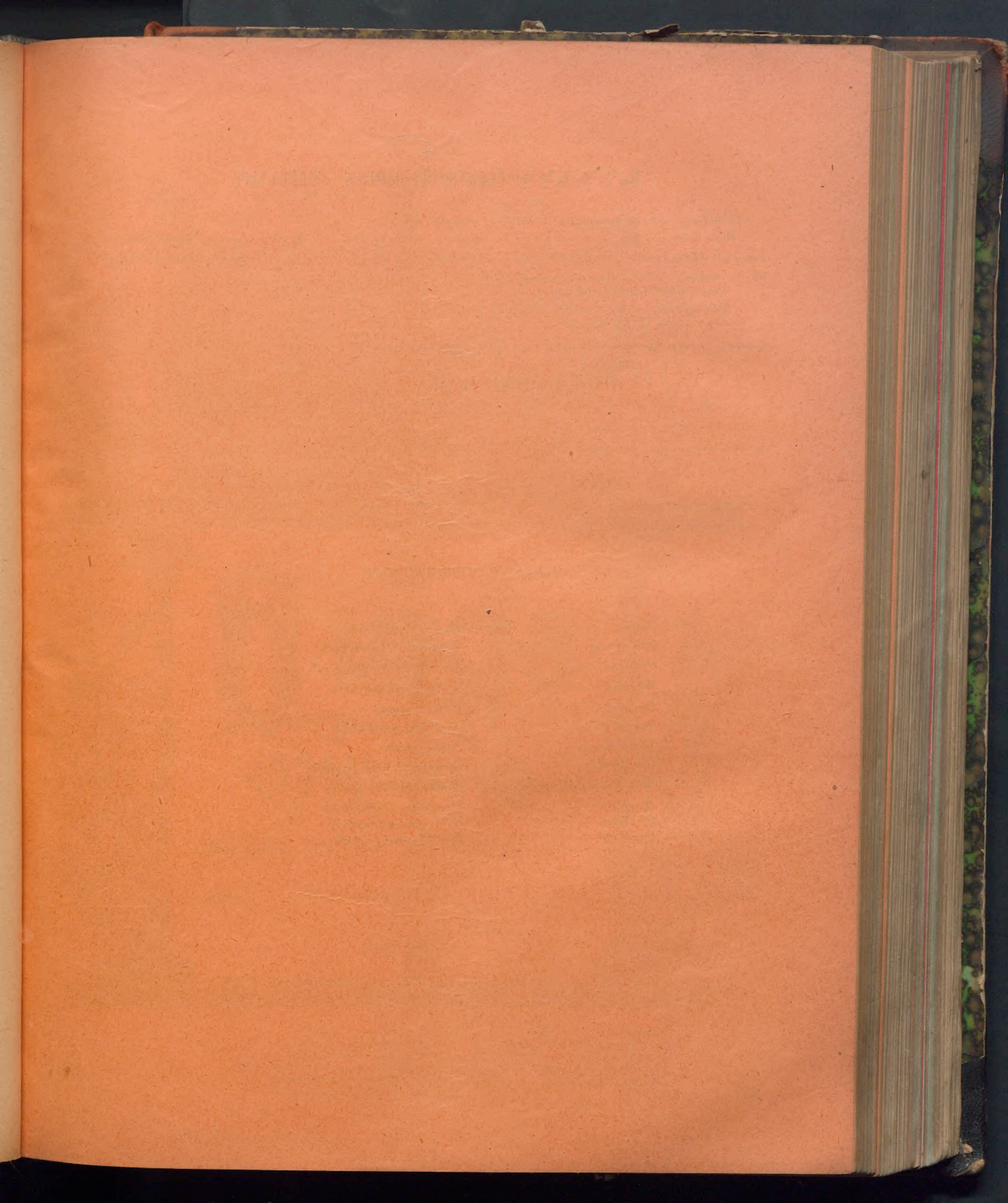
ձէթը կը հիւծէր անոր առաջ: Թէ այս ի՞նչ կրօնական կապեր էին, որ պեռ եւս անխղճ լի էին մնացիւր մեր մէջ, այդ ինձ հանելուկ կը մնայ. միայն պիտի աւելցնեմ Ս. Գէորգայ նկատմամբ, որ այդ կապը մասամբ յարգուեցաւ մեր թեմակալ բարձրաստիճան հոգեւորականէ մը: Ազխատարայ հանգուցեալ Խաչատուր Կաթողիկոսէն (*) Աժաջ Ս. Գէորգայ շիրիմը կը դանուէր «Թորութեան» մէկ անկիւնը: Նորին Վեհափառութիւնը կամեցաւ բարեկարգել այդ կարեւոր ուխտատեղին: Երբինն առանձնացուց փոքրիկ մատուռի մը մէջ եւ փոխանակ աշխատելու կարելի Բրդի ոտքն անկէ, անոնց (Բրդերու) համար յատուկ հիւրանոց շինել տուաւ, ամէն յարմարութեամբ, մինչեւ անգամ «նամազ»ի անհրաժեշտ արուեստական աւաղանովը եւ այնպէս անոնց սրտերն աւելի եւս ջերմ սիրով զօղեց այդ սրբավայրին:

ԼՕՇՏԱԿ

(Շառնակեղի)

(*) Խաչատուր Կաթողիկոսն ունեցեր է Բըրդի հետ վարուելու առանձին եզանակ մը, զոր կ'արժէ յիշել: Պատմեմ Նորին Վեհափառութեան կեանքէն «անէկոտ» մը. — Տասներորդ դարու մէջ կառուցուած Մոկաց Ապարանից «Ս. Խաչ» եպիսկոպոսանիսա վանքը երկար ժամանակէ ի վեր թափուր կը մնայ հոգեւոր իշխանութենէ — վանահօրմէ: Այնտեղ բոյն դրած է պարուարի մէջ սփռուած «Շարքրան» քիւրտ հաստատաբնակ ցեղին ցեղակիտը, որի այժմեան յաջորդն է Տ. աղան (սա Ուլին պաշտպանուին է): Անգամ մը Նորին Վեհափառութիւնը տոպրակ մը խուսկէ էր ուղարկած այս աղային եւ խնդրած ծխել վանքի սրբութեանց առաջ: Երեւի ասով նա կամեցեր էր արհամարհական կերպով մը հասկնել աղային թէ անվայել է իրեն մնալ վանքին մէջ: Այն այս նուէրին զիմաց ուղարկեց Նորին Վեհափառութեան ջորաբեռ մը «ձագոց մեղր» եւ բաղմամբիւ «մոմպատներ», յայտնելով որ պէտք եղած հոգը կը տարուի արդէն վանքին եւ աւելցնելով իր միշտ յեղյեղած այս խօսքերն. — Չի՞ հախեա, չի՞ արպը, տամա լը, հա պը Ֆըլըստան, աղէ սէրէ խօ ոաշ կեամ պըմ մաղբապակի, տիսան սիւնըմ քլ ճիհէ խօ» — Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կը լինի, երբ այստեղ Հայաստան դառնայ, գլուխս կը սուցնեմ կը լինիմ առաջնորդ մը (մաղբապա) եւ կրկին կը նստիմ տեղս: —

ՎրիՊԱԿ. — «Անահիտ»ի այս թիւին նախքան իւրիցայ Ապրիլ-Մայիս 1901, փոխանակ Մարտ-Ապրիլ 1900ի:

ԱՆՆԱԼՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Ան անիսջ կը հրատարակուի ամբար անգամ մը :
 Բաժանորդագիրն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա) , 12 ֆրանք (օտար երկիրներ) ,
 1 տողար (Ամերիկա) , 5 բուլլի (Ռուսիա) , վեցամսեայ՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա) , 6 ֆրանք (օտար երկիր-
 ներ) , տողար (Ամերիկա) , 3 բուլլի Ռուսիա :

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է :
 Ձեռագիրները ետ չեն դարձուիր :
 Կ'ընդունուին ալ գեր :

Նամակ, յօդուած եւ բաժանորդագիրն զրկի, հետեւեալ հասցէին

A. TCHOBANIAN

17. RUE LA BRUYERE

PARIS

«ԱՆՆԱԼՆԵՐԻ»Ի ԴՈՐՆԱԿԱԼՆԵՐԸ

Պաքու . —	Պարոն Ա. Մ. Ծոցիկեան
Ռուսնուք . —	» Նշան Ս. Թորոսեան
Վաննա . —	» Տր. Յ. Ս. Փափազեան
Ֆիլիպէ . —	» Ա. Տեփրճիպազեան
Պուքրէշ . —	» Արիւ Լաղար
Դաւրէժ . —	» Տր. Կ. Փաշայեան
Նիւ-Յորք . —	» Կատարեան
Բրովիտէնա . —	» Նաղարէթ Թաթէոսեան
Իսթ Ուոթըրթաուն .	» Մանուկ Դալստեան
Ուոթըր . —	» Երուանդ Յակոբեան
Չիքակօ . —	» Ա. Քարակալուրեան
Պոթոն . —	» Կ. Յ. Քարակիւլեան